T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
YÜKSEK LİSANS

TÜRKİYE'DE GÖÇMENLERE VATANDAŞLIK VERİLMESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: 1989'DA BULGARİSTAN'DAN ve 2011'DE SURİYE'DEN GERÇEKLEŞEN GÖÇLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

ALPER ÖLMEZ

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞRETİM ÜYESİ: DENİZ EROĞLU UTKU

EDİRNE 2021

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin iki ayrı kitlesel akın deneyiminin ardından, 1989'da Bulgaristan'dan gerçekleşen göç ile 2011'den itibaren Suriye'den gerçekleşen göçü, göçmenlere vatandaşlık verme politikalarını karşılaştırmaktadır. Analiz, dönemsel olarak ülkenin değişen politikalarını, ulusal vatandaşlık politikaları ve ulus üstü vatandaşlık politikaları ile açıklamaktadır. Diğer bir ifade ile vatandaşlık kavramının değişen ve gelişen anlamının, Türkiye'de de izlerini bıraktığı, kitlesel akınlarla farklı dönemlerde gelen göçmenlerin bu bağlamda vatandaşlık kazanma süreçlerinin etkilendiği iddia edilmektedir. Türkiye, tarihi boyunca göç hareketleri ile karşılaşmış, bu hareketler zaman zaman kitlesel boyuta ulaşmıştır. 1989'da Bulgaristan'dan gerçekleşen göç ile 2011'den itibaren Suriye'den gerçekleşen göç Türkiye'nin deneyimlediği önemli kitlesel hareketlerdir. Her iki göçün ardından da Türkiye ilk önce sınır kapılarını açık bırakma kararı almış, ardından ise vatandaşlık vermeyi gündemine almıştır. Ancak bu süreç her iki göçte farklı şekilde ilerlemiştir. Bu araştırma, ulus devlet bakış açısından, ulus ötesi bakış açısına evirilen vatandaşlık politikalarının, bu göç hareketleri sonrasında Türkiye'de gerçekleştirilen, vatandaşlığa ilişkin uygulamaların farklılaşmasında rol oynadığını göstermektedir. Bu bağlamda, dönemin meclis tutanakları, siyasi söylemler, raporlar ve sayısal veriler kullanılarak karşılaştırılmalı analiz gerçekleştirilmiş hem göç hem vatandaşlık literatürüne katkı sağlanmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler

vatandaşlık, göç, ulus devlet, ulus ötesi, göçmen, mülteci, küreselleşme,

ABSTRACT

This study aims to investigate the citizenship policies of Turkey after experiencing two mass migrations: 1989 migration from Bulgaria and 2011 migration from Syria. It analysis these two cases by considering the nation state citizenship policies and post-national citizenship arguments. In other words, the thesis argues that the broadening and changing content of the citizenship throughout the history affected Turkey's citizenship policies in these two distinct eras.

Turkey has always faced with migration movements and in some cases they were even mass migrations. In this regard, both 1989 migration from Bulgaria and 2011 migration from Syria are defined as mass migration movements. Turkey opened its borders after both cases and then discussion regarding citizenship began in the country. However, the processes happened differently. This thesis shows that the evolution of nation state citizenship policies towards post national one takes a role in this differentiated policy of Turkey in these cases. The analysis is conducted by relying on National Assembly reports, politicians' discourses and citizenship data. All in all, it aims to contribute to both migration and citizenship literature.

Key Words: Citizenship, Migration, Nation State, Post National, İmmigrant, Refugee, Globalizm

ÖNSÖZ

Tez çalışmam süresince anlayışı, sabrı ve tez çalışması haricinde de hayatıma yaptığı desteklerden dolayı, çok değerli ve sevgili hocam Dr. Öğretim Üyesi Deniz EROĞLU UTKU'ya,

Hayatımın her alanında desteğini hissettiğim dostum ve küçük kardeşim Fatih ÖLMEZ'e, yaşadığım en zor dönemlerden birinde tez üzerinde düşünemezken en azından kaliteli zaman geçirmemi sağlayan sevgili dostum Engin YENİGÜN'e, çok uzaklardan desteklerini her an hissettiğim Kayseri ve Fethiye'deki sevgili aileme ve sayısız desteği ile her zaman yanımda olan en yakın dostum ve eşim Zuhal'e sonsuz teşekkürler…

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iv**

İÇİNDEKİLER ..... **v**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **viii**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **ix**

GİRİŞ **1**

1.BÖLÜM **5**

KAVRAMSAL VE KURAMSAL AÇIDAN VATANDAŞLIK **5**

1.1.Vatandaşlık Kavramı ve Gelişimi **5**

1.1.1.Haklar ve Ödevler 6

1.1.2.Vatandaşlığın İçerme Dışlama Fonksiyonu 9

1.2.Vatandaşlığın Tarihçesi **11**

1.2.1.Antik Çağda Vatandaşlık 11

1.2.2.Ulus Devlet Kavramı ve Vatandaşlık 16

1.2.2.1.Ulus Bilinci 18

1.2.2.2.Etnisite ve Kimlik 21

1.2.3. Küreselleşme ve Yeni Kimlikler: Ulus Üstü Vatandaşlık Tartışmaları 23

1.3.Türkiye'de Vatandaşlık **26**

1.3.1.Cumhuriyet Öncesi Vatandaşlık 26

1.3.2. Erken Cumhuriyet Dönemi 30

1.3.3. Tek Partili Dönem ve Türk'ün Oluşumu 31

1.3.4. Çok Partili Dönem 35

1.3.5. Türkiye'de Küreselleşme Etkileri 37

1.3.5.1.Anayasal Vatandaşlık 38

1.3.5.2. Türkiye'nin Avrupa Birliği Müzakere Sürecinin Vatandaşlık Politikaları Üzerine Etkileri 39

2.BÖLÜM **42**

DÜNÜ VE BUGÜNÜYLE TÜRKİYE'NİN GÖÇ POLİTİKALARI **42**

2.1.Ulus Devlet ve Ulus Ötesi Göç Politikaları 42

2.1.1. Ulus Devlet Vatandaşlık Yaklaşımının Göç Politikalarına Etkisi 43

2.1.2. Ulus Ötesi Vatandaşlık Yaklaşımının Göç Politikalarına Etkisi 45

2.2.Türkiye'de Göç..... 48

2.2.1 Türkiye Ulus Devlet Sistemi Dahilinde Göç Politikaları 49

2.2.1.1. 1934 Tarihli İskân Kanunu 51

2.2.1.2. Coğrafi Sınırlama..... 55

2.2.1.3. Soğuk Savaşın Bitimi Sonrası Gelişmeler 57

2.2.1.3.1. Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (1994 İltica Yönetmeliği)..... 60

2.2.2.Küreselleşme ve Türkiye'nin Ulus Ötesi Göç Politikaları 64

2.2.2.1.Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu 64

2.2.2.2.Geçici Koruma Yönetmeliği 67

2.2.2.3. Türkiye ile Avrupa Birliği İlişkileri..... 69

2.2.2.3.1.Geri Kabul Anlaşması..... 70

3.BÖLÜM 74

TÜRKİYE'NİN VATANDAŞLIK POLİTİKALARI BAĞLAMINDA BULGARİSTAN VE SURİYE'DEN GERÇEKLEŞEN GÖÇLER 74

3.1. Bulgaristan'dan Türk Göçü..... 74

3.1.1. Bulgaristan'dan Türkiye'ye Erken Dönem Göçler 76

3.1.2. Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 Göçü..... 80

3.1.2.1.Göçün Sebepleri..... 80

3.1.2.2. 1989 Göçünün Gerçekleşmesi 84

3.1.2.3 Bulgaristan Göçünün Sonuçları 88

3.2.Suriye'den Türkiye'ye 2011'den İtibaren Başlayan Göç..... 89

3.2.1.Suriye İç Savaşı Öncesi Türkiye-Suriye İlişkileri 89

3.2.2.Suriye'den Gerçekleşen Göçün Sebepleri 90

3.2.3.Suriye'den Türkiye'ye 2011'de Başlayan Kitlesel Göç 92

3.2.4.Suriye'den Türkiye'ye 2011'den İtibaren Gerçekleşen Göçün Sonuçları 95

4.BÖLÜM 97

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİ ve SURİYELİ MÜLTECİLERE YÖNELİK UYGULANAN VATANDAŞLIK POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ 97

4.1.Bulgaristan'dan Gelen Göçmenlere Uygulanan Politikalar ve Vatandaşlık Verilmesinin Analizi 97

4.1.1. 1989 Bulgaristan Göçmenlerine Türk Vatandaşlığı Verilmesi 106

4.2. Suriyeli Mültecilerle İlgili Uygulanan Politikalar ve Vatandaşlık Verilmesinin Analizi 108

4.2.1. Suriyeli Göçmenlere Yönelik Türkiye Hükümeti'nin Uyum Çalışmaları 115

4.2.2. Geçici Koruma Sahibi Suriyelilere Vatandaşlık Verilmesi . 120

SONUÇ 131

KAYNAKÇA 140

ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1. Yıllara oranla Müslüman ve Azınlık nüfus..... 53
Tablo 2.1923-1995 Yılları Arasında Türkiye'ye Gerçekleşen Göçler..... 54
Tablo 3.1878-1988 Arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Göçmen Sayıları 77
Tablo 4.Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Göçmenler 93
Tablo 5.Suriyeli Mültecilerin Nüfus Yoğunluğu Açısından İlk On İl 94

KISALTMALAR LİSTESİ

UNHCR : United Nations High Commissioner for Refugees
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
YUKK : Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu
AB : Avrupa Birliği
NATO : Kuzey Atlantik Paktı
IOM : International Organization For Migration
BMMYK : Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
DYP : Doğru Yol Partisi
DSP : Demokratik Sol Parti
HDP : Halkların Demokratik Partisi
SHP : Sosyaldemokrat Halkçı Parti
STK : Sivil Toplum Kuruluşu

GİRİŞ

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 13.maddesine göre, dünya üzerinde insanların herhangi bir devletin sınırları içinde serbestçe dolaşma ve yerleşme hakkı bulunmaktadır. Oysa modern dünyada ortaya çıkan "ulus devlet" sistemi, o ülkede vatandaşlık haklarına ulaşabilmeyi, vatandaşlık statüsü kazanmış olmaya bağlamaktadır. Günümüzde hali hazırda varlığını sürdürmekte olan ulus devlet sistemi, küreselleşen dünya düzeninde liberal politikalar, teknolojik gelişmeler ve uluslararası örgütlerin artan rolleri çerçevesinde, güçlenen insan hakları ile birlikte değişime uğramakta, ülkelerin coğrafi sınırları korunurken, bu sınırların geçirgenliği artmaktadır. Yaşam hakkının, en önemli insan hakkı olarak ele alınması ile mülteci haklarında meydana gelen gelişmeler dikkate alındığında, göç hareketleri karşısında ulus devlet yaklaşımı ile ortaya koyulan politikalar da değişmekte, esnek ve uyarlanabilir bir yapıya dönüşmektedir. Bunlardan biri de vatandaşlığa ve vatandaşlık statüsünü elde etmeye yönelik ülke politikalarındaki değişimlerdir.

Bu çalışma vatandaşlık kavramının zaman içerisinde değişen, genişleyen ve ulus devlet sınırlarını aşan anlamından hareketle, Türkiye'nin 1989'da Bulgaristan'dan ve 2011'den itibaren Suriye'den gerçekleşen göçlerde göçmenlere vatandaşlık verme politikalarını araştırmaktadır. Dönemin karar alıcılarının söylemleri, meclis tutanakları ve sayısal veriler ışığında, iki dönemde farklılaşan politikaları açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda, tezin iddiası ulus devlet vatandaşlık politikalarının değişerek, vatandaşlığın giderek ulus-ötesi bir anlam taşımasının teze konu olan iki dönemde değişen politikaların temelinde yer aldığıdır.

Türkiye'ye, iki farklı coğrafyadan, iki farklı politik ve tarihsel çerçevede gerçekleşmiş göç hareketleri karşısında, kendi kapsamında irdelenen göç öncesi, göçün gerçekleşmesi ve göç sonrası ülke politikaları; vatandaşlık verilmesi konusu ile sınırlı olarak incelenmiş, ortaya koyulan politikaların ne şekilde biçimlendiği analiz edilmiştir.

Tezin çerçevesini çizen kavramların en önemlisi vatandaşlık kavramıdır. Vatandaşlık kavramı, kendinden olanı önceleyerek haklar sorumluluklar verme, kendinden olmayanı ise dışlama veya belli koşullar altında kabul etme yönleri ile Antik Yunan şehir devletlerinden beri varlığını sürdürmektedir. Tezin araştırma ekseninde vatandaşlıkla birlikte incelenen ikinci kavram olarak göç, kelime anlamı olarak Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre "Ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret" anlamına gelmektedir. Göç ve vatandaşlık ilişkisinde vatandaş, devletin sınırları içerisinde yasal haklar ve sorumluluklara sahip olarak bulunan kişi iken göçmen o devlete, devletin sınırları içerisinde yaşamak için başka bir yerden gelen kişidir. Göçmenin ülkede bulunmasına ilişkin düzenlemeleri açıklayan yasal çerçeve vatandaşlık politikaları bağlamında oluşturulmaktadır. Bu politikalar modern devlet düzeninde ulus devlet bakış açısıyla biçimlenmekteyken günümüzde ulus ötesi bir anlayışla biçimlenmesi de mümkündür.

Ulus devlet; imparatorluk çağı sonrası siyasi iktidarın egemen olabilmesi için, içine girdiği yapısal biçimdir. Ulus devlet, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca, evrensel siyasi toplum biçimi olarak görülmüştür. Bununla birlikte modern siyaset, insanların yalnızca bir ulus devletin vatandaşı olarak var olabileceği fikri ile şekillenmiştir. Böylece bireyler, bir ulus devlete vatandaşlık bağı ile bağlı oldukları sürece, vatandaşlık haklarından yararlanabilirler. Ulus devlet vatandaşlık sisteminde siyasal sınırlar ile kültürel sınırlar aynıdır. Ancak yüzyıllardır başat devlet sistemi olan ulus devlet sistemi Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşmenin etkisi ile değişime uğramaya başlamıştır. Soysal'a göre insan hakları söyleminde ilerleme gerçekleşmiş ve haklar uluslararası hale gelmiştir. Politik pratikte her ne kadar sıklıkla çiğnense de insan hakları ulusal bağlamlarından sıyrılarak dünya genelinde yasal haklar olarak genele yayılmış ve elde edilmiştir. Klasik batı ulus devlet düzeninde vatandaşlık, tekil bir statü ve vatandaşların hepsi aynı haklara ve ayrıcalıklara sahipken, Ulus ötesi üyelikte tekillik reddedilerek, birçok hak, ulus devletten bağımsız hale gelmiştir (Soysal, 1994).

Bu çalışmada vatandaşlık kavramı temel çıkış noktası olup, vatandaşlığın ulus devlet politikaları ve ulus ötesi politikalar bağlamında değişimini anlamak adına 1989'da Bulgaristan'dan gerçekleşen göçteki vatandaşlık politikaları ve 2011'den itibaren Suriye'den gerçekleşen göçün vatandaşlık politikaları karşılaştırmalı analiz yöntemi ile incelenmektedir. Çalışma, Türkiye'nin dış politika kaygıları, ekonomik veriler, kamuoyu beklentileri, tek kutupluluktan çok kutuplu dünya düzenine geçme gibi bir ülkenin göç ve vatandaşlık politikalarını önemli ölçüde etkileyebilecek bağımsız değişkenleri göz ardı etmiş, analizi ulusal vatandaşlık ve ulus-ötesi vatandaşlık politikaları ile sınırlı tutmuştur.

Tezin araştırma soruları;

- Türkiye'de 1989'da Bulgaristan'dan gerçekleşen göçte uygulanan vatandaşlık politikaları ile 2011'den itibaren Suriye'den gerçekleşen göçte uygulanan vatandaşlık politikaları ulus devlet ve ulus ötesi yaklaşımları çerçevesinde değişikliğe uğramış mıdır?
- Türkiye'nin 1989'da Bulgaristan'dan ve 2011'den itibaren Suriye'den gerçekleşen göçler öncesinde, gerçekleşme aşamasında ve göçmenlerin ülkeye kabulü sonrasında yaptığı uygulamalar nelerdir?
- Türkiye'nin 1989'da Bulgaristan'dan ve 2011'den itibaren Suriye'den gerçekleşen göçlerdeki hangi uygulamaları ulus devlet, hangi uygulamaları ulus ötesi vatandaşlık politikaları ile eşleşmektedir?

Tezin birinci bölümünde; önce vatandaşlık kavramı ve gelişimi, haklar, sorumluluklar ve vatandaşlığın içerme ve dışlama fonksiyonu çerçevesinde incelenmiştir. Sonra vatandaşlığın tarihçesi Antik Çağ, ulus devlet ve ulus ötesi dönem olarak üç bölümde ele alınmıştır. Son olarak bu bölümde Türkiye'nin vatandaşlık uygulamaları tarihsel çerçevede açıklanmış, Türkiye'de kuruluş yıllarında ulus devlet oluşum aşamaları, ilerleyen dönemde politikadaki değişimlerin vatandaşlık politikalarına yansımaları ve küreselleşme ve Avrupa Birliği başvuru sürecinden itibaren Türk ulusal vatandaşlık politikalarındaki değişimler açıklanmıştır.

Tezin ikinci bölümünde önce ulus devlet ve ulus ötesi yaklaşımlarının göç politikalarına etkisi açıklanmış, sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren ülkeye yönelik gerçekleşen göçler, istatistikler ve göç mevzuatı ile incelenmiştir. Bu bölümde Türkiye'nin ulusal vatandaşlık politikasının geçirdiği değişimi anlamak adına göç mevzuatı ulus devlet politikaları ve ulus ötesi politikalar olarak ikiye ayrılmıştır. Türkiye'nin ulus devlet göç politikalarına kuruluş dönemi, ulus devlet oluşturma aşamasında verilen ve alınan göçler ve bu doğrultuda oluşturulan vatandaşlık mevzuatı, dünya siyasi konjonktüründe gelişen olayların Türkiye'nin göç mevzuatına yansımaları, Avrupa Birliği ile ilişkilerin Türkiye'nin göç ve vatandaşlık mevzuatına etkisi olarak incelenmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde, vatandaşlık politikalarındaki değişimi gözlemlemek üzere karşılaştırılan 1989 Bulgaristan'dan ve 2011'den itibaren Suriye'den gerçekleşen göçleri; göçlerin sebepleri, oluş aşamaları ve sonrasında göçün sonuçları incelenmiştir.

Tezin dördüncü bölümünde Türkiye'nin Bulgaristan'dan ve Suriye'den gerçekleşen göçlerde göçmenlerle ilgili uyguladığı politikalar, incelenen iki göçün önemi, bu göçlerle ilgili olarak değişen göç mevzuatı ve Türkiye'nin bu iki kitlesel göç sonrasında göçmenlere vatandaşlık verilmesindeki uygulamaları karşılaştırmalı analizi yer almaktadır.

Tezin sonuç bölümünde ise karşılaştırmalı analiz ile ulaşılan bulgular ve bunların değerlendirmesine yer verilmektedir.

1.BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL AÇIDAN VATANDAŞLIK

Çalışmanın bu bölümünde tezin konusu olan Suriye ve Bulgaristan göçmenlerine verilen vatandaşlığı inceleyebilmek için öncelikle vatandaşlıkla ilgili kavramlara ilişkin açıklamalara ve literatüre yer verilmiştir. Bu bağlamda vatandaşlık kavramının ana hatları, kuramsal ve tarihsel arka planı, çağlar içindeki değişimi ve temel tartışmaları e le alınmıştır. İlk olarak vatandaşlığa ait literatürde bulunan kavramlardan bahsedilmiş, vatandaşlığın temel bileşenleri olan haklar ve ödevler konusu irdelenmiştir. Sonrasında vatandaşlığın tarihsel gelişiminden bahsedilmiştir. Vatandaşlığın tarihsel gelişiminde ilk olarak Antik Çağ ve Roma dönemi vatandaşlığı, sonrasında Orta Çağ dönemi Avrupa'daki vatandaşlık konsepti incelenmiş, ulus devlet dönemi modern vatandaşlığın gelişimi anlatılmış, içinde bulunduğumuz zamanda vatandaşlık kavramını anlayabilmek için ise küresel dönem ve yeni vatandaşlık tipleri ele alınmıştır. Son olarak, Türkiye'de vatandaşlığı anlayabilmek için ulus devlet kökenlerine inilmiş, erken Cumhuriyet döneminde Türk ulusu yaratma çalışmaları incelenmiş, çok partili dönem, darbe dönemleri, Avrupa Birliği etkisi ve yakın dönem vatandaşlık uygulamalarına yer verilmiştir.

1.1.Vatandaşlık Kavramı ve Gelişimi

Literatürde vatandaşlığı tanımlayan, içeriğini açıklamaya çalışan birçok tartışma bulunmaktadır. Bu tartışmalar genellikle vatandaşlığın ne olduğu ve ne olması gerektiği, vatandaşlığın boyutları, getirdiği haklar ve sorumluluklar, kültür, kimlik, ulus devlet ve azınlıklar gibi konuları içermektedir. Vatandaşlık kavramı; ilk ortaya çıkmaya başladığı Antik Yunan şehir devletleri döneminden beri, içinde bulunduğu çağda bulunan politik atmosferin etkisi ile sürekli bir değişim halinde olmuştur. Aşağıda daha ayrıntılı olarak açıklanacak bu değişimler; Antik Çağ, Orta Çağ, Rönesans – Reform dönemi, Fransız İhtilali ve ulus devletlerin ortaya çıktığı

dönem ve günümüz küreselleşme dönemi olarak sıralanabilir. Burada dikkat çeken husus, vatandaşlığın evrimi konusunda bahsedilen dönemlerin her birinin, dünya tarihinin köşe taşı olarak adlandırılabilecek dönemler olmasıdır. Süreç boyunca değişken sosyal ve politik atmosferde vatandaşlık, durağan bir olgu değildir. Vatandaşlığın dinamik, sosyal ve politik bir kimliği bulunmaktadır. Vatandaşlık kimliği, zamana ve değişen ihtiyaç ve taleplere göre yeniden tanımlanabilir. Bunun sebebi, vatandaşların; içinde bulunduğu çağa ilişkin her politik gelişmede, o çağın siyasi gereklerine uyum sağlama aracı olarak kabul edilmesidir. Örnek olarak, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla başladığı kabul edilen Orta Çağda, Avrupa'da yaşayan insanların, Roma İmparatorluğu dönemine göre birçok vatandaşlık hakkına sahip olmamasına karşın, o coğrafyada yaşamaya devam etme zorunluluğu sonucunda, vergi vermeye ve asker üretmeye devam etmeleri ve yönetici sınıfın da vatandaşlığın temel gerekliliği olan bu hizmeti onlardan talep etmesi gösterilebilir (Bellamy, 2008, s. 64; Pelin, 2011, s. 403). Benzer şekilde, II. Meşrutiyet Dönemi'nde, Osmanlı Devleti'nin çağa ayak uydurma çabaları çerçevesinde, ödev ve görevler karşında hiçbir hak talep edilemeyen "tebaa" kavramından, vatandaş kavramına geçilmesine ilişkin çalışmalar, eğitim sisteminin daha ilkokul düzeyinde yer bulmuştur (Üstel, 2004, s. 23).

Bütün bu tartışmalardan önce vatandaşlık; bireylerle devletin arasında temel bağı kuran, birey toplum ilişkileri açısından anahtar araç (Toktaş, 2005, s. 394) ve toplumun yönetiminde devlet için en önemli "yönetim" araçlarından biridir (Dönmez, 2011, s. 17). Yapılan tanımlamalara baktığımızda, vatandaşlığın; birey ve devlet arasında bağ kuran ve devletin, bireyleri kendi iç politikasına uygun şekilde hareket ettirmesini sağlayan ana aygıt olarak konumlandığını görülmektedir.

1.1.1.Haklar ve Ödevler

Devletlerin varlığını sürdürmesi için ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu ihtiyaçların temelinde ekonomi ve güvenlik kaygısı vardır. Devletin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ancak vatandaşları aracılığıyla mümkündür. Heater'a göre

vatandaşlık temel olarak devlet ile birey arasında bağ kuran ve haklar, özgürlükler ve görevler temelinde tanımlanan yasal bir statü (Heater, 2007, s. 10-11) iken Marshall ve Bottomore'a göre ise vatandaşlık, bir cemaate üye olmakla ilgili olup, bu üyelerin hepsini haklar ve yükümlülükler ile eşit kılan bir statüdür (Marshall & Bottomore, 1992, s. 8). Vatandaş, vergilerini eksiksiz olarak verdiği ve askerlik hizmetini yüksek motivasyon ile yaptığı sürece, devlet devamlılığını sürdürebilir.

Bu tanımlamalar, vatandaşlığın bir kuruma üyelik gerektirdiğini ve bu üyeliğin beraberinde haklar ve yükümlülükler getirdiğini ifade etmektedir. Ancak yasal statüye rağmen vatandaşlık, aslında bağımsız bir kimlik olarak durmaktadır. Vatandaşlık, devlet ile birey arasında yasal bağı belirtirken, sosyo-politik biçimdedir. Bu sayede vatandaşlık ait olunan topluluğa karşın salt sorumluluklardan oluşmamakta, hakları da beraberinde getirmektedir. Hakların ve yükümlülüklerin, vatandaşlar arasında yasal eşitliği tanımlama fonksiyonu da bulunmaktadır ve bu konu salt hukuki veya siyasi bir konu olmayıp, vatandaşlığın toplumsal boyutunu da ilgilendirmektedir (Özkazanç, 2011, s. 26). Günümüzde bir ülkenin vatandaşı olmak, ülkenin diğer vatandaşları ile eşit olmayı, yasal olarak garanti altına almaktadır. Bu tanımın merkezinde yer alan temel argüman, vatandaşların her şeyden önce aynı hak ve ödevlere sahip oldukları için eşit kabul edilmesidir. Bu nedenle, tüm vatandaşlar sahip oldukları haklar bakımından devletin eşit üyeleri olarak kabul edilmektedir ve bunun sonucunda da yerine getirmekle yükümlü oldukları görevler bulunmaktadır.

Bir tarafta, her bireyin eşitlik ilkesi kapsamında aynı hak ve sorumluluklara sahip olması gerektiği kabul edilirken, diğer tarafta, kültürel çeşitlilik ve toplumun içindeki farklı gruplara üyelik nedeniyle bireyler, bu farklılıklarından dolayı özel ihtiyaçlara sahip olmaktadır. Örneğin bu konu azınlıklar açısından ele alınırsa; bir vatandaşın aynı zamanda başka bir ülke vatandaşı daha olarak, çifte vatandaş olma ihtimali ve bu durumda birden fazla ülkeye sadakat gerekliliği, haklar ve kimlik, kültür ve siyaset, devletler ve uluslar konularında kafa karışıklığına, vatandaşlıkta karışıklığa yol açan farklı aidiyetler ortaya çıkarmaktadır (Toktaş, 2005, s. 394).

Klasik liberal teoriye göre haklar, vatandaşlığın en önemli içeriklerinden biridir. T.H. Marshall 18. Yüzyılda hakların kademeli olarak sivil haklar (eşitlik, kanun önünde eşitlik), sonrasında politik haklar (oy verme hakkı) ve sosyal haklara doğru ilerlediğini savunmuştur (Marshall, 1950; Aktaran Aker 2014, s. 29). Marshall'a göre medeni hakların içeriğinde önemli olanlar; kişisel özgürlük, ifade özgürlüğü, inanç ve düşünce özgürlüğüdür. Tarihsel olarak önce medeni haklar kazanılmıştır. Bir politik gruba üyelik yoluyla politik güce sahip olmak, bir organın parçası olarak katılımcılık hakkına sahip olmak ya da seçimlerde oy kullanarak, politik güce katılım hakkına sahip olmak sonucu elde edilen haklar siyasi haklardır. Medeni haklar ile birlikte XX. yy.'da insanlar siyasi hakları da elde etmeye başlamışlardır. Sonunda XX. yy.'dan itibaren bireyler medeni, siyasi ve sosyal haklara sahip olmuşlardır. Marshall, sosyal hakları; toplum standartlarına uygun medeni bir varlık olarak bireyin, ekonomik refah ve güvenlik gibi haklara sahip olması şeklinde savunmuştur (Marshall, 1950; Aktaran Aker 2014, s. 30).

Literatürde vatandaşlığın içeriği ile ilgili çok sayıda tartışma bulunmaktır. Kymlicka ve Norman'a göre vatandaşlık kavramı, bireysel düzeyde hukuki, kimlik ve medeni erdemler olmak üzere üç seviyede incelenmektedir (Kymlicka & Norman, 2000, s. 31).

A) Hukuk Seviyesi; sivil, politik ve sosyal hakları kapsar. Karşılığında ise görece olarak daha düşük seviyede sayılabilecek ödevleri barındırır. Bunlar, kanunlara uymak, vergi ödemek askeri hizmette bulunmak şeklinde örneklendirilebilir.

B) Kimlik; bir ya da daha fazla siyasi topluluğa üyelik sahibi olmak. Kimlik çoğunlukla kişinin diğerlerinden ayrılan daha baskın belirli özellikleri ile öne çıkar. Burada bahsedilen özellikler, sınıf, ırk, etnik grup, din, cinsiyet, uzmanlık, cinsel tercihler olarak sıralanabilir.

C) Medeni (sivil); Bir vatandaşın iyi bir vatandaş olmasını sağlayan öne çıkan erdemlerdir.

1.1.2.Vatandaşlığın İçerme Dışlama Fonksiyonu

Brubaker, her ülkenin vatandaşlık kavramına çeşitli haklar ve görevler yükler. Bu haklar ve ödevler vatandaşlar arasında hukuki olarak eşitlik sağlar. Ona göre vatandaşlık sadece bir ülkede ikamet etmek değildir. Vatandaşlık bir ülkeden yalnızca geçerek veya ikamet izni ile var olmayan, geçici veya uzun süre devamsızlıkla yok olmayan, kalıcı bir kişisel statüdür. Üyelik vatandaşlık için diğer bir önemli unsurdur. Brubaker, aynı üyelik sisteminde olduğu gibi, modern zaman vatandaşlığının bireye bir ülkenin avantajlarından yararlanabilmesini sağladığını ve o ülkenin vatandaşı olmayan bireylerin ise bu avantajlardan yoksun kaldığını açıklar. Buna göre bir devlet, sadece sınırları olan bir kurum değil, vatandaşlarının aralarında dayanışma olan bir üyelik organizasyonudur (Brubaker, 1994, s. 21). Bu nedenle, her devletin bireylere, topluluklara ve kültürel kimliklere yaklaşımında, devlet için belirleyici olan bir "vatandaşlık rejimi" vardır. Bu bağlamda, bazı kimlikler, kültürler veya topluluklar ayrıcalıklı pozisyonlar elde etmekte ve diğerleri ikincil bir konuma düşebilmektedir. Sonuç olarak, vatandaşlık bizi yasal statüsünün ötesinde düşündüren bir içerme / dışlama mekanizması olarak işlev görmektedir (Keyman, 2008, s. 13-14).

Vatandaşlık tanımları genellikle dört unsurdan birini veya daha fazlasını kapsamaktadır. Bunlar; bir toplumun "üyeleri" ile üyesi olmayanlar arasında ayrım yapan, yasal bir statü olarak vatandaşlık (burada vurgu, kavramın içerme / dışlama işlevindedir), bireylerin devletleriyle ilgili "hak ve özgürlükleri" ve "görevlerini" içeren vatandaşlık, kavramın davranışsal yönünü vurgulayan siyasi yaşama katılım aracı olarak vatandaşlık ve kavramın öznel unsurunu vurgulayan politik bir topluluğa 'ait olma' hissi olarak vatandaşlık (Rubin, 2017, s. 876).

Vatandaşlığın o ülkenin sakinlerini ve yabancıları birbirinden ayırt etmek gibi ortak kültürel ve politik anlamları da vardır (Aktoprak, 2011, s. 27). Yasal statü olarak vatandaşlık günümüzde sadece bir ülkenin vatandaşı olarak dünyaya gelinmesi ile otomatik olarak kazanılması sonucu gayet doğal bir hak olarak algılansa da tarihi bakış açısıyla bu yasal statüyü kazanmak için büyük mücadeleler verilmiştir. Ya da bugün bir ülkeden başka bir ülkeye edilen göç sonucu anavatanınız olan ülkenin vatandaşlığından çıkarılabilmekte ve iltica ettiğiniz ülkede ise yasal olarak statü elde edemeye-bilinmektedir. Böylesi bir durumda vatandaşlığın içerme / dışlama mekanizmasının direkt olarak kurbanı ola-bilinmektedir. Yaşadığımız göçler çağında milyonlarca yerinden edilmiş insan, göç ettiği ülkeden bir yasal statü edinmeye çalışmakta ve bu statüyü elde edene değin; temel sağlık hizmetlerine erişim, iş piyasasına erişim, eğitim hizmetleri ve sosyal yardımlar dahil olmak üzere birçok insan hakkından mahrum kalmaktadır. İçerme / dışlama konusu sadece o ülkenin vatandaşı olan ve olmayan arasında da bulunmamaktadır. Sınıf dışı kalanlar ve marjinal kesimler, vatandaş olsalar dahi dışlanabilmektedirler. Bir ülkede yaşayan vatandaşların içerisinde etnik ayrım, din, cinsiyet, siyasi görüş veya kültürel farklılıklardan dolayı da yasal statüye sahip olunmasına karşın, toplumsal dışlama mekanizmalarına tabi tutuluna-bilinmektedir. Ancak aynı vatandaşlık politikaları, kolektif kimlikler için devlet tarafından tanınmaları açısından, siyasi, sosyal ve kültürel bir alan olarak hizmet edebilir ve bu kolektif kimlikler ile devlet arasında ortak bir dil oluşturulmasına yardımcı olabilir (Dönmez, 2011, s. 2). Bunlara ek olarak son zamanlarda vatandaşlık tartışmaları, özellikle batı ülkelerinde bulunan Müslüman göçmenler bağlamında, ev sahibi toplumlarda göçmenlerin (etnik ve dini azınlıklar; işçi göçmenleri, mülteciler) hakları ve görevleri ile ilgili olarak da gelişmiştir (Rubin, 2017, s. 874).

Vatandaşlık tartışmaları bilinen ilk vatandaşlık türlerinden itibaren devam etmekte ve gelişmektedir. Geçtiğimiz yüzyıllarda vatandaşlık kavramı sadece bir ulus devlete üyelik ve o devlet içindeki hak ve sorumluluklar üzerinden tartışılmaktayken, yakın dönemde küreselleşmenin etkisi ile farklı vatandaşlık tipleri

ortaya çıkmaya başlamıştır. Bütün bu kavramları anlayabilmek için vatandaşlığın bilinen tarihsel evriminin anlaşılması gerekmektedir.

1.2.Vatandaşlığın Tarihçesi

1.2.1.Antik Çağda Vatandaşlık

Vatandaşlığın ortaya çıkışının Antik şehir devletleri ile başladığı genel kabul görmektedir. Diener'in de öne sürdüğü üzere, avcı toplayıcı yaşamda akrabalık ilişkisi bulunmaktadır. Ancak Neolitik Çağda tarım ve dolayısıyla yerleşik hayata geçilmesi ve ürün fazlası sonucu ticaretin ortaya çıkması gerçekleşmiş ve yazının icadı ile iletişimde bulunulan topluluğun çapının büyümesine sebep olmuştur (Diener, 2017, s. 39). Buradan hareketle, vatandaşlığın başlangıcı Atina'da kabilelerin savaşlarının sonucunda siyasal / kamusal alanın ortaya çıkmasıyla birlikte olmuştur (Özkazanç, 2011). Kamusal alan ise bireylerce çeşitli imtiyazların ve sorumlulukların yüklenilmesi ile oluşmuştur.

Bunun sonucunda küçük devletler veya 'poleis (Polis)' ortaya çıkmıştır. Şehir devletleri literatürde klasik vatandaşlığı temsil etmekte ve vatandaşlığın ne olduğu Aristoteles'in *Politika* eserinden kaynak alınmaktadır. Aristoteles insanlar 'politik' hayvanlar olarak tanımlamış ve bunu politik toplumlarda yaşamanın insanoğlunun doğası olması ile açıklamıştır (Aristotle, akt. Benjamin Jowett, 2012, s. 2).

Yunan şehir devletlerinde vatandaş olabilmek için vatandaş kökenli bir ailenin çocuğu olmak ve en az 20 yaşında bir erkek olmak gerekmekteydi. Yani vatandaşlık için cinsiyet, ırk ve sınıfsal özellikler şartı bulunmaktaydı (Aristotle, akt. Benjamin Jowett, 2012, s. 29). O dönemde Atina'da vatandaş sayısı 30.000 – 50.000 dolaylarında iken kölelerin sayısı 80.000 – 100.000 civarındaydı. Buradan da

vatandaşlık hakkına sahip olan kişiler azınlıkta oldukları anlaşılmaktadır (Pocock, 1995, s. 33).

Aristoteles vatandaşları; sivil hayatı yönetmeyi ve karşılığında yönetilmeyi paylaşanlar olarak tanımlamıştır. Vatandaşlar belli dönemlerde yönetici olur, belli dönemlerde ise yönetilen konumundadır. Vatandaşlar birbirlerini tanımalı, değerleri paylaşmalı ve ortak ilgi alanları olmalıdır. Ancak bu şekilde kimin hangi görev için uygun olduğu doğru şekilde belirlenir ve görevleri vatandaşlara vermek için doğru anlaşma sağlanabilir (Aristotle, akt. Benjamin Jowett, 2012, s. 10). Böylece vatandaşlar arasında adalet duygusu sağlanarak, aşırılıklara kaçılması engellenir, öz kontrol sağlanır. Vatanseverlik motivasyonuyla, kamusal alanın bireysel alandan önce gelmesi sağlanır. Özellikle askeri alanda cesur olma kavramlarının toplumsal olarak içselleştirilmesi ve sonuç olarak vatandaşa sadece kendisine değil polise de ait olduğu öğretisi aşılanır (Aristotle, akt. Benjamin Jowett, 2012, s. 31). Aristoteles'in vatandaşlık kavramı erdemli olmakla mümkündür ve hukuki bir statüye sahip olmaktan çok bir ideali taşımaktır (Bellamy, 2008, s. 34).

Antik Yunan'ın vatandaşlığa katkısı olarak görülebilecek nokta, Atina'nın vatandaşlarının, kendilerini forumlarda doğrudan temsil edebilme haklarının olmasıdır. Vatandaşlar, bir araya gelen herkesin eşit olduğu bir mecliste söz alarak yönetmeye ve yönetilmeye rıza göstermişlerdir. İnsanların her ne kadar aralarında konum farklılıkları olabilse de ortak bir alana dahil olmaları, karar alma konularının ortak alanda tartışılması, toplumsal eşitliğe katkıda bulunmuştur (Bellamy, 2008, s. 35).

Klasik zamanlar ve klasik vatandaşlık denilince; M.Ö. V. ve IV. yy. Atina'sı ve M.Ö III. yy. dan M.S. I. yy'e kadarki sürede Roma anlaşılmaktadır. Atinalılar ve Romalılar insanlık için, vatandaşlık idealini ifade etmektedirler. Ancak vatandaşlığın ne olduğunu açıkça ifade eden bir klasik vatandaşlık ideali bulunmamaktadır. Her iki toplum için de vatandaşlığın kendisi klasik bir idealdir (Pocock, 2017, s. 343).

Atina'da vatandaşın yönetmesi ve yönetilmesi; vatandaşların karar verme mekanizmasında her karar için diğer karar vericilere saygı göstermeleri ve kararlara (yasa) katılımları ile mümkün olmaktadır. Bu mükemmel dünya hayalinde, Aristoteles'in idealine göre vatandaşlık, sadece özgür olmak anlamına gelmez, vatandaşlık özgür insan olmanın tek yoludur. İnsan bilişsel, aktif, ahlaki, sosyal, entelektüel ve politik bir varlıktır. Bilişsel, aktif ve amaca yönelik insan, kendini yönetemedikçe tamamen insan olamaz (Pocock, 2017, s. 342).

Roma'da da vatandaşlık, şehir devleti olunması ile başlamıştır. Ancak Roma'nın bilinen Dünya'nın çoğunluğuna hükmetmesi ve nüfus büyüklüğü nedeni ile Antik Yunan vatandaşlığının konsepti Roma'da zaman içerisinde değişime uğramıştır. Romalılar Yunan şehir devleti idealinden evrilerek, yönetsel haklarını imparatorlara ya da senato ve konsüllere devretmişlerdir (Gerim, 2017, s. 161).

Aristoteles'ten beş yüzyıl sonra Romalı hukukçu Gaius'a atfedilen vatandaşlık tanımında evrenin, kişiler, eylemler ve şeylerin birbirinden ayrılabilir olduğu bir formül mevcuttur. Roma vatandaşlığıyla, Atina'nın vatandaşlık felsefesindeki idealden gerçeğe geçilmiştir. Politik bir varlık olan vatandaş yerine hukukun düzenlediği kişi, eylem ve şeylerin dünyasında var olan yasal bir varlık olarak vatandaşlık mevcuttur (Pocock, 2017, s. 345).

Aristo'nun vatandaşlık idealinin var olabilme şartlarından birisi vatandaş sayısının belli bir sayıyı geçmemesine bağlıdır. Roma ise zaman içerisinde topraklarını genişletmiş, imparatorluk haline gelmiş ve Avrupa, Asya ve Afrika'ya yayılmıştır. Böylesine geniş bir coğrafyada yönetim tarzı olarak da uzak bölgelerde, merkezi yönetimin etkisinin mümkün olmaması nedeniyle, özerk yönetim uygulanmıştır. Bunun sonucunda şehirlerde yaşayan vatandaşlar hem Roma'nın hem de yaşadıkları şehrin vatandaşları olarak var olmuşlardır. Roma'da yaşamayıp, uzak coğrafyalarda yaşayan halklar da Roma vatandaşlığına tabi olmuş ve vatandaşlık haklarını kazanmışlardır (Bellamy, 2008, s. 29).

Aristoteles'in vatandaşları, birbirleri üzerinden hareket eden kişilerdir. Bu sayede aktif yaşamları, ahlaki ideallerle geçmektedir. '*Polis*'te ticaret, toprak, eşya ve benzeri şeyler mevcuttur ancak vatandaşlar nesneler aracılığıyla birbirlerine etkide bulunmazlar çünkü ilk etapta kendilerini nesnelerin sahibi ya da yöneticisi olarak tanımlamamışlardır. Roma'da ise insanlar, nesnelere göre hareket etmiştir ve insan eylemlerinin çoğu mülkiyeti ele geçirmeye ve sürdürmeye yönelik olmuştur. Bu eylemlerin öznesi olan mülkler veya nesneler aracılığıyla birbirleri ile karşılaşıp düzenleme gerektirebilecek ilişkilere girmişlerdir. İnsanlar sahip oldukları nesneler aracılığıyla temsil edilmiş ve tanımlanmıştır. Bir kişinin temsili için önce sahip olduğu mülkler, ikinci olarak kişinin karakter özellikleri, üçüncü olarak da kişinin sahip olduğu nesnelerle ilişkisi göz önüne alınmıştır. Birey vatandaş olmuş ve vatandaş kelimesi, nesnelerin mülkiyeti ve içtihat pratikleri yoluyla, Aristoteles'in kastettiği anlamdan giderek uzaklaşmıştır (Pocock, 2017, s. 344).

Roma vatandaşlığında hak ve ödevler de yasalaşmıştır. Askerlik ve vergiler gibi sorumluluklar ile ticaret, mülk edinme ve evlilik gibi haklar yasalarla var olmuşlardır. Vatandaş olmayan kişiler ise bu haklardan ve sorumluluklardan muaf tutulmuşlardır. Roma'da kadınlar vatandaş olsalar bile siyasal haklardan faydalanamamaktadır (Kartal, 2010, s. 24). Roma vatandaşlığında kişilerin nesnelerle ilişkisi yasalarla teminat altına alınmıştır. Vatandaş anlamı artık; hukuk çerçevesinde özgürce hareket eden, kanunun kendini korumasını özgür olarak bekleyen ya da talep eden, hukuki bir toplulukta duruş sergileyebilen demektir. Roma vatandaşlığı ve Gauis'un getirdiği materyalist sistem, klasik vatandaşlığı değiştirip modern vatandaşlığın nesneleri ön plana çıkaran temasını yasalaştırmıştır (Pocock, 2017, s. 342).

Roma'nın düşüşü ile Avrupa kıtası, uzunca bir süre kilisenin etkisi altına girmiştir. Bu etki tamamen din temelli olup, daha önce idealize edilmiş vatandaşlık haklarını sekteye uğratmıştır. Din adamlarının siyasi anlamda yerel otoritelere göre güçlenmesi, yönetimde çift başlılık yaratmıştır. Bu çift başlılığın vatandaşlık kavramına etkisi; Antik çağda kamusal alana katılım ve iyi bir vatandaş olmanın,

ancak erdemli bir insan olmak ile mümkün olabileceği inanışını tamamen terk ederek, iyi bir insan olmanın şartının; kamusal alanda vazifeleri yerine getirmek değil, "*Dünya'nın bozuk olduğu ve asıl yaşamın Tanrı'nın Krallığında bulunduğu*" doktrinine dayanan, kilisenin bakış açısı ile ibadet etmek olduğu yönündeki anlayışın yaygınlaşması şeklinde gerçekleşmiştir (Augustine, 2009, s. 120).

XVI. yy. büyük imparatorlukların hala güçlü varlıklara sahip olduğu bir dönemdir. Ancak bir taraftan iç çekişmelerle zayıflayan birçok büyük imparatorluk, bazen istilalarla ve birçok kere de parça parça çökerek yıkılmışlardır. Bu büyük imparatorluklardan geriye kalan parçalar göçebe olarak başka topluluklara katılmış ve asimile olmuşlardır. Emevi Devleti, Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti ve Yuan Hanedanlığı gibi devletler önemli başarılar elde etse de genel olarak diğer devletler, küçük parçalar halinde feodal yapıda devletlere ayrılmışlardır. Yine de bu dönemde imparatorluk sistemi; hala en geçerli ve başarılı yönetim sistemi olarak kabul edilebilir (Diener, 2017, s. 39).

Avrupa'da feodal sistemin hâkim olduğu süreçte, belli dönemlerde baskın devletler ortaya çıkmıştır. Önce Frank'lar sonra da Alman İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun yasal varisi olma iddiasına dayanan egemenliği elde etme arzusu ile feodal sistemin dışına çıkabilmişlerdir. Ancak daha küçük boyuttaki ülkeler kendi bağımsızlıkları için mücadele vermişlerdir. Bu dönemin önemli aktörlerinden olan Papalık Makamı tarafından, dini sebepler ile evrensel egemenlik iddiası, kilisenin din dışı yönetim konularına da müdahalede bulunma hakkını kendisinde bulmasına sebep olmuş ve bu süreçteki bütün bu karışıklıklar insanlığı, sonunda modern devlet düzenine yaklaştırmıştır (Diener, 2017, s. 40).

1.2.2.Ulus Devlet Kavramı ve Vatandaşlık

XVI. yy. da henüz krallık olan; İngiltere, Fransa, Portekiz, İspanya ve İsveç gibi bölgesel devletler, demokratikleşme ile Fransız örneğinde olduğu gibi ulus devlet düzenine dönüşmüştür (Diener, 2017, s. 44). Bu devlet düzeni kapitalizmin ileride bütün dünyaya yayılmasını sağladığı gibi aynı zamanda rasyonel yönetimin temellerini atmış ve özgür bireyin hukuki altyapısını oluşturmuştur. Ulus devlet sistemi kültürel ve etnik homojenliğin doğmasına sebep olmuş, XVIII. yy'da demokratik yönetimi mümkün kılmıştır. Kültürel bakış açısıyla ulus devlet ve demokrasi Fransız devriminin ikiz evlatlarıdır. Her iki kavram da ulusalcılığın gölgesinde büyümüşlerdir (Habermas, 1994, s. 24).

Ulus devlet; imparatorluk çağı sonrası siyasi iktidarın egemen olabilmesi için içine girdiği yapısal biçimdir. Bu iktidarın egemen olduğu topluluk önceki dönemden farklı olarak, meşrutiyetinin kaynağı olarak ulusu seçmiştir. Ulusçuluk ise bu meşrutiyet kaynağını geçerli siyasi görüş olarak kabul eden siyasi akımdır (Erkış, 2013, s. 54). Ulus devlet sistemi önce Avrupa'da ortaya çıkmış, daha sonra dünyaya yayılmış ve bu yayılma imparatorlukları yıkarak onların parçalarından küçük devletlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bir imparatorlukta yaşamını sürdüren bireyler, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi "tebaa" olarak anılabilirken, ulus devlette ise vatandaşa dönüşmüştür. Ancak bu dönüşümün kusursuz olabilmesi için o bölgede yaşayan bütün halkların ya aynı ulustan gelmiş olması ya da aynı ulusun çatısı altında yaşamayı kabul etmiş olması gerekmektedir. Bu yüzden uluslaşma süreci her devlet için aynı şekilde olmamıştır. Örnek olarak Fransa'da vatandaşlık için dil, din, ırk, etnik köken gibi uluslaşmada önemli olan kavramlar arka plana atılmış ve vatandaş bu özellikleri dışında tamamen eşit sayılmışken, Almanya kan bağını da vatandaşlık tanımında öne çıkarmıştır (Yeğen, 2004, s. 53).

Ulus devlet, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar boyunca, evrensel siyasi toplum biçimi olarak görülmüştür. Bununla birlikte modern siyaset, insanların yalnızca bir ulus devletin vatandaşı olarak var olabileceği fikri ile şekillenmiştir. Böylece bireyler, bir ulus devlete vatandaşlık bağı ile bağlı oldukları sürece, vatandaşlık haklarından yararlanabilirler (Topuz, 2011, s. 95).

Ulus devlette vatandaş, tüm somut ve ayırt edici özelliklerinin üzerinde yalıtımlı bir birey olarak tanımlanmaktadır. Bu somut özellikler ekonomik, etnik, dini, kültürel ve biyolojik olabilir. Dolayısıyla, devlete ait olma bağlamında vatandaşlığın tanımı, vatandaşların farklı etnik veya kültürel ve dini bağları olan, ancak aynı ulus devlet içinde ortak hak ve görevleri paylaşan insanlar olmasıdır (Topuz, 2011, s. 96).

Ulus devlet vatandaşlığı ile ulus devlet öncesinde var olan tebaa olma, birbirinden çok farklıdır. Vatandaşlık devlete karşı yükümlülükler ile birlikte haklar da getirirken, tebaa olarak vatandaşlıkta ise devlete karşı vazifeler bulunmasına karşın, haklar oldukça kısıtlı kalmıştır. Buna antik dönem vatandaşlığı da dahildir. Tarihin eski dönemlerinde vatandaş olabilme ihtimali, gerçekleşmesi oldukça zor kriterlere bağlıyken, bireyin vatandaş olma şartlarını yerine getirmesi halinde dahi, cinsiyeti nedeniyle birçok haktan mahrum bırakılması mümkündür. Modern ulus devlet döneminde ise bir birey, bir ulusla ilişkilendikten sonra en azından yasalar karşısında eşit haklara sahip olabilmektedir (Marshall, 1950; Aktaran Aker 2014, s. 175).

Brubaker (1994), vatandaşlığı sadece yasal statü olarak görmemiş ve önemli derecede sosyal ve kültürel yönleri ile ele alınmasını öne sürmüştür. Bu yaklaşıma rağmen günümüzde ulus devletler; oy hakkı, askerlik hizmeti ve yurttaşlığa kabul gibi birçok sosyal yaklaşımı tasarlamakta ve garanti altına almaktadır. Oy verme ve askerlik hizmeti genellikle vatandaşlar arasında sınırlıdır. Yurttaşlığa kabule ise genellikle vatandaşlığın şartlarını tam olarak karşılayan kişiler hak kazanabilmektedir (Brubaker, 1994, s. 23).

Ulus devlete göre siyasal sınırlar ile kültürel sınırlar aynıdır. Ulus devlet vatandaşlığında ise kültürel sınırlar kapsamında özellikle dil unsuru öne çıkmaktadır. Ulus devletin modern zamanların ideal devlet biçimi olmasının nedeni, kültürel sınırların, ulus devlet öncesi net olmamasıdır. Ulus devlet vatandaşlık sisteminin ideali, dil öncelikli olarak din ve etnik köken açısından homojen bir ülke nüfusudur (Diener, 2017, s. 41). Ulus devletin oluşumu sürecinde, kültürel sınırların netleşmesi, başka bir deyişle kültürel bütünlüğün, coğrafi olarak gerçekleşmesi, savaşlara, soykırımlara; sonrasında ise göçlere ve/veya asimilasyona neden olmuştur (Bellamy, 2008, s. 71).

1.2.2.1.Ulus Bilinci

Ulus devlet oluşumu veya ulus devletin vatandaşlarının iyi bir vatandaş olması için çeşitli formüller bulunmaktadır. Bunlardan ilki bireylere yüklenmesi gereken ulus bilincidir. Ulus bilincinin formüllerinden birisi milliyetçilik kavramıdır. Milliyetçiliği; Benedict Anderson'ın tanımıyla, "*zaman ve mekânın kavranmasındaki radikal bir değişiklikten sonra hayata laik bir süreklilik ve anlam sunan siyasi toplulukların bir hayal sürecidir*" (Anderson, 1983, s. 6) şeklinde, Anthony Smith'in tanımıyla, "*üyeleri atalarının mitlerini, tarihlerini, kültürlerini ve bir dayanışma duygusunu paylaşan topluluklar olarak tarihi etnik grupların anlamını ve kapsamını genişleten ve yoğunlaştıran ideolojik bir hareket*" (Smith, 1993, s. 54) ya da Ernest Gellner'in *Nations and Nationalism* eserinde belirttiği üzere "*etnik ve devlet sınırlarının yazışmasına dayanan siyasi meşruiyet*" (Gellner, 1983, s. 41) olarak ifade edilebilir.

Milliyetçilik ve milliyet kavramı sosyal ve siyasal olarak inşa edilmiştir ve bu süreç devam etmektedir. Günümüzde güvenlik, ekonomik refah ve üyelerine aidiyet duygusu sağlaması sebebiyle ulus-devletlerde milliyetçilik kavramı hala yaygındır (Arakon, 2011, s. 51).

Milliyetçilik, iki ayrı varlığı birleştiren bir ideolojidir; ilki tamamen idari (devlet) ve ikincisi tamamen duygusal (ulus) içeriklidir. Devlet, vatandaşlarına mal ve hizmetlerin yanı sıra ekonomik refah sağlarken, ulus üyelerine aidiyet ve topluluk duygusu sağlar. Böylece belirli bir nüfus arasında/birlikteliğinde, ortak bir siyasi kimlik ortaya koyar. Bu ortak kimlik, ortak ve paylaşılan bir etnik köken, soy, dil, kültür, din ve / veya vatandaşlıkla temellendirilir. Milliyetçilik, ortak tarihsel deneyimler ve mitler üreterek halk sadakatini oluşturur. Ulus-devleti öncelikli bir yere yükseltir. Milliyetçilik farklı ve politik olarak zayıf etnik ve kültürel gruplaşmaların, modern devletlere dönüştürülmesi için hayati önem taşımaktadır. İdari devleti, duygusal ulusa dönüştürmektedir. Milliyeti, duygusal çekiciliği nedeniyle üyelerinden daha fazla bağlılık elde edebilen siyasi bir topluluk olarak tanımlayabiliriz. Dolayısıyla milliyetçiliğin kimlikle ilgili olduğunu ve ulus-devletin siyasi kimliğin tanımlayıcı bir unsuru olarak hizmet ettiğini iddia etmek yanlış değildir (Arakon, 2011, s. 52).

Ulus devlet sistemi, bu sistemin oluşumu ve bu bilincin halka yansıması, bir anda Fransız Devrimi ile ortaya çıkmamış, devletler bunun için çeşitli formüller üretmişlerdir. Bu formüllerin en önemlisi ise eğitim olmuştur. Fransa, İhtilalden önce Katolik Papalığın en sadık devletlerinden kabul edilmektedir. İhtilali yapanlar, ihtilale gerekçe olarak görülen sorunlara karşı, dinin eğitim üzerindeki baskısını görmüş olmalılar ki Mart 1883 tarihli yasayla Fransa'da devlet okullarında din eğitimi kaldırılarak yerine ahlak ve yurttaşlık bilgisi dersleri gelmiştir (Üstel, 2004, s. 19). Milliyetçi ve ulus bilincine sahip nesiller yetiştirmek için öncelikli olarak yeni okul çağındaki çocuklara yoğunlaşan 1882 tarihli eğitim yasasıyla okullar, çocuklarda cumhuriyet, ülke ve vatan sevgisini geliştirmekle sorumlu tutulmuşlardır. Bu dönemde ahlak ve yurttaşlık eğitimi, çocukları bir yandan kilisenin öğrettiği kavramlardan uzaklaştırmayı amaçlarken diğer taraftan da tanrıya, aileye ve otoriteye saygıya dayalı yeni bir ahlak değer sitemini inşa etmeye çalışmıştır (Üstel, 2004, s. 21). Burada amaç ulusun birliğini güçlendirecek bilinci, tutum ve davranışları oluşturabilmektir.

Eğitim ile birlikte askerlik de ulus bilinci ve milliyetçiliği oluşturmakta XIX. yy. sonrasında önem arz etmiştir. İtalya'da 1875 de kabul edilen zorunlu ve genel askerlik hizmeti uygulaması, Fransa'da 1872-1889 arasında başlatılmıştır. Zorunlu ve genel askerlik hizmeti, farklı sosyo-ekonomik arka plandan gelen askerlerin, ulusu; birlikte askerlik yaptıkları kişilerin farklı kökenleri ve lehçeleri ile yakından keşfettikleri bir birliktelik zemini sağlamıştır. Bu birliktelik sayesinde askerlik çağındaki gençler hem vatanın sadece kendi doğduğu topraklardan ibaret olmadığını öğrenmiş hem de yabancı bir kültüre ait bir kişi ile aynı görevi üstlenip, aynı sıkıntıları, tecrübeleri yaşayarak, paylaşarak onları tek bir ulus haline getirme amacı güdülmüştür (Altınay, 2004, s. 140).

Avrupa'da ulus bilincini oluşturma çabaları başladıktan sonra, ülkeler arasındaki savaşlarda bu uygulamaların verimli olduğu tecrübe edilmiştir. Savaşta kaybeden ülkeler ise neden yenildiklerini anlama çabalarına girişmiş ve kazanan tarafın uygulamalarını kendine uyarlamıştır. Bu şekilde ulus devletin milliyetçilik uygulamaları bölgedeki bütün devletlere yayılmış, bu formülasyonları keşfedememiş ülkeler de ulus devlet bilincini bir kez kazanmış Napolyon Fransa'sı gibi ülkeler tarafından içlerindeki etnik kökenler arasındaki farklılıklar kullanılarak, daha kolay şekilde mağlup olmuşlardır. Bu şekilde imparatorluklar parçalanarak küçülmeye başlamıştır (Altınay, 2004, s. 141).

Fransız Devrimi'nden beri vatandaşlık ve ulusal kimlik, devlet kaynaklarına erişimi ve dayanışma kalıplarını belirleyen temel terimler olmuşlardır. Bu iki terim birbirine bağımlı ve birbiriyle değiştirilebilir olarak yorumlanabilir, çünkü sakinleri ve yabancıları ayırt etmek gibi ortak kültürel ve politik anlamları vardır (Aktoprak, 2011, s. 27).

Ülke vatandaşı ile yabancıları ayırt etmek konusunda vatandaşlık literatüründe, vatandaşlık konseptinin diğer bir ana karakteristiği, bölgesellikle açıklanmaktadır. Bu kara ya da bölgeyi anlatmakta kullanılan bir niteliktir. Bölgesellik bazen ulus devlet ile ya da ulus devlete üyelik ile ilişkilidir. Ulus

devletler bölgeseldir, bölgenin ve bölgede yaşayan toplumun kontrol altında tutulması gerekir (Aker, 2014, s. 27). Bölgeselliğin sağlanabilmesini temin eden unsur ise sınırlar ve sınır kontrolüdür. Sınır kontrolü devletin egemenliği ile ilgilidir. Joppke; Egemenliği, modern ulus devletlerin kendi sahip olduğu alanda nüfusun ve bölgenin üzerindeki kontrolü olarak tanımlamıştır. Joppke' ye göre egemenlik insanlardan öte bölgeyi önemser, mutlak değildir, ancak yabancıların dışlanması ile sınırlıdır (Joppke, 1999, s. 5).

1.2.2.2.Etnisite ve Kimlik

Kupchan'a göre milliyetçilik, kendi içerisinde etnik milliyetçilik ve sivil milliyetçilik olarak ikiye ayırılabilir. Etnik milliyetçilik, ulusu fiziksel özellikler, kültür, din, dil ve ortak bir soy dahil olmak üzere bazı özellikleri paylaşmak olarak tanımlar. Bu nedenle, farklı etnik kökenlerden gelen vatandaşlar, ortak bir bölge ve devletin topraklarını yaşıyor ve paylaşıyor olsalar bile, ulusal gruplamanın bir parçası haline gelmezler. Tersine, etnik gruplaşmanın ulus olabilmek için devletlere ihtiyacı yoktur (Kupchan, 1995, s. 4). Sivil milliyetçilik ise, ulusu etnik köken olarak değil, vatandaşlık ve politik değerler olarak tanımlar. Dolayısıyla etnik milliyetçilikten daha kapsayıcıdır. Vatandaş, etnik köken veya ortak soyları göz önünde bulundurulmadan da bir vatandaştır. Bu yüzden sivil milliyetçilik bazen etnik ve ırksal ayrım çizgilerini yok sayabilir. Etnik milliyetçilik bir bakıma etnik olarak homojen bir nüfus etrafında kurulduğu zaman, sağlam bir ulus-devlet için temel oluşturur. Ancak bugünün uluslararası sisteminde, etnik milliyetçilik, eski Yugoslavya örneğinde gördüğümüz gibi çok ırklı devletlerin şiddetlenmesine ve mevcut çok ırklı devletlerin dağılmasına neden olabilir (Kupchan, 1995, s. 7).

Öte yandan, etnik üyelik kavramına sahip bir etnik ulus, ulusal kimliği, kendi isteğinden bağımsız olan doğal ve üniter bir kimlik olarak görür. Ancak bu tanımların farklılaşması analitik ve normatiftir. Belirli milliyetçilikleri tanımlamazlar ve genel olarak milliyetçiliğin gidişatını izlemek için kullanılamazlar (Aktoprak, 2011, s. 31). Türkiye gibi ulus devletler, imparatorluk geçmişlerinden dolayı sınırları

içerisinde yaşayan vatandaşları bir yere kadar homojenleştirebilmiştir ve etnik köken karmaşasını çözmek için çeşitli formüller üretilmiştir. Bunlardan biri de üst kimlik, alt kimlik tanımlamalarıdır. Üst-kimlik, doğrudan ulusal kimlikle eşitlenemeyen bir devletin kimliğidir. Örneğin, Osmanlı kimliği on yedinci yüzyılda bir üst-kimliktir, ancak ulusal bir kimlik değildir. Bununla birlikte, özellikle on dokuzuncu yüzyıldan sonra, ulus devlet olsun ya da olmasın neredeyse tüm üst-kimlikler hem teori hem de uygulamada ulusal kimlikler olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bu nedenle, devletler ulusal kimlik ve vatandaşlığın tanımlanması için harekete geçmiş ve ulusal kimlik ile vatandaşlığın örtüşmemesi durumunda devletler, ülkedeki alt kimliklerin konumunu ve algısını derinden etkileyen bu idealize edilmiş ulusal kimliği gerçekleştirmek için güç kullanmışlardır. Baskıcı politikalar, çeşitli ulusal söylemlere ve devlet araçlarına bağlı olarak bir ülkeden diğerine değişiklik gösterebilir; ancak rakip kimlik tanımları nedeniyle bu baskının konusu olan ulusal azınlıklar özellikle söz konusudur. İnsanlar birbirleri arasındaki kültürel farklılıkları gördüklerinde, etnik gruplaşma başlamaktadır. Kültürel farklılıklar çoğunlukla dil, din, tarihi birliktelik, coğrafi yalıtılmışlık, ırk ve akrabalık kaynaklı olabilmektedir (Schwartz, 1994, s. 19; Erbaş, 2019). Ryan (1995)'a göre bir etniğin en önemli ögesi özgün kültür iken, Smith (1986), özgün kültür dışında, kolektif bir isim, ortak tarih, dayanışma hissi ve grubun elemanlarının ilişki boyutu ögelerinin de olması gerektiğine değinmiştir. Etnik gruplaşmalar olan bir ülkede, bütün bu etnik sorunları çözememiş, çeşitli alt kimliklere sahip farklı etnik kökenden gelen vatandaşların devlet üst kimliğine olan aidiyeti sağlanamamışsa, alt kimliğin ülkeden ayrılmak istemesi ve kendi ulus devletini kurmak istemesi kaçınılmazdır. Bu sürecin çeşitli aşamaları bulunmaktadır. Smith'e göre çok ırklı bir devletin içindeki etnik bir grup seferber olurken, ulusal kimliğin üç ana aşamasından geçer. Birincisi, grup farklılığı iddiası ile kendilerini politik ve kültürel ana akımdan ayırmaktadırlar. Bu aşamada, etnik kimlik, sivil ulus kavramı ile bir arada olabilir, ancak Fransa'daki Bretonlar için olduğu gibi, etnik bağlılık da siyasi bağlılığın önemli bir belirleyicisi haline gelmektedir. İkincisi, etnik gruplaşma grup özerkliğini iddia ederek ve kendisini merkezi siyasi kurumlardan ayırarak, siyasi özerkliğin tesis edilmeye çalışılmasıdır. Bu, ulus devletle uzak bir ilişki anlamına gelmektedir. İspanya'daki Katalanlar ve Basklar bu duruma örnek olarak verilebilir. Üçüncü aşama, grubun ayrılma aşamasıdır. Etnik topluluk, kendi

ulus-devletini kurduğunu iddia etmekte ve etnik kökeni siyasi kimliğinin baskın faktörü haline getirmektedir. Bu aşamada, etnik grupların üyeleri, ulus devlete büyük bir bağlılık göstermektedirler ve gerekirse kendilerini ulus devlet adına feda ederler. Hatta silahlı örgütler kurarak, kendi devlet kurma süreçleri için savaşmaktadırlar (Smith, 1993, s. 52).

1.2.3. Küreselleşme ve Yeni Kimlikler: Ulus Üstü Vatandaşlık Tartışmaları

Küreselleşme 1990'lı yılların başlangıcından itibaren sosyal bilimleri etkisi altına almaya başlamıştır. Modernite ve postmodernite tartışmalarının, sosyokültürel değişimlerin ve sosyal teorinin merkezi teması haline gelmiştir. Küreselleşme kısaca "*malların, paranın, fikirlerin ve kişilerin sınırları kat etmesi*" olarak tanımlanabilir (Featherstone ve Lash , 1995, s. 99) Küreselleşme kavramı dünyamıza girdiğinden beri, liberal politikalar, özelleştirmeler, uzak mesafelerle hızlı iletişim, bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, uluslararası ticaret, insan hakları kavramlarını peşinde getirmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönem, iç ve dış politika ile devlet-sivil toplum ilişkisinin etkileşimini değiştiren, siyasette yeni bir döneme yol açmıştır. Bu yeni siyasi yapı, nihayetinde klasik ulus-devlet ilişkisinin bozulmasına neden olarak, kolektif etnik ve etno-dinsel kimliklerin, ulus-devlet kimliği veya vatandaşlığı üzerinde önceliklendirilmesini sağlamıştır (Spiro, 2008; Dönmez, 2011). Bu kimlik temelli politikalar, ulus devlet ve ideolojisinin zıttında yer almıştır. Batı Avrupa'nın Müslüman göçmenleri kendi politik ve sosyal sistemlerine entegre etme çabaları veya radikal sağcı ideolojinin artan talepleri, ya da ulus devlet içerisinde kendini ulusa değil, ümmete veya bir tarikata ait görme bu karşıtlığa örnek olarak gösterilebilir.

Küreselleşme; sınırları kontrol halinde olan, tek uluslu, homojen (ya da öyle olduğunu iddia eden), ekonominin yüksek oranda devlet kontrolünde olduğu ulus

devletin, emtia üretimi, dağıtımı, fiyatların belirlenmesi, medya kontrolü gibi vatandaşının gündelik yaşamına birebir etkisi olan bütün unsurların üstünde egemenliğinin azalmasına neden olmuştur. Küreselleşme ile insan hakları ve ulus ötesi örgütler sayesinde dünya vatandaşlığı kavramları ortaya çıkmıştır. Bu konuda ulus devletin halen başat egemenlik çeşidi olduğunu savunan bilim insanlarına karşın küreselleşme ile ulus devlet sınırları içerisinde yaşayan, ulusun bir parçası olan vatandaş yerine artık farklı vatandaşlık çeşitlerinin hâkim olduğunu savunanlar da bulunmaktadır.

Küreselleşmenin ulus devlet vatandaşlığına etkisi tartışmaları öncelikle insan hakları yönünde olmuştur. Küreselleşme ile ulus devlet egemenliği ve insan hakları çatışmaya girmiştir (Benhabib, 1999, s. 714). İnsan haklarının evrensel ilkeleri hakkında dünya çapında bilinç artması ile diğer tarafta dil, din, etnik köken, ulus üyeliği, ırk gibi kimliklerin savunulması konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalar, ulusal egemenlik ile insan haklarının birbirleri ile uyum içerisinde olup olamayacağı sorusunu beraberinde getirmiştir. Küresel gelişmeler, hakların anlamı ve vatandaşlık literatüründe değişikliklere sebep olmuştur. Soysal'a göre, insan hakları söyleminde ilerleme gerçekleşmiş ve haklar uluslararası hale gelmiştir. Politik pratikte her ne kadar sıklıkla çiğnense de insan hakları ulusal bağlamlarından sıyrılarak dünya genelinde yasal haklar olarak genele yayılmış ve elde edilmiştir (Soysal, 1996, s. 19). Politikada insan hakları çiğnense de hakların sadece ulus devlet düzeyinde olmadığı şeklinde yeni bir bağlama ulaşılarak, sorunda ilerleme kaydedilmiştir. Klasik batı ulus devlet düzeninde vatandaşlık, tekil bir statü ve vatandaşların hepsi aynı haklara ve ayrıcalıklara sahipken, post ulusal modelde üyelikte tekillik reddedilerek, birçok hak, ulus devletten bağımsız hale gelmiştir (Soysal, 1996, s. 22). Buna örnek olarak Soysal, göçmenler vatandaşlık elde edememişlerse de göç ettikleri ülkede insan hakları çerçevesinde temel haklarına ulaşabildiklerine işaret etmektedir (Soysal, 1996, s. 24).

Bazı yazarlarca vatandaşlık artık sadece bir ulusa üyelik anlamına gelmemekte, artık yeni bir tür üyelik anlamına bürünerek, vatandaşlık kavramının bir

ulus devlete üye olma anlamına gelmediği savunulmaktadır. Misafir işçilerin vatandaş olmadan da güvenli bir üyeliğe sahip olmaları, bu insanları yeni bir üyelik tipi olan "*ulus ötesi üyeliğin*" ilk örnekleri olarak bir devlete ulusal bağlılıkla değil, dünya çapında evrensel insan hakları ile bağlılığının öncülüğünü yapmaktadırlar (Soysal, 1996; Aker, 2014, s. 25). Emek pazarının uluslararasılaşmasından sonra, sayısız göçmen Avrupa'ya gelmiş ve bu durum Avrupa'daki var olan etnik ve ulusal yapıyı değiştirmiştir. Bundan sonra çok sayıda göçmen yasal vatandaşlık statüsü kazanmadan vatandaşların sahip oldukları birçok hakka sahip olarak, Avrupa'da yaşamaya devam etmiştir. Bu durum, ulus devletin artık bireyler için hak sahibi olmalarında temel gereklilik olmaktan çıktığını ve klasik vatandaşlık algısının Avrupa'da meydana gelen bu gelişmeleri açıklamakta yetersiz duruma geldiğini işaret etmektedir (Soysal, 1996).

Benhabib ise bu konuda sivil toplumun ulus sınırları içerisinde kalmaması gerektiğini ve vatandaşlık kurumunun da bir ulus devlete üyelik olarak tanımlanmasının zorunlu olmadığını savunmaktadır. Yine de Benhabib'e göre yerelde devletle olan hukuki ilişki yok sayılamaz (Benhabib, 1999, s. 715). Benhabib'e göre, egemenlik ile ulus devlet birlikte anılmakta ancak insan hakları evrensel bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulus devlet, insanları hak taşıyıcı olarak görür ve bu hak taşıyıcılık temelde insan olmalarından dolayı, insan hakları temelli bir yaklaşımdır (Benhabib, 1999, s. 716). Dolayısıyla, insan hakkı vatandaş hakkına eştir.

Diğer taraftan Joppke'nin fikirleri ulus devlet savunucuları ve karşıtları arasında orta noktada yer bulmuştur. Ona göre, ulus devletin göçmen akışından dolayı yeniden şekillenme ya da çok önemli değişikliklerle karşılaşması söz konusu değildir. Ülkeler sınırlarını koruma konusunda kararlıdır ancak geleneksel egemenlik anlayışını zorlayan bir insan hakları yükselişi de mevcut durumdadır. Hatta Soysal'ın da savunduğu üyelik kategorilerinde çeşitlilikler gerçekleşmektedir (Joppke, 1999, s. 37). Ayrıca Joppke küresel dünyanın soyut bir kavram olmadığını ve insan haklarını korumanın ulus devletlerin temel prensiplerinden olduğunu savunarak, insan hakları

normları ve zorunluluklarının hala ulus devletin himayesinde olduğunu ifade etmiştir (Joppke, 1999, s. 39).

Küreselleşmenin yoğun şekilde tartışılmaya başlandığı soğuk savaşın bitişinin ardından, günümüz küreselleşmenin artık tamamlandığı ve "küresel köy" kavramı ile tasvir edildiği, dünyanın diğer köşesindeki olaylardan dahi teknoloji sayesinde haberdar olunduğu ve bu olayların etkilerinin yerelde kendisini gösterdiği ancak dünyanın birçok bölgesinde etnik grup milliyetçiliğine dayalı olayların yaşandığı bir dönemi göstermektedir (Erbaş, 2019, s. 123). Başka bir deyişle küreselleşmenin yaygın hale gelmesi yerelleşmeyi engellememektedir.

Vatandaşlık kavramının gelişimi ve salt ulus devlet bağlılığı ile sınırlandırılmayan daha geniş anlamda vatandaşlık anlayışlarının ortaya çıkmasının açıklandığı bu bölümünün ardından, Türkiye'de vatandaşlık kavramı incelenecektir.

1.3.Türkiye'de Vatandaşlık

1.3.1.Cumhuriyet Öncesi Vatandaşlık

Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşlık evrimini anlamak için öncelikle modern vatandaşlığın başladığı kabul edilen zaman olan II. Meşrutiyet Dönemi'nden başlamak gerekmektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere, ulus devlet vatandaşlığını oluşturabilmek için salt hukuk kanalı yeterli değildir. Hukuki altyapı yanında ülke topraklarında yaşayan insanların ulus bilincine ve vatan sevgisine sahip olmaları gerekmektedir.

Osmanlı'da modern vatandaşlığa geçiş Avrupa'daki birçok imparatorluğa nazaran görece daha geç olmasına karşın, benzer bir rota izlemiştir. Nasıl Avrupa'daki ülkeler girdikleri savaşlardan aldıkları yenilgiler sonrası, rakibi olan ülkeyi inceledikten sonra aldıkları ders, vatandaşlık rejimlerinde reforma gitmek

olduysa, Osmanlı'da da benzer şekilde kendi topraklarında bulunan ulusların milliyetçiliği keşfetmeleri sonrası isyanları ve ayrıca girilen savaşlardan sonra alınan mağlubiyetler ile ulus bilinci oluşturma çalışmaları başlamıştır.

XIX. yy. da Osmanlı İmparatorluğu parçalanma sürecine girmiş ve imparatorluk bünyesinde bulunan uluslar, birer birer ayrılmaya başlamıştır. Buna çözüm olarak "Osmanlılık" üst kimliği temelinde bütünleşme ve Meşrutiyet rejiminin kalıcı olmasını sağlayacak vatansever yurttaşın inşası yapılmak istenmektedir. Özellikle II. Abdülhamid rejiminden kaçan ve "Jön Türkler" olarak da bilinen reformist Osmanlı aydınları, Fransa'daki gelişmeleri ve eğitim alanındaki dönüşümleri izlemişlerdir. Meşrutiyetin gelmesi ile birlikte, devlet yönetimine hâkim olan Osmanlı aydınları, yeni yurttaşın inşası için en etkin aygıt olarak yeni bir eğitim sistemi öngörmüş ve eğitim müfredatına bu amaca uygun dersler dahil edilmeye başlanmıştır. Bu idealde oluşturulan ilk ders ise "*Malumat-ı Medeniye*" dersi olmuştur (Üstel, 2004, s. 23).

II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı'da reaya ve tebaa artık vatandaş, cemiyet ise artık toplumsal bir kavram olmuştur. 1913'te Balkan Savaşlarının ardından, Osmanlı aydınlarının, yenilginin nedenlerini askeri sebeplerin dışında aradığını gösterir şekilde yürürlüğe giren "Tedrisat-I İptidai" kanununda, ideal vatandaş; dinine bağlı, milliyetini tanır, eğitimli ve aydın vatansever olarak tanımlanmıştır (Budak ve Budak, 2014, s. 56).

Osmanlı'nın çöküşünü durdurmak için ilkokul aşamasında vatandaş yetiştirmeye başlanmış, derslerde vatan sevgisinden temizlik alışkanlığına kadar geleceğin vatandaşına yönelik dersler işlenmiştir. Derslerde; kanuna itaat, vergi ve askerlik ile birlikte kamusal görevlerde çalışmaya vurgu yapılmıştır. Bu dönemde ülkede meşrutiyet ile vatandaş siyasi literatürün başat aktörü olmuştur (Üstel, 2004, s. 73).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Osmanlıcılık, İslamcılık denemelerinin başarısız olmasının ardından dağılan imparatorluğun siyasal olarak gidişatının, Türk adı altında bir ulus devlete doğru olduğunu söylemek mümkündür. İmparatorluğun dağılmasıyla kurulan yeni devletin, temel vatandaş kavramı ulus devlet vatandaşlığına yönelik olmuştur (Ataman, 2011, s. 126).

Osmanlı devlet yapısı iki ana sütunda kategorize edilebilir. Yönetenler (askeriye) ve yönetilenler(reaya). Bu iki sınıfın arasında başka sosyal insan yapıları da olmasına karşın Osmanlı ekonomisi çoğunlukla tarıma dayalı olduğu için reaya ekonomik yapıda en önemli sınıf olarak rol oynamaktadır. Ancak reayanın Osmanlı politik yapısında etkisiz bir rolü vardı (Karpat, 2002).

Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci önemli özelliği çok kültürlü yapısıdır. Her biri farklı yasalara ve sosyal sistemlere sahip çeşitli topluluklardan oluşan sisteme "Millet Sistemi" adı verilmiştir (Dönmez, 2011, s. 3). Millet sistemi içerisinde bulunan topluluklar vergi ödemek ve Osmanlı sınırlarını kabul etmek karşılığında devlet tarafından korunmasına rağmen, siyasi haklardan yararlanamamışlardır. Sistem, vatandaşlığı sistemin nesneleri olarak algılamış ve vatandaşlık rejimini adalet kavramına göre şekillendirmiştir. Ancak vatandaşlar eşitlikten mahrum bırakılmışlardır. Devlet, vatandaşlarına adil davransa da kendisini vatandaşların sahibi olarak görmesinin sonucunda kamusal alanı siyaset yapma arenası olarak kullanmaktan imtina etmiştir (Erdoğdu, 2008, s. 22). Bu topluluklar devlet müdahalesi olmadan kendi yasalarını geliştirmişler ve uygulamışlardır. Bu bakımdan, her toplum özerktir. Bu toplulukların liderleri topluluklarından devlete karşı sorumludur. Osmanlı'nın politikası bu grupları; toplulukları merkezden kontrol etmek, devlet ve toplum arasındaki mesafeyi yakın tutmak adına devlete bağımlı kılmaktır.

1839 Tanzimat Fermanı'ndan sonra, Fransız Aydınlanması'nın etkisiyle eşitlik, adalet ilkesi kadar önemli hale gelmiş ve siyaset kent seçkinlerinde nispeten normalleşmiştir. Ancak bu süreç hem Müslüman hem de gayri Müslim toplulukları

tatmin etmemiştir. Hıristiyan topluluklar için, Osmanlıcılık ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisi, artık çekici değildir. Artık bu topluluklar, kendi yeni ulus devletlerini oluşturacak yeni bir ideale sahiptirler (Birtek, 2007, s. 19).

Balkan Savaşları'ndan sonra devletin yönetiminde egemen olan İttihat ve Terakki Partisi ile birlikte Osmanlıcılık yerine Türkçülük devletin egemen ideolojisi haline gelmiştir. Ayrıca, bu yeni hareket siyasi alana ağırlığını koymuştur. Devlet kadrolarından eğitime, Türkçülük ideolojisi ülkenin başat ideolojisi haline gelmiştir. Bu süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla tırmanmış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da devam etmiştir (Dönmez, 2011, s. 2).

XIX. yy'dan önce Osmanlı İmparatorluğu dolaylı yönetimi de benimsemiştir. İdari sistem iki bileşenden oluşmaktadır: merkezi hükümet ve bölgesel idareler. İl idaresinde idari esneklik bulunmaktadır. Osmanlı'da sınır bölgeleri, Osmanlı merkezine daha yakın olan yerlerden daha fazla özerkliğe sahiptir. Avrupa ve Balkanların daha merkeze yakın olması ve hedef bölge olarak özen gösterilmesinden dolayı, özerklik miktarları düşüktür. Balkanların Türkleştirilme politikasından dolayı da Bulgaristan'da yaşayan Türklerin nüfusu oldukça fazladır. Ancak Suriye merkeze uzak bir bölge olduğu için özerkliği daha yüksektir ve Türk nüfus oranı düşüktür (Birtek, 2007, s. 20).

Osmanlı Devleti'nden Türkiye'ye vatandaşlık sistemindeki gelişmeleri, vatandaşların kimliği, millet sisteminden vatandaşlık sistemine geçiş, modernleşme ve bu ilerlemeleri temelde sağlayacak eğitim sisteminde değişim olarak özetlemek mümkündür.

1.3.2. Erken Cumhuriyet Dönemi

Türkiye, ideal Türk vatandaşını yaratmak için devlet önderliğindeki milliyetçiliğin oluşturulması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasından inşa edilmiştir. Bu süreç, yeni bir Türk toplumu yaratmada Türk elitinin radikal modernizasyonu olarak kabul edilebilir (Dönmez, 2011, s. 2). Erken Cumhuriyet döneminde, ulus inşası ve laikleşme, Türk modernleşmesinin tamamlayıcı unsurları olmuştur.

Türkiye'de vatandaşlık, Türkiye'de ulus inşasının en önemli araçlarından biridir. Devlet, vatandaşlığın gelişiminde ana belirleyici ve asıl aktör olmuştur (İçduygu, Çolak, ve Soyarık, 1999). Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü yapısını miras alan Türkiye, vatandaşlığı yeni kurulan devlet ile kozmopolit toplum arasındaki ilişkilerin yönetişim aracı olarak görmüştür (Toktaş, 2005, s. 394).

Kuruluş, etnik, kırsal ve dini kimlikleri kamusal alandan dışlarken, Osmanlı İmparatorluğu vatandaşlığını, ulus inşasına giderek laiklik, rasyonalizm ve Cumhuriyetçilik yoluyla modern vatandaşlığa dönüştürmeyi hedeflemiştir. Başka bir deyişle, cumhuriyetçi proje bir "*toplumsal ve düzenleyici*" kamusal alan yaratmıştır. Osmanlı Devleti yukarıda da açıklandığı üzere, son döneminde diğer formüllerin işe yaramaması ile Türk ulusu yaratma yolunda ilerlemiştir. Yeni kurulan Türkiye'de bu yolda devam etmiştir. Anadolu'da yakın tarihe kadar etnik kimlikleri ile vatandaşlık tanımlamalarından uzak kalmış, nüfus ise yeni kurulan devlet ile birlikte anayasal olarak "Türk" olarak adlandırılmıştır. Türkiye içinde bulunan tüm vatandaşlar açısından bu kavrama tamamen adapte olunması ise milliyetçilik inşası ile olmuştur. Türk milliyetçiliği, 1923'te yeni bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olmuştur. Yeni rejim bu ideolojik yaklaşımı sürdürmeye ve hatta güçlendirmeye devam etmiş ve eski Osmanlı topraklarındaki diğer birçok etnik kimlik arasında, Türkiye'nin diğer etnik kimliklerini özümsemeye ve bastırmaya yol açan homojen bir toplum yaratmak amacıyla "Türklüğü" ulusun üstünlüğü olarak seçmiştir (Aktoprak, 2011, s. 39).

1.3.3. Tek Partili Dönem ve Türk'ün Oluşumu

Türk'ün kim olduğunu belirlemek için üç farklı yorum kullanılmaktadır. Birincisi tamamen tekniktir: Türk, Türkiye'nin vatandaşıdır. İkincisi Türklüğün sosyal algısı ve resmi kuralların uygulanması, Türklüğü Türk etnik grubuna ve özellikle de Türkçe konuşanlara ait olarak görmektedir. Son olarak, bu Türklükte Osmanlı yönetimi altında yaşamış tüm Müslüman grupları kabul eden bir dini yorum da vardır (Arakon, 2011, s. 49).

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924'te yürürlüğe giren ilk anayasasının 2. maddesinde; "*Madde 2- Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimcidir. Devlet dili Türkçedir. Başkent Ankara'dır*" ifadeleri ile Devletin resmî ideolojisi yer almıştır. Bu maddede yer alan milliyetçilik ve laiklik ilkesi, temelde halefinden ideolojik olarak farklılıklar göstermektedir. Milliyetçilik ilkesinde kastedilen "*Türklük*" ırksal veya dini olarak değil, coğrafi olarak tanımlanmıştır. Yine 88. Madde "*Madde 88- Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese "Türk" denir"* ifadesinden de anlaşılacağı üzere Türk, Türkiye coğrafyasında vatandaş olarak bulunan her bireye denmektedir. Ayrıca "*Türkiye'de veya Türkiye dışında bir Türk babadan gelen yahut Türkiye'de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye'de dünyaya gelip de memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında resmi olarak Türk vatandaşlığını isteyen yahut Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türk'tür*" şeklinde Türk olmanın açıklaması bulunmaktadır. İdeolojik tanımlamalara ek olarak 1924 Anayasasının haklar bölümünde; "*Madde 69- Türkler kanun karşısında eşittirler ve ayrıksız kanuna uymak ödevindedirler. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır ve yasaktır"*, *"Madde 70 Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülke dinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındandır"*, *"Madde 71- Cana, mala, ırza, konuta hiçbir türlü dokunulamaz"* ve *"Madde 77- Basın, kanun çerçevesinde serbesttir ve yayımından önce denetlenemez, yoklanamaz"* hükümleri ile Türkiye vatandaşının kanun önündeki

eşitliği, kişi hakları, haberleşme hakları ve insan haklarından bahsedilmektedir. Anayasanın 75. Maddesinde ise devletin inanç bakımından verdiği özgürlükler ve eşitlikler; "*Madde 75- Hiçbir kimse felsefi inanından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz. Güvenliğe ve edep törelerine ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir"* ifadeleri ile yer almıştır (Resmi Gazete, 1924 / 491).

Mustafa Kemal Atatürk tarafından tanımlanan vatandaşlık kimliği tanımına göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk vatandaşlığı kimliğinin, Atatürk'ün cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik, devrimcilik, milliyetçilik ve devletçilik gibi "*Altı Ok*" olarak da bilinen ideolojisine dayandığını söylemek mümkündür.

9 Eylül 1923'te Atatürk tarafından kurulan ve 1950'ye kadar Türkiye'de iktidarda kalan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ideolojisi de cumhuriyetçi, milliyetçi, laik ve devrimci özellikleri, değiştirilemez nitelikleridir. Bu özellikler / bu bileşim aşağıdaki noktalarla açıklanmaktadır (Ataman, 2011, s. 126):

a. Ulusal ideale sadık kalmak

b. Vatandaşın devlet görevinin tam olarak gerçekleşmesini ulusun iradesini ve egemenliğini yoluyla sağlamak

c. Bireysel çalışma ve faaliyetlere dayanarak, devletin refahını iyileştirmesini ve ülkeyi daha gelişmiş ve müreffeh hale getirmesini sağlamak için devleti fiili ve etkin hale getirmek, ülkenin ortak ve çıkarları ile ilgili faaliyetlerde etkin kılmak.

Yeni kurulan Türkiye'de vatandaşlık konusunda, gelecek nesilleri yetiştirmek en çok üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Vatansever Türk neslinin yetişmesinde okullar; ideolojide, bireylerin sosyalizasyonunda, yeni toplum projesine katılımlarında, dolayısıyla da söz konusu projeyi tanımlayan norm ve

değerlerin genç kuşaklar tarafından öğretilmesinde anahtar konumdadır. Bunun yanında okul, devletin ideolojik araçlarından biri olarak bilginin, ulusal değerlerin ve özellikle de ulusal kimliğin en önemli kısmı olan Türkçenin aktarımında temel bir öneme sahiptir. Son olarak okul, inşa edilmek istenen- laik devlet projesinde kontrolün tek merkezden biçimlendirebilmesini sağlamıştır (Üstel, 2004).

Yeni devletin eğitim alanında başlangıç uygulamaları; ilkeler ve inkılaplar doğrultusunda, bir taraftan millileşmek, diğer taraftan medenileşmek hedefleri ile Batı'daki çağdaş eğitim sistemiyle aynı yönde yeni ders ve öğretim metot ve tekniklerinin uygulanmaya başlaması faaliyetleri olarak açıklanabilir. 1926 tarihli ilk mektep programı müfredatına göre, ilkokulların başlıca amacı genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle, iyi vatandaşlar yetiştirmek olmuştur (Tuğluoğlu ve Tunç, 2010). Bunun için derslerde gelecek neslin '*ideal vatandaşı*' eğitilirken, özen gösterilen başlıca konular; kanun mefhumu, kanuna ve devlet otoritelerine itaat etme, hak ve sorumluluklar konularında öğrenciyi eğitmektir (Üstel, 2004).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus devlet dönüşümünü gerçekleştirmek için nüfusun homojenleşmesi ve tek bir hedefte toplanması gerekmektedir. Ulusal kimliğin inşasının hedefi, "biz" bilincini vatandaşlara aktarmaktır. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin çok uluslu ve çok dilli yapısına karşın, topluma millet olma özelliğini kazandırmak için tek dilin kullanılması çok önemsenmiştir. Aynı zamanda din konusunda da insanların birbirlerine hoşgörülü davranması sağlanmaya çalışılmıştır (Üstel, 2004). Din kuralları bireylerin birlik ve beraberlik içinde yaşamalarını sağlayan bir harç olarak görülmüş ve bu konuda halifeliğin kaldırılmasından sonra, 1924 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.

Ulus devlete dönüşme aşamasında her ne kadar 1924 Anayasasının 88. Maddesinde Türkiye vatandaşı olan herkesin Türk olduğu kabul edilerek Türklüğü ırk açısından yorumlanmamış olsa da zaman içinde önce Yunanistan ile yapılan

mübadele[1] sonra da Bulgaristan'dan gelen[2] Türk soylu kişilerle nüfus giderek homojenleşmiştir (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014, s. 103). Ayrıca dil kullanımının da üzerine gidilmiş, 1928 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk fakültesinden birkaç öğrenci "vatandaş, Türkçe Konuş!" Kampanyasını başlatınca kampanya basın ve toplumun diğer organları tarafından hızlıca benimsenmiş ve azınlıkların dil farklılıklarına karşın büyük bir tepki oluşturmuştur. Kampanyaya azınlıklar tarafından protestolar olsa da kampanya 1940'a kadar sürmüş ve Türkçe bilmeyen Türkiye vatandaşı azınlıklara da Türklük konusunda farkındalık oluşturmuştur. Birçok azınlık, özellikle gençler arasında Türkçe öğrenme ve konuşma konusunda etkili olmuştur[3] .

II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye Cumhuriyeti savaşa aktif olarak katılım sağlamamış olmasına karşın her an savaşa girilebileceği ihtimali yüzünden devlet politikaları Cumhuriyetin kurulduğu ilk dönemdekine nazaran devrimciliğini yitirmiş ve daha korumacı bir anlayış göstermiştir. Bu dönemde özellikle "Varlık Vergisi" uygulaması vatandaşlık haklarının çiğnenmesi yönünden günümüzde dahi halen tartışılmaktadır (Yalçın, 2012, s. 315). Savaş sonrasında ise seçime gidilme kararı alınmış ve Türkiye'de yapılan ilk çok partili seçim niteliğindeki 21 Temmuz 1946 milletvekili seçimleri gerçekleşmiştir (Kongar, 1999, s. 145). Seçimde "Açık Oy Gizli Tasnif" ilkesinin benimsenmesi, seçim esnasında seçim memurlarının usulsüz davranışları (Akandere, 2010, s. 6) ve seçim sonuçlarının ülke ve iller düzeyindeki sayısal verilerinin yayınlanmaması (Tuncer, 2008, s. 97) sebepleri ile seçimler "şaibeli seçim" olarak hatırlanmaktadır. Seçim sonuçlarına göre, Cumhuriyetçi Halk Partisi dört yıl daha iktidarda kalmış, sonrasında ise 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde ise Demokrat Parti iktidara gelmiştir.

---

1 Mübadele kavramı Türkçe 'de, Lozan Konferans'ında kararlaştırılmış ve Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleştirilmiş olan karşılıklı nüfus değişimini ifade etmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre 1923-27 yılları arasında Türkiye'ye gelen mübadil sayısı 456,720 olarak belirlenmiştir.

2 1923-1939 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye toplam 198,688 kişi göç etmiştir (Ağanoğlu, 2001, s. 310)

3 Bu yasa sonrasında özellikle mösyö ve madam gibi çok sıklıkla isimlerde kullanılan ekler kalkmış ve azınlıkların soy adları da Türkçe 'de kolaylıkla telaffuz edilebilir hale dönüşmüştür (Toktaş, 2005)

1.3.4. Çok Partili Dönem

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi Türkiye için yeni bir başlangıç anlamına gelmektedir. Çok partili dönemin başlangıcı Türkiye'de Türkleştirme politikasının gevşeme hali aldığı yıllarıdır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, ulus inşası ve laikleşme Türk modernleşmesinin tamamlayıcı parçalarıdır ve modern vatandaşlığın inşası İslami kimliğin azaltılmasını gerektirmiştir. Demokrat Parti döneminde ise özellikle laiklik eskisi kadar katı olmamakla birlikte Türk olmanın şartı olarak İslam daha baskın hale gelmiştir (Toktaş, 2005, s. 405).

Demokrat Parti Hükümeti'ne yapılan askeri darbe sonrasında ise 1961'de yeni bir anayasa yürürlüğe girmiştir. Bu anayasa askeri darbe sonrasında yapılmasına karşın liberal özlerden oluşmaktadır. Üniversitelere özerklik, vatandaşlara sosyal ve sendikal haklar vermek gibi, demokratik rejimi güçlendirecek içeriğe sahip bu Anayasa, toplumu iki şekilde etkilemiştir. Liberal gelişmeler hem siyasi alanda hem de sivil toplumda etkilerini göstermiş; toplumsal hareketlerin çoğullaştırılması ve birçok ideolojik kaynağın çevrilmesi bu dönemde başlamıştır. Sonuç olarak, 1961 Anayasası aktif vatandaşlar yaratmıştır (Dönmez, 2011, s. 2).

Bu yeni anayasa sonrası 403 sayılı Yeni Vatandaşlık Kanunu, 1964'te yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 1964 / 11638). Bu yasa, 1961 Anayasası ile belirlenen genel vatandaşlık çerçevesine göre, 1312 sayılı Kanunda yapılan bir değişikliktir. Bu yasada, 1) Herkesin vatandaşlığı olmalıdır; 2) Herkesin tek vatandaşlığı olmalıdır; 3) Herkes kendi vatandaşlığını seçmekte özgür olmalı ve hiç kimse istemediği bir vatandaşlığa sahip olmaya zorlanmamalıdır olmak üzere üç temel ilke ortaya konulmaktadır. 403 sayılı Vatandaşlık Yasasının çifte vatandaşlığı dışlayan yaklaşımı, vatandaşlık kavramının Türkiye Cumhuriyeti yasalarında halkın ülkesine olan sadakatini göstermesi ve sadece bir ülkeye sadakat sunulabileceğini işaret etmesi anlamı taşımaktadır.

1970'lerde Soğuk Savaş etkisini Türkiye'ye bir taraftan Sovyetler Birliğinin sınır komşusu diğer taraftan Kuzey Atlantik Paktı (NATO)'nın kanat ülkesi olarak tüm gücüyle göstermiştir. Bu etki siyasette ise kutuplaşmayı artırmıştır. Sağ ve sol olarak iki kutba bölünen ülkede taraflar radikalleşmiş, şiddet olayları günlük yaşamın bir parçası haline gelmiş ve ülkeyi iç savaşın eşiğine getirmiştir. Bu olaylar Türkiye'de güvenlik kaygılarını şiddetlendirmiştir. Özellikle büyük şehirlerde olaylarda taraf olmayan sıradan vatandaşın gündelik hayatını yaşamasını dahi zorlaştırmıştır. Kurtarılmış bölgeler meydana gelmiş ve vatandaş hakları da hem bu olaylardan hem de olayları bastırmak için sıkıyönetim uygulamalarından etkilenmiştir (Aydın ve Taşkın, 1989). 1970'lerin sonuna doğru yılda 1000'den fazla siyasal suikast, sokak kavgaları ve günlük ortalama 20 kayıp, toplamda ise 1978-1980 arasında 5241 aile içi cinayet kurbanı görülmüştür (Akşin, 2007, s. 279). Bütün bu olayların sonucunda ise 1980 yılında askeri darbe gerçekleşmiştir. Askerî darbe sonrasında ise tutuklamalar, işkenceler ve kayıplar ülke vatandaşlarını, vatandaşlık haklarını aramaktan uzak bir dönem geçirmelerine sebep olmuştur.

12 Eylül darbesi sonrası cunta yönetiminde 1982'de yeni anayasa için referanduma gidilmiş, %91,4 evet oyu oranıyla referandum kabul edilmiştir. 1982 anayasası ile sendikal haklar ve üniversitelerin özerkliği gibi birçok bireysel ve sosyal hak ortadan kalkmıştır (Dönmez, 2011, s. 9). 1983 yılı itibari ile sivil hükümetler tekrar ülkeyi yönetmeye başlamış ve Anavatan Partisi ve Başbakan Turgut Özal'ın da liberal politika yanlısı olması sonucunda uluslararası konjonktürde yaklaşan küreselleşme adımları Türkiye'yi de etkilemiştir.

1.3.5. Türkiye'de Küreselleşme Etkileri

Türkiye'de vatandaşlık ve küreselleşme arasındaki ilişkide, vatandaşlık ile ilgili iki konu 1980 sonrası döneme damgasını vurmuştur. Birincisi çifte vatandaşlık ve bununla ilgili yasal mevzuatı oluşturmaktır. Öncelikli olarak uluslararası göçün yönlendirdiği küreselleşmenin değişen bağlamlarına karşı, mevcut vatandaşlık yasaları yetersiz kalmaktaydı. 1981'den önce Türkiye çifte vatandaşlığa izin vermiyordu ve vatandaşlık için de kan bağı şartı aranmaktaydı. Bununla birlikte, Avrupa ülkelerine yoğun işgücü göçü nedeniyle, Türk Devleti, özellikle ikinci ve üçüncü kuşak göçmenler ile ilgili olarak, uluslararası göçteki eğilimlere göre vatandaşlık yasalarını değiştirme gereğini hissetmiştir. Bu yüzden 1981'de 2383 sayılı Türk Vatandaşlık Yasası (Çifte Vatandaşlık Yasası) oluşturuldu (İçduygu, Çolak ve Soyarık, 1999). Bu yasada temel mantık, milliyetten öte ülkeye sadakatin ön plana çıkmış olmasıdır. Teorik olarak, çifte vatandaşlık birden fazla devlete üyelik anlamına gelmektedir ve kavram ulustan ziyade devlete sadakat gerektirmektedir. Bu nedenle, çifte vatandaşlık yasası, Türk ulusundan ziyade Türk devletine sadakate öncelik verme eğilimini ortaya koydu. Sonuç olarak, Türkiye, diğer göçmen ihraç eden ülkeler tarafından da genellikle tercih edilen kan bağı ilkesinin yanı sıra, göçmenlere orijinal vatandaşlıklarından vazgeçmeden vatandaşlığa kabul edilmesini sağlamak için vatandaşlığın yasal statüsünü sağladı (İçduygu, Çolak ve Soyarık, 1999).

403 sayılı Türk Vatandaşlık Kanunu 1995 yılında çifte vatandaşlığı daha da teşvik etmek amacıyla 4112 sayılı ek kanunla değiştirilmiştir. Bu yasaya göre, 1981'den önce çifte vatandaşlığa izin verilmediği zaman yabancı ülkelerde vatandaşlığa kavuşan insanlara mülk edinme, mirastan yararlanma, yerleşim ve seyahat hakları olmak üzere Türk vatandaşlarıyla aynı haklar verildi. Sivil toplumun yükselişinin ve uluslararası göçün karmaşıklığının getirdiği zorluklar, ulus-devletin geleneksel anlayışının küreselleşme tarafından tehdit altında olduğunu gösterdi. Ulus ve devlet arasındaki bağlantı bozulmaya başladıkça, kan ve toprağa dayalı topluluk tanımları güçlerini kaybetmeye başladı (İçduygu, Çolak ve Soyarık, 1999).

1.3.5.1.Anayasal Vatandaşlık

Vatandaşlık ve küreselleşme arasındaki ilişkiye dair ikinci husus, özellikle 1990'larda meydana gelen anayasal vatandaşlık tartışmasıydı. Kimlik politikalarının, çok kültürlülüğün ve toplumun farklı kesimlerinden (siyasi İslam taraftarları, Kürtler vb.) gelen taleplere yanıt olarak, anayasal vatandaşlık akademik ve siyasi parti çevrelerinde iç barışı sağlayacak bir çözüm olarak önerildi (Toktaş, 2005). Anayasa vatandaşlığında anayasa, devlete sadakati millete sadakat ilkesinin yerini alacak farklı etnik ve dini grupların tanınmasını güvence altına alan bir tür sosyal sözleşmeyi temsil etmektedir (Toktaş, 2005, s. 415). Anayasal vatandaşlık kavramı ilk olarak Alman siyaset bilimci Dolf Sternberger tarafından 1970'li yıllarda kullanılmaya başlanmıştır. Sonrasında ise Jurgen Habermas 1990'lı yıllarda Avrupa Birliğinin bütünleşme çalışmalarında Anayasal yurtseverlik kavramını kullanmış ve onun fikirleri AB bütünleşme sürecinde önem arz etmiştir. Habermas'a göre, Avrupa'da bulunan ulus devlet vatandaşları ortak çıkarları adına geleneksel kimliklerinden vazgeçerek rasyonel bir birleşim sağlayabilmelidirler. Bu şekilde insanlar, kültürel ve millî kimliklerini ve kendi devletlerinin vatandaşlığını koruyarak, sağlanan haklardan da yararlanabilecekleri siyasal nitelikli bir üst kimlik, "Avrupa vatandaşlığı" oluşacaktı. Habermas'ın fikirleri 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması ile AB vatandaşlığı kavramı olarak kabul edilmiştir (Doğan, 2016). Anayasal Vatandaşlık kavramı Türkiye'de ise ilk olarak 1992 yılında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel tarafından dile getirilmeye başlanmış ancak kendisinin 1996 yılında verdiği röportajdan da anlaşıldığı üzere, Türkiye'de bu kavramın kabul edilmesi zaman almıştır (Demirel, 1996). Ayrıca özellikle 2000'li yıllardan itibaren kavram üzerindeki tartışmalar artmış ve daha geçerli hale gelmiştir. Anayasa vatandaşlığı üzerine yapılan bu tartışmalar, ulusa ait olma (Türk olmayan vatandaşların dışlanması) alanının genişletilmesine ve Türklük tanımı aracılığıyla azınlıkların dışlanmasının engellenmesine yardımcı olmuştur (Toktaş, 2005, s. 394).

Türkiye'de anayasal vatandaşlık tartışmaları devam ederken, bir başka süreç vatandaşlık kavramının yeniden düşünülmesini ve yasal düzenlemelerle yeniden ele

alınmasını gerektirmiştir. Bu süreç Türkiye'nin Avrupa Birliği müzakere sürecinin başlamasıdır.

1.3.5.2. Türkiye'nin Avrupa Birliği Müzakere Sürecinin Vatandaşlık Politikaları Üzerine Etkileri

Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylığı süreci vatandaşlık tartışmalarını artırmıştır ve bu adaylık sayesinde çeşitli gelişmeler olmuştur (Hurmi ve Temel, 2011; Vardar, 2009). 1990'larda, Avrupa Birliğinin katılım koşulları ile Türkiye, toplum içinde mevcut olan etno-dilbilimsel ve dini çeşitliliği kabul ederken aynı zamanda ulusal ve bölgesel bütünlüğün nasıl korunacağı sorusuyla karşı karşıya kalmıştır. Kimlik politikalarının yükselişi, kültürel hak talepleri ve anayasal vatandaşlık tartışmaları, AB'nin azınlık rejimi konusunda Türkiye'ye katılım sürecindeki baskılarını artırmıştır. 1993 Kopenhag Zirvesi, aday bir ülkenin katılımından önce istikrarlı bir demokrasiye, hukukun üstünlüğüne sahip olunması, insan haklarına ve azınlıklara saygı duyulması ve azınlıkların korunması gerektiğini vurgulamıştır. 1990'larda, Türkiye mevcut azınlık hakları çerçevesi, AB'nin gerektirdiği standartlar bireysel haklar ve özgürlükler bağlamında tanınmaya başlanmıştır.

Türkiye'de 2002 yılında Demokratik Sol Parti hükümetinde önemli anayasa değişiklikleri yapılmıştır. Bu değişikliklerle, birçok Türk vatandaşı tarafından günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullanılan azınlık dillerinde ve lehçelerinde yayın yapmak yasal hale gelmiştir. Okullardaki resmi eğitim dili Türkçe olarak kalmasına rağmen, bundan böyle farklı diller ve lehçeler için özel kurslara izin verilmeye başlanmıştır (Toktaş, 2005, s. 394).

1990'lı yıllardaki siyasi istikrarsızlık ve ekonomik krizler halkı yeni bir arayışa yönlendirmiştir. Bunun sonucu olarak da 2002 genel seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi yüzde 34,3'lük oy oranı ile tek başına iktidara gelmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002-2007 yılları arasındaki ilk dönem uygulamalarında,

çoğulculuk, insan hakları ve dini açıdan ılımlı politikaları başarı ile yürütmesi popülaritesini artırmıştır (Rubin, 2017, s. 880). Ayrıca, parti, en önemlisi ekonomi olmak üzere çeşitli politika alanlarında çok iyi bir performans sergilemiş ve AB üyeliğinin demokrasi yanlısı reformların hızlandırılması için sağladığı motivasyon ülkedeki ulusalcı kesimde tepkilere yola açmasına karşın vatandaşların çoğunluğundan destek görmüştür[4]. Bu dönemi kapsayan akademik çalışmalar Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ilk döneminin daha kapsamlı bir vatandaşlık anlayışını desteklediğini ortaya koymaktadır (Akyol, 2011; Turam, 2007; Yavuz, 2009) Adalet ve Kalkınma Partisi'nin vatandaşlık üzerindeki ilk uygulamalarının olumlu bir etkisi, farklı geçmişlere ve inanç sistemlerine sahip vatandaşlar arasında geniş sivil koalisyonların teşvik edilmesiydi. Özellikle, liberal düşünürler ve sıradan vatandaşlar, liberal bir söylem geliştirmek için dini aktörlerle birleştiler. Liberal akış, batı terminolojisine uygun olarak Adalet ve Kalkınma Partisi unvanını "muhafazakâr partiden" "muhafazakâr demokratik partiye" dönüştürmede etkili olmuştur (Rubin, 2017, s. 880).

Türkiye'de 2002-2011 arasındaki dönem geçmişten farklı olarak yönetimde çoğulculuğa ve insan haklarındaki gelişmelerle tüm vatandaşlara geniş haklar sağlanan küresel vatandaşlık standardına uygun dönem olarak bilinmektedir. Ancak 2011'den itibaren özellikle Orta Doğu'da yaşanan olaylar Türkiye'ye de yansıdı ve güvenlik politikalarına geri dönülmüştür.

Bu bölümde tezin konusu olan Bulgaristan'dan ve Suriye'den göç edenlere verilen vatandaşlığı inceleyebilmek için öncelikle vatandaşlık kavramı irdelenmiştir. vatandaşlığın kavramsal çerçevesi açıklanmış, vatandaşlığın tarihsel gelişimi; antik çağ, ulus devlet ve ulus ötesi dönem olarak ele alınmıştır. Türkiye'nin vatandaşlık uygulamaları tarihsel çerçevede incelenmiş, ulus devlet olarak kurulan Türkiye'nin kuruluş aşamasında ulusal vatandaşlık politikalarının oluşumu, ilerleyen dönemde politikadaki değişimlerin vatandaşlığa yansımaları, küreselleşme ve Avrupa Birliği

[4] Bu politikalara örnek, Kıbrıs referandumu, Ermeni Açılımı ve Kürt açılımı gösterilebilir

üyelik sürecinden itibaren Türk ulusal vatandaşlık politikalarındaki ulus ötesi değişimler açıklanmıştır.

2.BÖLÜM

DÜNÜ VE BUGÜNÜYLE TÜRKİYE'NİN GÖÇ POLİTİKALARI

Çalışmanın bu bölümünde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren gerçekleşmiş göçlere verilen yanıtları anlamak adına ulusal göç politikaları incelenmiştir. İlk olarak göçe ve göçmene ulus devlet yaklaşımlarının ve ulus ötesi yaklaşımlarının temel bakışı incelenmiş sonrasında bu bağlamda dünyada en etkin göç güzergahlarından birinde bulunan Türkiye'nin göç politikaları ulus devlet ve ulus ötesi göç politikaları açısından değerlendirilmiştir. Türkiye'nin Osmanlı İmparatorluğu sonrası ulus devlet olarak kurulması ve bu devlet yapısı ile aldığı ve verdiği göçler özetlenmiş ve bu göçlerin ulusal göç politikasındaki mevcudiyeti açıklanmıştır. Sonrasında ise küreselleşme ile birlikte dünyada gelişen insan haklarının göçte oluşan etkisi ile değişen göç yapısının Adalet ve Kalkınma Partisi yönetimi sırasında yenilenen göç mevzuatına etkisi ve ulus devlet sonrası yaklaşımlarına yakınlığına ilişkin inceleme bölümün son kısmında yer almaktadır.

2.1.Ulus Devlet ve Ulus Ötesi Göç Politikaları

Göçler tarihin başlangıcından beri gerçekleşmektedir. Ancak ulus devlet sisteminin ortaya çıkışı ve sınırların içerisinde kalan halkların, farklı uluslar olarak görülmeye başlanmasından itibaren, göçmene bakış güvenlik politikaları ve milliyetçilik sebebi ile farklılaşmıştır. Devletler göçü politika aracı olarak görmekte ve kendi politik ideolojilerine göre ulusal göç mevzuatlarını oluşturmaktadırlar (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014, s. 13). Tezin bu bölümünde, bir ulus devlet olarak kurulmuş olan Türkiye'de, göç politikalarının ulus devlet bakış açısı ile oluşturulması ve son yıllarda küreselleşme çerçevesinde dünyada gerçekleşmiş olan değişimin, göçe yansımaları ile bu durumdan etkilenen Türkiye'nin geçirdiği göç politikalarındaki değişimi anlamak adına, öncelikle ulus devlet göç politikalarının,

sonra da ulus devlet sonrası göç politikalarından hareketle devletin, göçe ve göçmene bakışı ele alınmıştır.

2.1.1. Ulus Devlet Vatandaşlık Yaklaşımının Göç Politikalarına Etkisi

1648'de Westphalia Barışı sonrasında ulus devlet sisteminin ortaya çıkışından, insanların hareketliliğinin terörizm ve güvenlik meseleleriyle bağlantılı olduğu 11 Eylül sonrası döneme kadar, mülteciler, dünya siyasetinin odak noktası olmuştur (Betts ve Loescher, 2011, s. 1-29). Westphalian devlet sisteminin[5] yaratılmasıyla, devlet egemenliği ve toprak bütünlüğü konuları, devletin ulusal sınırlarının korunmasının önemini artırmıştır. Mülteciler de dahil olmak üzere, devletin ulusal sınırlarının dışındaki her konu, devletin egemenliğine yönelik bir tehdit olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla mülteci teriminin tanımı, ulusal sınırların içinde veya dışında olmakla ilişkilendirilmiştir.

Ulus devlet sisteminin vatandaşlık konusundaki bakışı vatandaşını sahiplenme, vatandaşı olmayan kişilere karşı dışlayıcı olma şeklindedir (Brubaker, 1994, s. 21). Bu sisteme göre ulusal sınırların dışından gelen kişilere karşı ulusal sınırların korunması gerekmektedir. Devlet, sınırları içerisinde bulunan nüfusu kontrol eder. Ülkeye kabul edilen göçmenlerin ülkede yaşamaya devam edebilmeleri; asayiş problemi yaratmamaları, halk sağlığını tehdit edecek herhangi bir riske yol açmamaları ve ülkede yaşadıkları sürece ulus devletin düzenini bozmamaları şartlarını içermektedir (Joppke, 1999). Ulus devlet bakış açısına göre göç ile ilgili oluşturulan politikalarda, vatandaşlar önceliklidir ve göçmenler ikinci plana itilmektedir (Brubaker, 1994, s. 23). Ulus devlet sadece siyasi değildir. Psikolojik boyutu da vardır. Devlete ve topluma karşı duygusal bağlılık ve sadakat kavramları

---

5 Avrupa'nın ilk büyük barış konferans olan Westphalia barışı sonrasında ortaya çıkan, Avrupa'da kilisenin siyasi gücünü sınırlandırarak devlet merkezli politik yapıyı başlatan ve modern uluslararası ilişkilerde tüm devletlerin birbirleriyle eşit oldukları ve içişlerine karışmanın yasaklandığı yapıya Westphalian sistemi denilmektedir.

göçmenlerin ülkeye kabulü ve daha sonrasında ülke düzenine ve ulusa uyum sağlamaları açısından önemlidir (Weil, 2011, s. 616).

Ulusal göç politikasında ulus devletler, vatandaşlarını belli bir coğrafi sınır içerisinde yaşayan, yasal üyeliğe ve statüye sahip olan insanlar olarak tanımlar (Kymlicka ve Norman, 2000). Buna göre ulus devlet sisteminde vatandaşlık herkesin erişebileceği bir hak değildir. Bu sistemde göçmenler, vatandaşlık elde edene kadar sivil, politik ve sosyal haklara erişmekte sorun yaşarlar (Turner, 2016, s. 143). Vatandaşlık için belli şartları yerine getirmeleri gerekmektedir.

Ulus devlet yaklaşımında vatandaşlar, haklar ve sorumluluklara sahiptir. Bir göçmen, ülkeye kabulü ve sonrasında şartları sağlaması halinde alacağı vatandaşlık statüsü ile aynı haklar ve sorumlulukları üstlenir (Joppke, 1999). Vatandaşlar kendi aralarında eşittirler ancak, vatandaşlık statüsündeki haklara sahip olmak için göçmenin, vatandaşlık almak istediği ulus devletin vatandaşlarının sahip olduğu niteliklere sahip olması beklenmektedir. Aynı şekilde, vatandaşlığa dair sorumlukları da üstlenebilmesi için ulus devletin göçmene güven duyması gerekmektedir. Bu yüzden ulus devlete bir göçmenin kabul olunmasında etnik köken, dil veya din gibi temel nitelikler etkili olmaktadır.

Ulus devlet kendi vatandaşlarının menfaatini ön planda tutar, bu bağlamda göçmenlerin devlete olan ekonomik etkileri vatandaşın önceliklendirilmesindeki faktörlerden biridir. Bir göçmenin ülkeye kabulü eğer ekonomik açıdan artı değer katıyorsa ülkenin o kişiyi kabulü daha olasıdır. Ancak göçmenin ekonomik şartları iyi değilse, ülkeden mali destek beklemesi ya da kayıtsız olarak çalışması, hatta hayatını suç bağlantılı yasadışı yollardan kazanması ihtimalleri, ülkenin vatandaşlarının refahına etki edeceği için ülkeye kabulü ulus devlet göç politikaları tarafından desteklenmez. Ayrıca ulus devlette ulus vatandaşla aynıdır. Bir bütün olarak görülür. Bu ideali bozabilecek kişiler toplumsal düzeni bozacakları ve beka sorununa neden olacakları düşüncesi ile istenmezler. Ülkeye göç eden kişilerin kalıcı olabilmeleri için vatandaşlarla arasında kültürel uyum bulunması gerekmektedir.

Göçmenlerin, ülkenin mevcut düzeninde bulunan aile yapısına uygun olması, ülke değerlerine ve kültürüne uyum sağlayabilmesi gerekmektedir. Ulus devletin kuruluş ilkelerine ancak bu şekilde bağlı kalınabilir. Bu sistemde göçmenlerin kabul görmesi ya da dışlanmaması için göç edilen devletin ulusuna atfedilen erdemlere, gerektiğinde yapılması beklenen fedakarlıklara ve ülkeye aidiyet duygusuna sahip olması beklenmektedir (Şentürk, 2009, s. 137).

Ulus devlet bakış açısı nüfusun homojen bir yapıda olmasını arzu eder. Bu yüzden kendisine yönelik göç olaylarında milli kimliğe zarar verilmemesine çalışarak demografik yapıyı muhafaza eder. Demografik yapıyı muhafaza etme tutumu kitlesel göçlerde daha baskın hale gelmektedir. Ülkeler, kendi ulusal vatandaşlık politikalarında nüfusun homojenliği bozmamak için, etnik karmaşa yerine sadelik tercih ederler (Joppke, 1999, s. 260).

Son olarak ulus devletin göçe yönelik politikalarında güvenlik bakış açısı hakimdir. Ülkenin refahına, huzuruna veya değerlerine tehdit olabilecek kişiler ülkeye kabul edilmezler. Bu sorunları yaratabilecek göçmenler, yasal olmayan yollardan ülkeye girseler dahi tespit edildiğinde de sınır dışı edilirler.

2.1.2. Ulus Ötesi Vatandaşlık Yaklaşımının Göç Politikalarına Etkisi

Westphalia Barışı sonrası ortaya çıkmış olan ulus devlet kavramı, Fransız İhtilali sonrasında imparatorlukların bünyesinde başlayan etnik farkındalıklar ile birlikte gerçekleşen milliyetçi isyanlar sonucunda, tüm dünyada başat siyasi örgütlenme halini almıştır (Joppke, 1999; Habermas, 1994). Ancak günümüzde, ulus devlet sisteminin, bünyesinde yaşayan insanlar için artık egemen sistem olma yetkinliğe sahip olmadığı ve yeni tip örgütlenmelerin geçerli olduğuna dair tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmalar çoğunlukla; küreselleşme, uluslararası örgütler, uluslararası ticaret, uluslararası göçler, Avrupa Birliği ve insan hakları kavramları üzerinden yürümektedir (Soysal, 1996; Benhabib, 1999).

Küreselleşme etkileriyle, özelleştirmeler, başka devletlerin kültürel içeriklerinin yereli etkilemesi, ulus ötesi ortaklıklar ve liberal ekonomi politikaları sonucunda ulus devletin baskın olarak yönlendirdiği düzenlemeler geçersiz hale gelmiş bu da ulus devlet sisteminin milli politikalarını sekteye uğratmıştır (Gülalp, 2013, s. 36). Ayrıca ulus devlet ötesinde göç de küreselleşmiş, devletlerin göçe verdiği yanıtlar ve göç ile ilgilenen kurumlar sayesinde, göçmenler sadece göç etmek istediği ülkeyi değil, uluslararası düzeyde gündemi etkilemeye başlamıştır.

Ulus devlet sistemi sonrasında göç, öncelikle insan hakları kavramı çerçevesinde öne çıkmaktadır. Bu anlayışa göre ulus devlet sisteminde egemenlik devlete aitken artık bireyler sadece insan olmalarından dolayı hak sahibidir. Bir insanın, vatandaş olmasa da temelde insan olmasından dolayı hakları bulunmaktadır (Benhabib, 1999, s. 734). Bu yaklaşım ülke vatandaşlarına ayrıcalık verilmesini kabul eden ulus devlet sistemine karşı gelmektedir (Brubaker, 1994).

Ulus ötesi göç yaklaşımları, göçe güvenlik bakış açısını reddetmekte, insanlara karşı ayrımcılığı kabul etmemekte, sınır kontrolleri ile göçün durdurulamayacağına işaret etmekte ve göçmenlere karşı insani vurguyu öne çıkarmaktadır.

Ulus ötesi yaklaşımlarına farklı bir bakış açısı getiren Soysal'a (1994) göre, ulus devlet sistemi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tekil egemenliğini yitirmiş ve artık evrensel insan hakları sistemi ile birlikte varlığını sürdürmektedir. Bu yeni sistemde ulus devletin sahip olduğu sınırlar artık geçirgen bir yapıdadır. Bir ülkede hak sahibi olmak için o ülkenin vatandaşı olmak gerekmemektedir. Bir göçmen de misafir işçi olarak gittiği ülkede haklara sahiptir. İnsan hakları sayesinde, evrensel bir vatandaşlık olan ulus ötesi vatandaşlığı mevcuttur Soysal'a (1994) göre ulus ötesi vatandaşlık kişinin ulus aidiyetine değil bireysel özelliklerine odaklanmaktadır. Ona göre bu yeni vatandaşlık tarzı ulusal vatandaşlık ile evrensel insan hakları arasındaki diyalektik gerilim tarafından ortaya çıkarılmıştır (Soysal, 1994, s. 164). Bireysel haklar artık ulus devlet tarafından belirlenmemektedir. Haklar sınırları aşarak

evrensel hale gelmiştir. Bu kişinin hakları da vatandaşlığı aşmaktadır. Soysal, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi (1948), Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (1966) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950) gibi uluslararası deklarasyonların ve tüzüklerin tüm insanlara özgür ve eşit bireyler olarak haklar verdiğini savunmaktadır. Dolayısıyla, evrensel vatandaşlığın modern siyasi ideali, farklılıkları ne olursa olsun hukukun herkese aynı şekilde uygulandığını anlatmaktadır (Soysal, 1994, s. 145). Soysal'a göre bu yeni ulus ötesi vatandaşlık kavramı dışlayıcı değildir, çünkü milliyete değil, kişilik gibi evrensel bir konsepte dayanmaktadır. Ulus ötesi vatandaşlık akışkan ve tekil karşıtlıkları aşan çoklu kimliklere sahiptir. Farklıkları ve heterojenlik fikrini sahiplenmektedir. Ulus ötesi vatandaşlık, telekomünikasyon ağları ile kültürün küreselleşmesi, yaşam tarzlarındaki esneklik, kişilik formu olarak tutarlılık fikrinde düşüş, endüstriyel toplumun gerilemesi ve bunun yerine "postfordizm" ve "post endustriyelizm" in yükselişini öngörmektedir (İvic, 2012, s. 424).

Günümüzde bu yaklaşımları kabul etmeyen devletler göç politikalarını; göçmenlerin ülkelerine girişini engellemek, sınırlardan geçmeyi başaranların ise ülke içerisinde iken kontrollerini sağlamak adına alınan önlemleri artırmaya yönelik gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Ancak bütün bu önlemlere rağmen düzensiz göçmenlerin sınırlardan geçme sayıları artmaya devam etmektedir. Bu artışa, küreselleşme ile ulaşım ve iletişim kanallarındaki imkanların artması ve göçmenlerden faydalanan insan kaçakçılarının da pazardaki talebe karşılık yüksek gelirler elde etmeleri koşulları ile sosyal ve siyasi çatışmalar etken olmaktadır (Castles ve Mark, 2014, s. 191).

Ulus-üstü vatandaşlık kavramının göç politikaları üzerindeki bu etkisi, bu çalışmanın iddiasını belirlemek için oldukça önemlidir. Zira bu çalışma, vatandaşlık kavramının zaman içerisinde değişen, genişleyen ve ulus-devlet sınırlarını aşan anlamından hareketle Türkiye'nin iki farklı dönemdeki -1989'da Bulgaristan gerçekleşen ve 2011'den itibaren Suriye'den gerçekleşen göçleri-, göçmenlere vatandaşlık verme politikalarını araştırmaktadır. Bu bağlamda, tezin iddiası, ulus

devlet vatandaşlık politikalarının değişerek, vatandaşlığın giderek ulus-ötesi bir anlam taşımasının teze konu olan iki dönemde değişen politikaların temelinde yer aldığıdır.

Tezin iddiasını belirleyen ulus devlet ve ulus-ötesi vatandaşlık kavramlarının açıklandığı bu bölümün ardından, Türkiye'ye yaşanan göç süreçleri işaret edilecektir.

2.2.Türkiye'de Göç

Devletlerin göç politikalarında yabancı ve vatandaş ayrımı, ülkenin siyasi ideolojisine göre şekillenmektedir (Yeğen, 2004, s. 52). Türkiye Cumhuriyeti İmparatorluk sonrası ulus devlet olarak kurulmuş ve ulusal vatandaşlık politikasını da bu yönde oluşturmuştur. Ulus devlet vatandaşlığının "biz ve onlar" yaklaşımı, ülkenin göç politikasına yansımış, ulusu oluşturmak amacıyla göçler verilmiş ve göçler alınmıştır (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014, s. 54). Ulus devlet yaklaşımına karşı olan kişiler ülkeye kabul edilmemiş ya da sınırlı süreler kalmalarına izin verilmiştir.

Ancak bu ulusal göç politikası, Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde değişmiş ve göçe daha insan hakları bakışlı bir yöne evrilmiştir. Tez çalışmasının bu bölümünde Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'na kadar olan, Türkiye'nin ulusal göç politikası, ulus devlet yaklaşımında, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu sonrası gelişmeler ise ulus ötesi göç yaklaşımında kabul edilerek ele alınmıştır.

2.2.1 Türkiye Ulus Devlet Sistemi Dahilinde Göç Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti sahip olduğu tarihsel, kültürel ve coğrafi konumu sebebiyle kurulduğu tarihten itibaren göçmen alan, göçmen gönderen ve transit göçün en yoğun yaşandığı ülkelerden birisi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış dönemi, yeni Cumhuriyet'in kuruluşunda yer alan nüfus politikaları, dünya siyasi atmosferindeki değişikliklerin yansımasının merkezinde göç bulunmaktadır (İçduygu ve Aksel, 2013). Göç hareketlerindeki bu canlılık, diğer yandan ülkenin vatandaşlık politikaları ile de yakından ilgili olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde savaşlar sonucunda, özellikle Balkanlar'da kaybedilen topraklardan Anadolu'ya göçler yaşanmıştır. Anadolu'daki gayri-Müslim nüfus ise Anadolu'dan taşınmaya başlamış ve bir nevi nüfus takası olmuştur (Arı, 1999, s. 97). Osmanlı Devleti arşivlerine göre, 1878-1918 yılları arasında 1,5 milyon göçmen Balkanlar'dan göç etmiştir (Karpat, 2004, s. 297-298). Bu göçler, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşından sonra Türkiye Cumhuriyeti, kurulma aşamasında nüfusun büyük bir bölümünü kaybetmiş olan, ölüm oranının yüksek olduğu ve sadece %16'sının kentlerde yaşadığı bir tarım ülkesidir (Shorter, 1985, s. 429). Her ne kadar savaşlar ile halklar uzun süredir birbirlerinden ayrılmaya başladılarsa da Türkiye kurulduğunda Anadolu topraklarında hala din ve milliyet olarak çok sayıda azınlık yaşamaktadır.

Yeni kurulan devletin belirlediği ulus devlet vatandaşlık politikası kapsamında ulusu oluşturmak adına yapılan ilk uygulamalarından biri nüfusu homojenleştirmek için göç vermek ve göç almak olmuştur (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014, s. 54). Bu politikanın sonucunda Türkiye'ye 1923-1949 arasında, Yunanistan'dan 384.000, Bulgaristan'dan 198.668, Romanya'dan 117.095, Yugoslavya'dan ise 115.210 kişi göç etmiştir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021).

Türk Kurtuluş Savaşı sonrası 1923 yılında Lozan'da yapılan Uluslararası Barış Konferansı sırasında Türkiye ile Yunanistan arasında "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi 'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanmıştır (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014, s. 103). Bu dönemde gerçekleşmiş olan mübadele ile Türkiye'de bulunan Rum Ortodokslarla, Yunanistan'da bulunan Müslümanlar (Batı Trakya Müslümanları ve İstanbul'da yaşayan Rumlar hariç) zorunlu olarak göçe tabi tutulmuşlardır. Mübadele[6], yeni kurulan ulus devletin, nüfusu homojenleştirme çalışması olarak görülmektedir. Anlaşma sonucunda gerçekleşmiş olan bu göç hareketi, Dünya'da henüz göçmen haklarının olmadığı bir dönemde, iki devletin arasında, göçmenlerin görüşleri alınmadan yapılmıştır (Yıldırım, 2006, s. 81).

1923 yılında yeni kurulan ülkenin göç, iskân ve yerleştirme uygulamalarının dayanağı olan İskân Kanunu çıkarılmış ve uygulamalar için "Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı" kurulmuştur. Kurulan yeni Bakanlık, 1912 yılından itibaren yerleştirilmemiş olan göçmen ve sığınmacılarla, konar göçer aşiretlerin ve daha sonraki dönemlerde göçmen olacakların, yıkıma uğramış yöre halkının yerleştirilmesi, refahlarının sağlanması ile görevli olmuştur. Bu yasaya göre, gelen mübadiller, mübadele yoluyla Yunanistan'a giden Rumların boşalan evlerine ve topraklarına yerleştirilecek, kendilerine üretim araç ve gereçleri verilecek, sermaye edinmeleri sağlanacak ve kredi olanakları geliştirilecektir (Arı , 1995, s. 33-35)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde uyguladığı göç politikalarında ve iskân kararlarında; Osmanlı'nın son döneminde yaşanan deneyimlerin, Balkanlar'da etnik milliyetçilik ile bağlantılı isyanlar sonucunda kaybedilen toprakların ve bunların Anadolu'da yaşayan halklara yansıyan geriliminin etkileri bulunmaktadır (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014, s. 102). Cumhuriyetin kuruluş aşamasında hedefi, Misak-ı Millî'de belirlenen sınırların, diğer devletlerce de tanınması olmuştur. Bu belgede yer alan sınırlar, Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması ile büyük ölçüde korunmuştur. Misak-ı Milli sadece

6 Mübadele ile Türkiye'den giden kişilerin sayısı 1.200.000 kişi, gelenlerin sayısı ise 500.000 kişi olmuştur (İçduygu, Erder, & Gençkaya, 2014, s. 109).

sınırlarla ilgili konular hakkında bir belge değil, aynı zamanda bölgedeki Türklüğün de bir göstergesi olarak, sembol vazifesi görmüştür (Çağaptay, 2003, s. 601-619). Diğer bir deyişle Misak-ı Milli hem devletin sınırlarını hem de Türk vatandaşlığının sınırlarını çizmiştir.

2.2.1.1. 1934 Tarihli İskân Kanunu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında çizilen ülke sınırları içinde kalan nüfus Anayasa'da Türk olarak kabul edilmiş, yeni devletin ulus oluşturma işlevi için iskân kanunları aracılığı ile ülkeden gidecekler ve ülkeye kabul edecek kişiler belirlenmiştir (İnan, 2016, s. 16). Bu hususta ilk çıkarılan 1923 tarihli 352 sayılı "*Mübâdele, İ'mâr ve İskân Vekâleti İhdâsına Dâir Kânun*" Yunanistan ile yapılan Nüfus Mübadelesi odaklı iken, 1926 tarihli 885 sayılı İskân Kanunu madde 2'de açıklanan Türkiye'ye göçmen olarak kabul edileceklerde aranan şartlar maddesi ile Türkiye'nin ilk göç mevzuatı oluşturulmuştur. 1926 Tarihli 885 sayılı kanun 1934 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

1934 tarihli 2510 sayılı İskân Kanunu Türkiye'ye göçmen olarak kimlerin yerleşebileceğini göstermektedir. Bu kanunda göçmenlik şartları, mültecilik şartları ve kimlerin vatandaşlığa alınacağını belirten maddeler bulunmaktadır.

2510 sayılı İskân Kanunu'nun (Resmi Gazete, sayı:2733, 1934) 3. Maddesinde yer alan *"Türkiye'de yerleşmek maksadıyla dışarıdan, münferiden veya müçtemian, gelmek istiyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler, işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliğinin emrile kabul olunurlar. Bunlara (muhacir) denir. Kimlerin ve hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararile tesbit olunur"* hükmünde, muhacirin tanımı yapılmış ve kişilerin kabulünde ilk şartın Türklük ile bağlantısı olmasına işaret edilmiştir. Bunu takip eden 4. Maddede de muhacir olarak Türkiye'ye alınmayacak gruplar; "Türk kültürüne bağlı olmayanlar,

Anarşistler, Casuslar, Göçebe çingeneler ve Memleket dışına çıkarılmış olanlar" olarak gösterilmiştir (Resmi Gazete, sayı:2733, 1934).

Bu yasa, Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki ulus devlet vatandaşlık politikası ile bağlantılı olarak, göç konusundaki uygulanmaya çalışılan stratejinin de bu durumu destekler nitelikte olduğunu göstermektedir. Bu yüzden Cumhuriyetin kuruluş yıllarında devletin vatandaş olmayanlara karşı tavrı, ulus devlet vatandaşlığının en belirgin özelliklerinden olan kısıtlayıcılık ve dışlayıcılık olmuştur. Bu dışlama politikası uzun yıllar boyunca devam etmiş ve yasadaki bu maddeler ancak 2006 yılında değiştirilmiştir (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014).

Türkiye'ye yönelik göç dalgaları Türkiye için sadece son yıllarda gelişmiş olan bir olgu değildir. 1923'ten 1990'lı yıllara kadar çoğunluğu Balkanlar'dan olmak üzere 1,6 milyon kişiden fazla kişi Türkiye'ye göç etmiştir (İçduygu ve Aksel, 2013, s. 167-190). Ülkenin kuruluşundan itibaren Türkiye kendine yönelik göç akışı altında kalmıştır. Ancak ülkenin ilk yıllarındaki göç tablosu 1980'lerden, 1990'lardan veya 2000'lerden farklıdır. Kuruluş dönemindeki vatandaşlık politikası gereğince göçmenler çoğunlukla Sünni Müslümanlar ya da Türk kökenli kişilerden oluşmaktadır. Ülkenin kuruluşundaki bu göç yaklaşımının nedeni ise hem Türkiye'nin hem de Osmanlı devletinden ayrılan Balkanlardaki komşu ülkelerin, ulus devlet prensiplerine göre kurulması ve ulus inşası sürecinde nüfusun homojenleşmesi gerekliliği olmuştur. Ülkenin vatandaşlık politikasına istinaden oluşan bu gerekliliğin sağlanabilmesi için sadece dışarıdan gelen Türk ya da Sünni Müslüman kökenli insanların kabulü değil, aynı zamanda ulus devlet sınırları içerisinde kalmış olan Müslüman olmayan azınlıkların da ülkeden gönderilmesi politikası uygulanmıştır. Bunun için önce Yunanistan ile nüfus mübadelesi yapılmış, sonra 2510 sayılı İskân Kanunu yayınlanmış, daha sonra 1942 yılında uygulamaya konulan Varlık Vergisi ile Gayrı Müslimlerin ekonomik gelirleri azaltılarak, göçe teşvik edilmişlerdir. Yabancılara yönelik ayrımcılık içeren bu yasalara ilaveten, daha yakın tarihli denilebilecek 1982 Anayasası'nda "Türklük" vurgusunun artırılması, ülkenin kuruluşundaki ideolojinin değişmediğini göstermektedir (İçduygu, Toktaş ve

Soner, 2008, s. 376). Aşağıdaki tabloda Osmanlı'nın son döneminde Anadolu'da bulunan azınlık nüfusunun, zaman içerisinde göç alarak ve göç vererek azalması görülmektedir. Tablo 1'e göre 1920'lerde Türkiye'de gayri Müslim azınlığın nüfusu yüzde 3'e yakın iken zaman içerisinde bu rakam binde 2'nin altına düşmüştür.

Tablo 1. Yıllara oranla Müslüman ve Azınlık nüfus

Yıl	**1914**	**1927**	**1945**	**1965**	**1990**	**2005**
Müslümanlar	12.941.000	13.290.000	18,511,000	31,139,000	56,860,000	71,997,000
Yunan	1,549,000	110,000	104,000	76,000	8,000	3,000
Ermeni	1,204,000	77,000	60,000	64,000	67,000	50,000
Yahudi	128,000	82,000	77,000	38,000	29,000	27,000
Diğer	176,000	71,000	38,000	74,000	50,000	45,000
Toplam	15,997,000	13,630,000	18,790,000	31,391,000	57,005,000	72,120,000
Müslümanların Yüzdesi	19,1	2,5	1,5	0,8	0,3	0,2

Kaynak: (İçduygu, Toktaş ve Soner, 2008, s. 363)

II. Dünya Savaşı sonrasında Balkanlar'dan Türkiye'ye göç devam etmiştir. Göçmenlerin çoğunluğu Bulgaristan Türkleri ve Pomaklardan oluşmuştur. 1950-51 yıllarında Sovyet rejiminden 154.000 kişi kaçarak Türkiye'ye sığınmıştır. 1970'lerde Türkiye ve Bulgaristan arasındaki anlaşma ile 116.000 göçmen Türkiye'ye göç etmiş, Yugoslavya'dan göç eden Boşnaklar ve Arnavutlar da Balkanlardaki göçün en fazla yaşandığı ülkeler olmuştur (Kirişçi, 2000, s. 9).

Tablo 4'e göre, II. Dünya Savaşı'nın başlamasından itibaren, Yunanistan ve Romanya'dan göç azalmıştır. Yunanistan ile Türkiye arasındaki göç ilişkileri, iki ülkenin Soğuk Savaşta aynı tarafta yer almalarına karşın, siyasi olaylar neticesinde gergin bir şekilde ilerlemiştir. Örnek olarak, Yunanistan'da 1946-1949 arasında sürmüş olan sağ-sol çatışması temelli iç savaştan dolayı, Türkiye'ye birçok Yunan mülteci gelmiştir (Kirişçi, 2000, s. 9). 1950'lerde Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi nedeniyle Türkiye Yunanistan'dan göç almama yönünde

hareket etmiştir. Ancak 1960'lar ile 1980'ler arasında, yaklaşık 20.000 Türk Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etmiştir. Ayrıca 1990'ların başında Yunanistan'dan Türkiye'ye sığınanların sayısı 1.200 olmuştur (Kirişçi, 2000, s. 8).

Tablo 2.1923-1995 Yılları Arasında Türkiye'ye Gerçekleşen Göçler

Ülke	**1923-1939**	**1940-1945**	**1946-1995**
Bulgaristan	198,668	15,744	603,585
Yunanistan	384,000	-	25,889
Romanya	117,095	4,201	1,264
Yugoslavya	115,210	1,671	188,040
Turkistan	-	-	2,878
Diğer	10,029	-	17,869
Toplam	825,022	21,616	839,525

Kaynak: (Kirişçi, 2000, s. 8).

Yaklaşık 2.800 Türkistanlı (Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Uygurlar ve Türkmenler dahil) II. Dünya Savaşı'nın bitiminden önce Türkiye'ye göç etmiştir (Samuk, 2009, s. 82). Pakistan'daki kamplardan ayrılan Afganlar, 1982 yılında kabul edilen özel bir kanunla[7] getirilmiş Afganistan'dan göç etmek isteyen Türk soylu 4.163 kişi ülkeye kabul edilmiştir (Resmi Gazete, 1982/2641). Bu göç de batı ya da doğu ülkeleri fark etmeksizin Türkiye'nin vatandaşlık ve göç politikasının baskın şekilde Türk soylular öncelikli olduğunu bir kez daha göstermektedir. 1933'ten 1945'e, Nazi rejiminden kaçan üniversite hocalarının, bilim adamlarının, sanatçıların ve filozofların Türkiye'ye gelmesiyle bir başka göç dalgası meydana gelmiştir. Bu grup, 800 Almanca konuşan mülteciyi içermektedir. Bu göç de yapısal olarak Ulus devletin vatandaşlık politikası çerçevesinde kendi ülkesine fayda sağlayacağını

[7] 2641 no'lu kanun uyarınca, Afganistan'daki olaylar nedeniyle Pakistan İslam Cumhuriyetine sığınmış Türk Soylu Afgan ailelerinden, Türkiye'ye yerleşmek isteyenler, bir defaya mahsus olmak üzere, serbest veya iskânlı göçmen olarak kabul olunabilirler. Bunların kabulleri ve iskânları, bu Kanun ile 2510 sayılı İskân Kanunu ve 1306 sayılı 2530 Sayılı İskân Kanununa Ek Kanun hükümlerine göre yapılır.

düşündüğü kişileri kabul etmesi prensibine uygun olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca bu dönemde Türkiye, Yahudilerin Avrupa'dan kaçıp Filistin'e gitmek için kullandıkları bir transit ülke haline gelmiştir (Shaw, 1991, s. 257).

1960'larda ve 1970'lerde, Türk göç rejimi yeni bir aşamaya girmiştir. Türkiye, endüstriyel olarak gelişmiş ülkelerle ikili iş anlaşmaları imzalamıştır. Bu dönemde Türk göçmen sayısındaki artış, Türkiye'nin bir "göç veren" ülke olarak nitelendirilmesine neden olmuştur (İçduygu, 2012, s. 410). Sonraki yıllarda Türkiye, İçduygu'ya göre, 1980'lerden günümüze "göç veren" ülke argümanını değiştiren, çok sayıda, gelen mülteci akınıyla karşılaşmıştır. Bu göçmen akınları; transit göçmenler, düzensiz işçi göçmenler, sığınmacılar ve mülteciler gibi çeşitli göçmen tiplerini kapsamaktadır. Göç akınının bu denli çok olması sonucunda, ülkede mevcut olan nüfus artış hızının da etkisiyle, erken Cumhuriyet döneminin aksine Türkiye kendine yönelen göç akışını engellemeye yönelik politikalar üretmeye çalışmıştır (İçduygu, 2012, s. 415).

1980'lerden itibaren farklı din ve etnisitelerden insanların Türkiye'ye göçünü gözlemlemek mümkündür. Böylesine dramatik bir değişimin ana nedenlerinden bazıları, Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Orta Doğu'daki kargaşa ve birçok Afrika ülkesindeki etnik çatışmalar gibi, küresel değişikliklerle karşı karşıya kalınmasıdır. Dolayısıyla göçmenler, Türkiye'ye ya savaşın yıkıcılığından, rejim değişikliklerinin yol açtığı istikrarsızlıklardan kaçmak, çalışma fırsatı bulmak ya da AB ülkelerine geçmek için gelmişlerdir. Bu noktada, Türkiye'nin iltica politikalarını belirleyen uluslararası sözleşmelerden bahsedilmesi ve bu politikaların temelini oluşturan "coğrafi kısıtlamanın" aydınlatılması gerekmektedir.

2.2.1.2. Coğrafi Sınırlama

Birleşmiş Milletler Mültecilerin Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi, diğer taraf ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de göç düzenini şekillendirmiştir. Sözleşmenin başlangıçta asıl hedefi, II. Dünya Savaşından etkilenen Avrupalı

mültecileri korumaktır. Bu yüzden 1951'de imzalanan Sözleşme Avrupalı mültecilerin haklarını oluşturmak ve korumak üzere ortaya çıkmıştır. Bu Sözleşmenin 1951'deki hali Avrupa'dan gelen göçmenlerin genelde Türk soylu olması sebebi ile Türkiye'nin ulusal göç politikasına uygun görünmektedir. 1967 yılında ise Birleşmiş Milletler, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Protokol ile ilgili coğrafya ve zaman sınırlandırmalarını kaldırmaya karar vermiştir. Türkiye 1951 Cenevre Sözleşmesi'ni coğrafi ve zaman sınırlamaları ile kabul etmiştir. 1967'de Mültecilerin Statüsüne Dair Ek Protokolünü ise zaman sınırlamasını kaldırarak ancak coğrafi sınırlama ile birlikte kabul etmiştir. Coğrafi kısıtlama sebebi ile Türkiye yalnızca Avrupa'da meydana gelen olaylardan kaçan kişilerin sığınma başvurularını kabul etmekte ve mülteci olarak statü sahibi olmalarını onaylamaktadır. Coğrafi sınırlamayı hala etkin halde tutan Türkiye ile birlikte Kongo, Madagaskar ve Monako bulunmaktadır. Ancak bu kısıtlamayı fiili olarak tek uygulayan ülke Türkiye kalmıştır. Özellikle 1980'lerden itibaren Türkiye'ye yönelen göçlerin büyük kısmı doğu ülkelerinden gerçekleşmektedir.

Türkiye'nin mülteci mevzuatında coğrafi kısıtlamayı kaldırmaması, sığınma rejimini Avrupalı olmayan sığınmacılar için olanaksız kılmakta ve aynı zamanda doğu komşularında meydana gelen olaylar nedeniyle sığınma talebinde bulunan çok sayıda insanı dışlamaktadır (İçduygu, 2012, s. 52). Bu coğrafi sınırlama uygulaması Türkiye'nin devlet olarak, ülkesinin ulusal kimliğini ve bütünlüğünü güçlendirmesi ve dolayısıyla ulusal güvenliğini artırması muhtemel kişileri kabul etmeyi tercih ettiğini göstermektedir (Kirişçi, 2000, s. 3).

Türkiye, ulusal göç ve vatandaşlık politikasında coğrafi sınırlamayı etkin tutarak, batıdan gelen göçmenleri (özellikle Balkanlar'dan gelen göçmenler Türk soylu kabul edildiği için) ülkeye kabul etmiş ancak Avrupa dışından gelen göçmenlerde ya Türk soyluluk aranmış ya da ulusal güvenlik şartları gözetilmiştir (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014, s. 158).

Türkiye'ye yönelen göçler, komşularında gelişen önemli olaylardan etkilenmiş, ülke, 1980'lerde üç önemli göç akını ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'nin bu göçlere bakışı; devlet politikası kuruluşunda belirlenen, göçe ana bakışı olan ulus devlet göç sistemi ile olmuş; ülkenin doğusunda meydana gelen göç akınlarına karşı sınırları kapatarak ya da göçmenlerin geçici olarak ülkede kalmasına izin vererek cevap vermiş, buna karşılık ülkenin 1989 Bulgaristan göçü gibi batısında gerçekleşen olaylarda, göçmenlerin Türk soylu olması sebebi ile ülkeye kabulü sağlanmış, hatta vatandaşlık verilmiştir (Kemaloğlu, 2012, s. 155). 1980'lerde Türkiye'nin göçmenleri dışlamasına örnek olarak, 1979 İran Devrimi sebepli sığınan göçmenler ile sonrasında İran – Irak savaşı, Birinci ve İkinci Körfez Savaşları gibi Türkiye'nin doğu sınırında vuku bulan olaylar neticesinde Türkiye'nin karşılaştığı göçmen akınları verilebilmektedir (İçduygu, 2007). Bunlara ilaveten Bulgaristan'dan 1989'da çoğunluğu Türk ve Irak'tan 1988 ve 1991 yıllarında çoğunluğu Kürt olan 500.000'e yakın mülteci Türkiye'ye sığınmıştır (Yaycı, 2019, s. 337). 1990'ların başında olan göç akınlarına karşı, Türkiye'nin takındığı tutum, din ve etnik kökene göre insanların ülkeye kabul edildiği ve bu yüzden mülteciler arasında ayrım yapıldığına dair tartışmaları doğurmuştur. Kirişçi'ye (2000, s. 4) göre, Türk etnik kökenine sahip olan sığınmacıların mülteci statüsüne erişmeleri kolaylıkla gerçekleşmiştir. 1989 yılında 310.000 Bulgaristan Türk'ü ve Pomak (Bulgar Müslüman) göçmene, sığınma hakkı verilirken, aynı hak 1988 ve 1991'de gelen Kürt sığınmacılara verilmemiştir. Irak'tan Türkiye'ye gelen 1991'deki akınla ilgili olarak, Türk hükümeti mültecilerin hızlı bir şekilde ülkelerine geri gönderilmesi için bir sistem seferber etmiştir. Ancak Arnavutlar, Pomaklar ve Tatarlar gibi Balkanlar'dan gelen mültecilerin yanı sıra, Türkçe konuşan Romanlar da Türklük tanımına dahil edilerek mültecilik statüsünden faydalanmışlardır (Kirişçi, 2000, s. 14).

2.2.1.3. Soğuk Savaşın Bitimi Sonrası Gelişmeler

II. Dünya Savaşı sonrası başlayan ve dünyayı Doğu ve Batı olarak iki bloka ayıran Soğuk Savaş, doksanlı yılların başında bitmiştir. Böylece, elli yıla yaklaşan bir süre dünyada genel siyaset ikliminde hüküm süren siyasi konjonktür değişmiştir.

Göç olaylarının, devletlerin iç politikalarından ve uluslararası politikalardan birebir etkilendikleri düşünüldüğünde, değişen dünyada, göç sistemleri de etkilenmiş ve göç farklılaşmaya başlamıştır.

Küresel koşullardaki değişim ulaşım ve iletişim alanındaki gelişmelere paralel olarak, ülkelerin yaşadığı ekonomik sıkıntılar, yoksulluk, sosyal ve siyasi çatışmalar göç dalgalarını artmasına sebep olmuştur (Castles ve Mark, 2014). Gelişmiş hayat standartları sebebiyle Avrupa ülkeleri, göç veren ülkelerden ulaşılabilir mesafede olması yüzünden göçmenler için çekim alanı haline gelmiştir (Unat, 2015, s. 279). 1980 sonrasında ekonomik temelli göçlerde, göç alan tarafından arzu edilen işgücü, nitelikli işgücüne dönüşmüştür. Yerinden edilmeler sonucunda oluşan kitlesel akınlar, tek kutuplu dünya düzeninde egemen göç türü haline gelmiş, bu göçlerde insanlar hedeflerinde bir ülke olmadan sadece daha güvenli olmasını dileyerek göç etmeye başlamıştır (Erbaş, 2018, s. 10).

Soğuk Savaş'ın bitimi ile küreleşmenin yayılım hızının artması, uluslararası göç dinamiklerini etkilerken, Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyelik süreci ulusal bazda göç alanında değişikliklere sebep olmuştur. Bu gelişmeler Türkiye'ye yönelen göç akışını etkilemiş, Türkiye artık sadece göç veren ve göç alan değil, aynı zamanda başka ülkelere gitmek isteyen göçmenler için de bir geçiş noktası haline gelmiştir (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014, s. 14).

Ayrıca Soğuk Savaşın bittiği dönemlerde, politik çalkantılar ve ekonomik dönüşümler Sovyetler Birliğine bağlı ülkelerde yaşayan bölgedeki insanları daha güvenli ve gelişmiş ülkelere göç etmeye zorlamıştır. Türkiye, jeopolitik konumu nedeniyle Afganistan, İran ve Irak'ta çatışmalar sonucunda özellikle azınlıkların yaşadığı insani güvensizlik ortamından birebir etkilenmiş ve bu ülkelerden yoğun sığınmacı akınları ile karşılaşmıştır (İçduygu ve Aksel, 2013, s. 175).

Bu dönemde Türkiye'nin mevcut ulusal göç politikası, ülkenin kuruluşundaki politik ideoloji ile oluşturduğu vatandaşlık ve göç politikalarını

sürdürmek yönündedir. Ancak uluslararası göçteki farklılaşmadan etkilenen Türkiye'nin ulusal göç politikaları, göç trendlerine cevap verememektedir. Türkiye bu dönemde özellikle üye olmaya çalıştığı Avrupa Birliği tarafından, göç politikaları nedeniyle yoğun şekilde eleştirilmiştir. Türkiye Anavatan Partisi iktidarında, ekonomi politikalarında liberalleşme atılımları yaparak, küreselleşme yolunda ilerlemesine karşın, göç ve vatandaşlık politikalarında, aynı liberalleşme eğilimlerini henüz gösterememiştir. Bu çerçevede gelen eleştiriler sonucunda Türkiye, 1994 İltica Yönetmeliğini yayınlamıştır.

2.2.1.3.1. Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (1994 İltica Yönetmeliği)

Türkiye'nin göç tarihine bakıldığında, özellikle Soğuk Savaşın bitimi itibariyle, gelen göçün batıdan doğuya kaydığı görülmektedir. Bu göçler içerisinde transit göç ya da ekonomik göçün haricinde, tek bir olay sonucu birçok insanın akın ettiği kitlesel göçler de bulunmaktadır. Bu yapıdaki göçlerle Türkiye 1980'li yılların sonunda karşılaşmaya başlamıştır. 1980'lerde İran-Irak Savaşı sonrası Türkiye'ye sığınmacılar gelmesi ve sonrasında 1991'de yaşanan Iraklıların göçü sırasında Türkiye'ye gelen göçmenler, güvenlik kaygıları ve göç eden kitlenin dil ve etnik köken açısından Türkiye'nin ulusal vatandaşlık politikalarına uyumsuz olmaları sonucunda ülkeye kabul edilmemiştir. 1991'deki Iraklıların göçünde Turgut Özal liderliğindeki merkez sağ Anavatan Partisi önemli bir uluslararası baskı ile karşılaşmış ve Türkiye sınırlarında bekleyen yaklaşık 500.000 Iraklı mülteciyi sınırda bekletmiştir. Bu nedenle Özal hükümeti, Birleşmiş Milletleri (BM) Irak'ın 36. paralelinin kuzeyinde 'güvenli bölge' yaratması için ikna etmeye çalışmıştır. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi 04 Nisan 1991'de; Irak yönetimini sivil nüfusa karşı uyguladığı politikalar sebebi ve bölgede yaşanan uluslararası barışa karşı oluşmuş olan risk nedeniyle kınamış, sivillere olan baskının ve bölgede oluşturulan güvenlik risklerini kaldırmasını istemiş, Irak'ın uluslararası insani yardım kuruluşlarının ihtiyacı olan herkese erişimine izin vermesini talep etmiştir (UN Security Council, 1991, s. 32). Türkiye, Güvenlik Konseyi'nin desteğiyle mültecileri Türkiye-Irak sınırlarına yakın kamplarda tutmayı başarmış ancak Irak göçü Türkiye'ye artık Avrupa dışından gelen göçmenlere yönelik bir düzenleme yapılması gerekliliğini göstermiş ve bunun sonunda 1994 İltica Yönetmeliği yayınlanmıştır.

1994 İltica Yönetmeliği'ne kadar, Avrupa dışından gelip Türkiye'ye sığınan kişilerin giriş, çıkış, kalma, ikamet ve çalışma haklarına ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır (İçduygu, 2015, s. 4). 1994 İltica Yönetmeliği, sığınma başvurusu için gerekli koşulları ve hangi koşullar altında Türk Devleti'nin sığınmacılara sınırlarını açması gerektiğini açıklamaktadır. Yönetmeliğin üçüncü bölümünün 8. Maddesi; kitlesel göç akışlarıyla ilgili kural ve düzenlemelerde, sığınma hareketinin başlaması ve yabancıların sınıra gelmesi halinde alınacak önlemleri anlattığı için, özellikle önemlidir. Bu madde, devlet sınırlarına gelen yabancılar için alınması gereken tedbirleri;

> *"Uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerimiz saklı kalmak koşuluyla ve aksine bir siyasi karar alınmadıkça, nüfus hareketinin arazi avantajları da dikkate alınarak sınırda durdurulması ve sığınmacıların sınırı geçmelerinin önlenmesi esastır. İlgili makamlarca bu konuda gerekli ve etkin tedbirler alınır."* şeklinde açıklamıştır (Resmi Gazete,1994 /22127).

Bu madde, Türkiye'nin yeni göç mevzuatında sığınmacılarla karşılaşıldığında verilecek ilk reaksiyonun sınır güvenliğini korumak yönünde olması ile ulus devlet göç bakışına devam ettiği göstermektedir. Yönetmelikte yer alan diğer maddeler, mülteciler ülkeye kabul edildikten sonra yapılacak işlemleri ve kimlerin bu işlemlerde yetkili olduğunu belirtmektedir. 1994 İltica Yönetmeliği, Türkiye'nin göç politikaları için yeni kurallar getirmiş olsa da bu kurallar göç mevzuatında, devletin merkezi gücünün ve otoritesinin artması ile sonuçlanmış ve Türkiye ile AB arasında, Avrupa birliğinin sivil otoritelerden beklentileri konusunda ana tartışma konularından birisi olmuştur (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014, s. 242).

Iraklıların göçünden yaklaşık 10 yıl sonra, dünya siyasetindeki gelişmeler ve özellikle 11 Eylül 2001'de Amerika'ya yapılan terör eylemleri sonrasında Amerika'nın Afganistan ve Irak müdahaleleri, batı ve doğu arasında göç yollarında yoğunluğu artırmış ve bunun sonucu olarak coğrafi konumu açısından batı ile doğu arasında kalan Türkiye'ye 2000'li yıllardan itibaren göç akışı artmıştır. Bazıları için

Türkiye tamamen sığınma amaçlı bir son durak, bazıları için ise Batı'ya kaçışlarında geçici olarak ikamet ettiği ya da tamamen transit olarak kullandığı bir ülke haline gelmiştir. Transit göç, Türkiye'de 1979 İslam Devrimi'nden kaçan sığınmacıların Batı'ya gitmek için uğradıkları bir bekleme ülkesi haline gelmesi ile başlamıştır (İçduygu, 2000, s. 358). Türkiye'ye Avrupa dışı en büyük göç dalgalarından biri, 1979 İran Devrimi'nden sonra ve İran-Irak savaşı sırasında Türkiye'nin Humeyni Rejiminden kaçan İranlıların ülkeye vizesiz giriş ve geçici olarak orada kalmalarına izin veren bir politika benimsemesi sırasında meydana gelmiştir. Bu şekilde, 1980-1991 yılları arasında yaklaşık 1,5 milyon İranlı Türkiye'ye geçici sığınma talebinde bulunmuş ve bunların çoğu Türk makamları tarafından üçüncü bir ülkeye yerleşmeye teşvik edilmiş ve sığınmacılar Avrupa ve Kuzey Amerika'ya geçiş yapabilmiştir (Mannaert, 2003, s. 2). İranlı göçmenler Türkiye'de ulusal göç mevzuatına takılmış, ayrıca Türk soylu olarak da görülmedikleri için resmi olarak mülteci sayılmamıştır. Bu sebeple de geçici olarak Türkiye'de kalmış ve batı ülkelerine zaman içerisinde üçüncü ülkeye yerleşme programından faydalanarak yerleşmişlerdir. İran'dan gerçekleşen göç hareketinden sonraki yıllarda göçmenlerin Batı ülkelerine olan yolculuklarında Türkiye'yi ikinci ülke olarak kullanma durumu giderek artmıştır (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014, s. 237).

2000'li yıllardan itibaren ve özellikle 11 Eylül 2001 olaylarının ardından ABD'nin önce Afganistan'a sonrasında Ortadoğu'ya müdahalesi sonrasında Arap baharı hareketinin yarattığı etki göçmen sayısında artışa sebep olmuştur (Erbaş, 2018, s. 326). Önce Afganistan sonra Irak ile devam eden ülkelerdeki siyasi karışıklık sonrasında Arap Baharı ile bütün Orta Doğu'yu etkisi altına almış ve Batı etkisi ile değişime giden bütün ülkelerde merkezi yönetimlerin zayıflaması terör olaylarının artmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda ise doğal olarak göç dalgaları oluşmuş ve Avrupa ile Orta Doğu arasında köprü konumunda olan Türkiye göçlerden en çok etkilenen ülkelerden birisi olmuştur.

Yasal mevzuatı bu kadar göçmene ev sahipliğine uygun olmayan Türkiye 2000'li yılların başından itibaren göçmenlere geçici çözümler bulmaya çalışmıştır.

Düvell'e (2006, s. 15) göre yasal ve sosyal sebeplerden dolayı Türkiye sığınmacılar ve statüleri henüz belirlenmemiş ve belirlenmesi için beklemek zorunda olan diğer göçmenler için mülteci dostu bir ülke olmamıştır.

2011'de Suriye'de başlayan gösterilerin iç savaşa dönüşmesi sonucunda Suriye'den Türkiye'ye kitlesel akın gerçekleşmiştir.[8] Göçmen kabulü konusunda tecrübeli olan Türkiye, daha önce karşılaşmadığı büyüklükte ve belli bir noktadan sonra Dünya'da en fazla göçmen kabul eden ülke haline gelmesine sebep olan bir kitlesel göç ile karşı karşıya kalmıştır (UNHCR, 2019). Suriye'den gerçekleşen göç ile önce kamplara yerleştirilen mülteciler kampların yetersiz kalması ile şehirlere göç etmeye başlamışlardır. Suriyeliler dışında kalan göçmenlerin uydu illere dağıtılması gibi bir sistem Suriyeli göçmenlerde kullanılamamıştır. Göç başladıktan sonraki birkaç yıl içinde Suriyeli mülteciler[9] Türkiye'nin her şehrinde yaşamaya başlamışlardır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021). 2011'de başlayan Suriye göçü, yetersiz mevzuat ve göçmen dostu olmayan uygulamaların halihazırda var olan göçmenlerin güçlükle yaşamaya çalıştığı düzeni çok daha zor hale getirmiştir.

Yasal mevzuat mevcut konjonktürdeki ihtiyaçlara göre düzenlenmektedir. Türkiye'de geçmişte çıkarılmış olan göç konusundaki yasalar her seferinde yeni bir akın karşısında yetersizlik göstermesi sonucu yenilenmiştir. Türkiye'nin ulus devlet sistemi ile hazırlanmış geçmiş ulusal göç politikası ve bu doğrultuda yeterliliği tartışmalı olan 1994 tarihli iltica yönetmeliği, Suriye'den gerçekleşen göç ile artık tamamen işlevini yitirmiş ve yeni bir yasa çıkarılması zorunlu hale gelmiştir.

---

8 Suriye göçü ile ilgili detaylar 4.bl. 4.2.3 de yer almaktadır.

9 Suriyeliler hakkkında "mülteci" teriminin kullanımı bu çalışmada hukuki anlamında değil insan hakları perspektifi ile tercih edilmiştir.

2.2.2.Küreselleşme ve Türkiye'nin Ulus Ötesi Göç Politikaları

Uluslararası örgütler; küreselleşme dönemi ile birlikte liberalleşme ve Dünya üzerinde yeni kozmopolit sistemler, yeni tip politik bağlılıklar, ekonomik üyelikler ve yönetimlerde yeni rejimleri gerçekleştirmeyi hedeflemiştir (Düvell ve Jordan, 2003, s. 29). Bu değişimler, Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülkeyi uluslararası göç akımları ve sonuçları açısından benzer bir geçiş sürecinden geçerek, iltica ve göçle ilgili vatandaşlık yasa ve yönetmeliklerinde değişikliklere yol açmıştır. Fransa, İngiltere ve ABD sığınmacı kabul etmede daha kısıtlayıcı hale gelirken, Almanya ve Avusturya vize rejimlerini ve vatandaşlık yasalarını sıkılaştırmıştır. Türkiye ise jeostratejik konumu, Avrupa Birliği'nden aldığı eleştiriler ve Avrupa Birliği üyelik süreci nedeniyle Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarında liberalleşme eğilimine girmiştir. Bu dönemde yapılan özelleştirmeler, liberal ekonomik atılımlar, azınlıklara uygulanan açılımların hepsi ulus ötesi vatandaşlık politikaları ile uyuşmaktadır. Ancak göç mevzuatındaki ana gelişme için 2013 yılına kadar beklenmesi gerekmektedir.

2.2.2.1.Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin Mart 2005'te kabul ettiği İltica ve Göç Eylem Planı[10] kapsamındaki katılım müzakerelerinde, Türkiye'den Cenevre Konvansiyonu'ndaki coğrafi sınırlamayı kaldırması talep edilmiştir. Türkiye bu sınırlamayı kaldırmaya olumlu baksa da AB üyeliği sürecine yönelik belirsizlik, sınırlamayı kaldırmayı engellemiştir (İçduygu ve Aksel, 2013, s. 180). Ancak Eylem Planı Türk devletini göç ve sığınma ile ilgili ulusal göç politikasını gözden geçirmeye de sevk etmiştir. Bu bağlamda, 2008 yılında İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak yeni bir yasa hazırlamak üzere T.C. İltica ve Göç ve İdari Kapasitesini Geliştirme ve Mevzuatı Uygulama Bürosu kurulmuştur (Soykan, 2012, s. 38). Taslak

10 Bkz: "2005 Türkiye İltica ve Göç Alanındaki AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı," Mülteci Hakları Koordinasyonu, Erişim Tarihi: Aralık 12.2020. https://multecihaklari.org/?p=13.

süreci 2010 yılında başlamış ve 2013 yılında Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu adıyla yeni yasa kabul edilmiştir.

Yasa sonrası en önemli kurumsal değişikliklerden biri 2013 yılında Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün kurulması olmuştur. Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün kurulması ile daha önce Yabancılar Şubesi de polisler tarafından yönetilen göçmen işlemleri sivil idareye teslim edilmiştir (Öner ve Genç, 2015, s. 28). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün misyonu, "*Ülkenin tarihsel birikimi ile ulusal ve uluslararası mevzuat çerçevesinde yabancıların göç alanına ilişkin tüm iş ve işlemlerini insan odaklı milli politikalarla yürütmek, kişilerin ülke ile karşılıklı uyumlarını sağlamak"* olarak belirlenmiştir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021).

Yasa, Türkiye'de artan göçmen sayısı ile ihtiyaca yönelik, uluslararası kurumların da desteği ve baskısı ile oluşturulmuş en kapsamlı mevzuatı sunmaktadır. Henüz amaç ve kapsam bölümünün 1.maddesinde yer alan (Resmi Gazete, 2013/ 28615) "*Bu Yönetmeliğin amacı; yabancıların Türkiye'ye girişleri, Türkiye'de kalışları ve Türkiye'den çıkışları ile Türkiye'den koruma talep eden yabancılara sağlanacak korumanın kapsamına ve uygulanmasına ilişkin usul ve esasları düzenlemektir*. " cümlesi ile 1994 Yönetmeliğindeki "*Bu Yönetmeliğin amacı; 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi ile Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 31 Ocak 1967 tarihli Protokol gereğince ülkemize münferiden iltica eden veya başka ülkelere iltica etmek üzere ülkemizden ikamet izni talep eden yabancılar ile topluca iltica veya sığınmak amacıyla sınırlarımıza gelen yabancılara ve olabilecek nüfus hareketlerine uygulanacak usul ve esasların tesbiti ile görevli kuruluşların belirlenmesidir"* (Resmi Gazete,1994 /22127). Maddesini karşılaştırdığımızda bile 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası koruma kanunda geçen metin içerisinde geçen "koruma" kelimesi iki yönetmelik arasındaki bakış açısı farkını ortaya koymaktadır.

Yasa'nın öncüllerinden farklı olan yanları ise;

Henüz 4.maddesinde geri gönderme yasağı vurgulanmıştır. Türkiye halen coğrafi sınırlamayı kullanmakta olmasına karşın yasal olarak mülteci statüsünü kişiler alamasalar bile en azından geri göndermeme yasağına uyulması ile kişilerin zulüm görme riskine karşı insani bir yaklaşım sergilenmektedir.

Ayrıca 4.Bölüm Madde 54'te sınır dışı edilme gerekçeleri açıklanmış ve 55. Madde de ise;

a) Geri göndermeme yasağına tabi olan kişiler (işkence, zulüm görme riski nedenleri)

b) Sağlık sorunları ve hamilelik durumu

c) Sağlık sorunu için sınır dışı edileceği ülkede tedavi imkanları bulunmayanlar

ç) İnsan ticareti mağduru olup Mağdur destek sürecinden yararlananlar.

d) Tedavileri sürmekte olan psikolojik, fiziksel veya cinsel şiddet mağdurları Sınır dışı şartlarından muaf bırakılmışlardır.

Yasanın üçüncü kısmı Uluslararası Korumadan bahsetmektedir. Bu kısımda madde 61 ile mülteci tanımı yapılmış ve halen coğrafi sınırlama devam ettiği için Avrupa ülkelerinden kişiler mülteci sayılmıştır. Ancak bu yasa ile ilk defa Madde 62'de şartlı mülteci tanımı yapılmıştır. Bu tanımda Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylardan dolayı zulme uğrama riski olan kişilerin Türkiye'ye sığınması halinde şartlı mülteci statüsü verileceği ve kişinin üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar Türkiye'de kalabileceği belirtilmiştir. Şartlı mültecilik dışında bir de İkincil koruma tanımı yapılmış ve burada mülteci veya şartlı mülteci olarak tanımlanmamasına rağmen menşe ülkesinde döndüğü taktirde öldürülme veya zulüm görme riski taşıyan yabancı ya da vatansız kişilere bu statüden faydalanma imkânı verilmiştir. Ayrıca bu yasa özel ihtiyaç sahipleri ve refakatsiz çocuklara daha hassas yaklaşılmış ve Madde 66 ve 67 de bu kişilere uygulanacak hükümler belirtilmiştir. Yasanın 3.bölümünde sığınmacıların haklar ve yükümlülükleri anlatılmıştır. Burada

yardımlara erişim, eğitim alma hakkı, sağlık hizmetlerine erişim ve iş piyasasına erişim konuları belirtilmiştir.

Görüldüğü üzere Yasa, 1994'te oluşturulan yönetmeliğe göre göç alanına çok daha detaylı bir yaklaşım sergilemektedir. 4. kısımda uyum konusuna da değinilmiş olup ulus devlet güvenlik yaklaşımının tamamen dışına çıkılarak göçmenlere Türkiye'de ve gidecekleri ülkede bağımsız hareket edebilmelerini kolaylaştırmak amacıyla bilgi, beceri kazandırmak konularına da yer verilmiştir (İçduygu ve Şimşek , 2016, s. 61).

YUKK, Türkiye'nin göç yüküne karşı ihtiyacı gidermek adına 2000'li yılların ortasından çalışmaların başlaması ile 2013'te yürürlüğe girmiştir. Ancak 2011'de ortaya çıkan Suriye iç savaşı ile Türkiye yeni ve çok büyük bir göç dalgası ile karşılaşmıştır. Bu göç dalgası günümüze gelindiğinde sadece Türkiye'nin karşılaştığı en büyük göç dalgası değil, aynı zamanda 2020 yılı itibarı ile Türkiye'yi halen Dünya'da en fazla göçmen barındıran ülke unvanına sahip olmasına neden olacak kadar büyük bir dalgadır. Bu nedenle Suriyeli göçmenler için YUKK tek başına yeterli olmamış, md 91'e dayanarak bu göç akını için ayrıca bir yönetmeliğe ihtiyaç duyulmuştur (İçduygu, 2015, s. 6).

2.2.2.2.Geçici Koruma Yönetmeliği

Sığınmacılara yönelik Geçici Koruma uygulamasını ilk yürürlüğe koyan ülke Türkiye değildir. 1990'larda, eski Yugoslavya, Kosova ve diğer yerlerdeki çatışmalar, yerlerinden edilen insanların kitlesel akınıyla başa çıkmak için özel prosedürlere duyulan ihtiyacı göstermiştir. 2001 yılında AB, bu ihtiyaca yönelik olarak Geçici Koruma Direktifini çıkarmıştır (The Council Of Europan Union, 2001). Ancak, bu direktifin AB ülkeleri arasındaki dayanışmaya dayanan hükümleri şu ana kadar kullanılmamıştır. Geçici koruma, özellikle, standart sığınma sisteminin işlemesi üzerinde olumsuz bir etki yaratma riski olan kitlesel bir akından kaynaklanan taleple başa çıkma riski söz konusu olduğunda, AB üyesi olmayan

ülkelerden yerlerinden edilmiş ve geldikleri ülkeye hemen dönemeyen kişilere koruma sağlamak adına istisnai bir tedbir olarak tasarlanmıştır (The Council Of Europan Union, 2001).

Geçici korumanın Türkiye'de kullanımı ise Mart 2011'den itibaren milyonlarca Suriyeli iç savaş nedeniyle başta Türkiye, Ürdün, Mısır ve Lübnan olmak üzere birçok ülkeye sığınmaya başlamasıyla uygulamaya konulmuştur. Bugün BMMYK'ya (UNHCR, 2020) göre, toplamda sayıları 5.6 milyonun üzerinde Suriyeli sığınmacıların 3,6 milyonu Türkiye'de geçici koruma rejimi altında bulunmaktadır. Geçici koruma altında olmak, Türk yasalarına göre Suriyeliler'in ne sığınmacı ne de mülteci oldukları anlamına gelmektedir.

2011 yılından itibaren gerçekleşen Suriye göçünün başladığı dönemde Türkiye'nin geçici koruma konusundaki uygulaması ve hükümet yetkililerinin beyanları, sınırı geçen Suriyelilerin bireysel mülteci statüsü belirleme süreçlerine tabi tutulmayacağını, bunun yerine sınırdan geçen herkese otomatik olarak geçici koruma statüsü verilmesi şeklinde gerçekleşmiştir (İneli-Ciger, 2014, s. 28).

Yönetmelik; uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayan kişilerin Türkiye'ye kabulünü, kalışlarını, hak ve yükümlülüklerini, çıkışlarını, kitlesel hareketlerine karşı alınacak tedbirleri ve ulusal ve uluslararası kuruluşlarla yapılacak iş birliğini açıklamaktadır (Resmi Gazete, 2014 / 29153).

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile Türkiye göç mevzuatını coğrafi sınır haricinde uluslararası standartlara uygun haline getirmiş, Geçici Koruma Yönetmeliği ile de Avrupa dışından gelen kitlesel sığınma hareketlerine karşı müfredattaki boşluk giderilerek Türkiye'nin ulusal göç rejimi, ulus devlet sonrası göç politikalarına uygun hale getirilmiştir.

2.2.2.3. Türkiye ile Avrupa Birliği İlişkileri

Türkiye'nin göç ve vatandaşlık politikalarında ulus devlet bakış açısıyla göçmenlere olan yaklaşım sergilediği insan hakları açısından sorunlu görünen dönemlerde AB'nin eleştirileri ve baskısı ile karşılaşılmıştır. Sonrasında Suriye'den göçün başlamasından kısa bir süre sonra yürürlüğe girmiş olan YUKK ve Geçici koruma yönetmeliği çalışmalarında Avrupa Birliği'nin önemli etkisi bulunmaktadır. Vatandaşlık ve göç politikalarında AB müzakere sürecindeyken ulus ötesi sayılabilen politikalar üretilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Avrupa Birliği ile ilişkilerin Türkiye'nin insan hakları bağlamındaki politikaları etkilediği görülmektedir (İçduygu ve Toktaş, 2014, s. 377; Dönmez, 2011, s. 11; Hurmi ve Temel, 2011, s. 207).

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren medeni bir ülke olma adına yönünü batıya çevirmiş ve sınır komşusu olan Avrupa ile her daim sıcak ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Türkiye, 1957'de kurulmuş olan o dönemki adı Avrupa Ekonomik Topluluğu'na 1959'da ilk başvurusunu yapmıştır (Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2015). O tarihten itibaren Türkiye ile AB arasında inişli çıkışlı bir ilişki süreci yaşanmıştır. Bu süreçlerde genellikle Türkiye'deki siyasi istikrarsızlık, darbeler ve AB'nin Türkiye'den karşılanmasını beklediği ama Türkiye'nin iç politikasına zarar vereceğini düşündüğü için karşılamadığı şartlar etkili olmuştur. Türkiye tam üyeliğe 1987'de başvuru yapmış, bu başvuru 1999 yılında düzenlenen Helsinki zirvesinde kabul edilmiş ve Türkiye, Avrupa Birliği üyeliğine aday ülke statüsünü elde etmiştir (Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2015). 2001 yılında AB Türkiye'ye katılım ortaklık bildirgesi sunmuş ve bu tarihten itibaren Türkiye Avrupa Birliğine katılabilmek için gereken kıstasları yerine getirme sürecine girmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2001). Bu bildirgede

Kopenhag kriterleri çerçevesinde Türkiye'nin insan hakları, ifade özgürlüğü, Kıbrıs sorunu[11] gibi siyasi kriterler bulunmaktadır.

Türkiye, 3 Ekim 2005'te tam üyelik müzakerelerine başlamış, AB'nin kendinden talep ettiği kriterlere uyum sağlama yönünde çalışmalar yapmıştır. Bu tarihten itibaren AB – Türkiye ilişkileri inişli çıkışlı olarak devam etmiş, ancak tam üyeliğe geçilememiştir.

2.2.2.3.1.Geri Kabul Anlaşması

Geri kabul anlaşmaları, genel olarak, bir ülkede veya sınırları belirlenmiş bir grup ülkede yasadışı olarak bulunan kişilerin anlaşma yapılmış kaynak ülkeye veya en son olarak geçiş yaptıkları ülkeye geri gönderilmesini düzenlemektedir (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2016). Geri kabul anlaşmaları vizeyle doğrudan alakalı değildir. Ancak AB tarafından vize serbestliği müzakere edilen ülkelere şart olarak sunulmaktadır. AB, geri kabul anlaşmaları ile göçmen yükünü hafifletmeyi amaçlamaktadır (Öner, 2017, s. 10). Türkiye ile AB arasında da anlaşma, yasadışı yollar ile Türkiye üzerinden AB'ye gitmiş olan kişilerin Türkiye'ye geri gönderilmesini hedeflemekte olup, anlaşma imzalandığı dönemde Başbakan olan Ahmet Davutoğlu tarafından büyük başarı olarak kamuoyuna sunulmuştur (Hürriyet, 2016, Mart 08).

Anlaşma ile, özet olarak, Türkiye'den AB'ye yasadışı yollardan giden göçmenler geri gönderilecektir. Bunun karşılığında, Türkiye'ye vize muafiyeti sağlanacak ve mültecilerin Türkiye'den ayrılmaması için ekonomik destek yapılacaktır. Anlaşmanın uygulamaya konulması için bir yol haritası çizilmiştir. Yol haritasında AB, Türkiye'den bazı yükümlülükler talep etmiştir. Bu yükümlülükler;

11:https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2001.pdf Belge için bkz

- Seyahat belgelerinin güvenliği konusunda, pasaportların AB standartlarına uygun olarak hazırlanması (biyometrik pasaport), pasaport, kimlik kartı ve diğer benzeri belgelerin güvenliğinin temin edilmesi.
- Göç yönetimi konusunda, sınırlarda yeterli kontrol ve gözetimin sağlanması, uluslararası koruma ve yabancılarla ilgili işlemlerde AB müktesebatına uyum ve etkili uygulamanın gerçekleştirilmesi.
- Kamu düzeni ve güvenliği konusunda, örgütlü suçlar, terör ve yolsuzlukla mücadele edilmesi ve bu suçların önlenmesi, bu kapsamda terörizmin finansmanı, insan ticareti ve siber suçlara ilişkin AB müktesebatına uyum sağlanması, cezai konularda adli iş birliği yapılması, kişisel verilerin korunması.
- Temel haklar konusunda, vatandaşlar arasında ayırım yapılmaması, herkesin serbest seyahat imkânlarından yararlanması, mülteciler ve vatansızların kimlik belgelerine erişimi önemli maddeler olarak belirlenmiştir (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2016).

Bu yükümlüklere karşın Türkiye'nin bazı hassasiyetleri olmuş, bunlar AB tarafına sunulmuş ve bu hassasiyetler kabul görmüştür.

Türkiye'nin hassasiyetleri ise şunlardır;

- Türkiye, Mültecilerin Hukuki Statüsüne ilişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne, kısaca Avrupa dışından gelecekleri mülteci olarak kabul etmeyeceğine ilişkin "coğrafi sınırlamayı" kaldırmayı ancak AB'ye tam üye olma aşamasında değerlendirilebilecektir.
- Türkiye, bazı üçüncü ülkelere transit vizeyi de içeren AB'nin vize politikasını AB'ye üye olduğunda üstlenecektir.
- Türkiye, yol haritasında sayılan bazı uluslararası anlaşma, sözleşme ve protokollerden sadece vize muafiyeti ve Geri Kabul Anlaşması'nın düzgün işlemesiyle doğrudan ilgisi bulunanlara taraf olacaktır (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2016).

Geri Kabul Anlaşması'nda, 1 Ekim 2014 tarihinde, transit geçiş yapmış olan kişiler ve tarafların kendi vatandaşlarının, geri kabulü hükümleri yürürlüğe girmiş, ancak anlaşmada yer alan 3.ülke vatandaşları açısından hükümler yürürlüğe girmemiştir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021).

Anlaşmada, gerekli kriterlerin yerine getirilmediği gerekçesiyle vize muafiyeti hayata geçirilememiştir. 22 Temmuz 2019'da Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu AB ile yapılan Geri Kabul Anlaşması'nın askıya alındığını duyurmuştur (Deutsche Welle, 2019, Temmuz 22)

Türkiye-AB ilişkileri 2010'ların ortasından itibaren giderek kötüleşmeye başlamıştır. 24 Kasım 2016'da Avrupa Parlamentosu Türkiye'deki olağanüstü hâl uygulaması sebebiyle insan hakları ve hukukun üstünlüğü konularında bir süredir süregelen sorunlar neticesinde Avrupa Komisyonu ve üyelere Türkiye ile müzakerelerin dondurulması çağrısı yapmıştır. Buna tepki olarak basın açıklamalarında dönemin Başbakanı Binali Yıldırım

> *"Bu kararın bizim açımızdan hiçbir önemi yok. Avrupa Birliği ile ilişkiler, zaten de öyle aman aman, çok sıkı fıkı ilişkiler değil, ite kaka giden, kerhen yürüyen bir ilişkidir."* Şeklinde bir açıklamada bulunurken, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu; *"Halkın yorumlarına baktık, hiç umurunda değil. Bizim başka adımlar atmamızı istiyor halkımız. Halkımız bu kararı tamamen reddediyor"* demiş ve AB Bakanı ve Baş müzakereci Ömer Çelik ise *"Bu kararı yok hükmünde sayıyoruz. İçerdiği vizyonsuzluk, hedefleri ve dili itibariyle ciddiye alınacak bir karar değil*" şeklinde açıklamalar yapılmıştır (BBC News, 2016, Ekim 25).

Bunlara ilaveten, Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ise katıldığı bir kongrede "*Daha ileri giderseniz, sınır kapıları açılır"* şeklinde tepkisini belirtmiştir. (BBC News, 2016, Ekim 25).

AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerde 2010'ların ortalarından itibaren göç konusu iki taraf arasında ana tartışma sebeplerinden birisi olmuştur. Bu ilişkide, göçmen kabul etmeme için taviz verme veya ilişkilerin desteklenmemesi durumunda sınırları açıp göçmen gönderme ile tehdit ya da Şubat 2020'de olduğu gibi sınır kapılarını açarak gözdağı verme söz konusu olmuştur (Hürriyet, 2020, Mart 03). Avrupa Birliği ile ilişkiler, Türkiye'nin Suriye göçünden itibaren çıkardığı yasalar ve yürüttüğü politikalar açısından önem arz etmiştir. Bu ilişkilerde oluşacak farklılıklar ulus ötesi bakış açısıyla çıkarılmış YUKK ve Geçici Koruma yönetmeliği yerine ulus devlet bakış açısıyla oluşabilecek değişikliklere ihtimal doğurmaktadır.

Bu bölümde ulus devlet ve ulus ötesi yaklaşımlarının göç politikalarına bakışı açıklanmış, Türkiye'nin önce kuruluş döneminde ulusal vatandaşlık sistemini oluşturmak adına aldığı ve verdiği göçler anlatılmış, sonra dünya siyasi atmosferindeki değişimlerden jeopolitik konumu nedeni ile etkilenen Türkiye'nin karşılaştığı göçler ve bu göçlere yönelik verdiği yanıtlar incelenmiştir. Son olarak Türkiye'nin yakın dönemde karşılaştığı kitlesel göç akınlarının küreselleşme ve AB'ye üyelik sürecinin etkileri ile göç mevzuatına etkileri irdelenmiştir.

3.BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN VATANDAŞLIK POLİTİKALARI BAĞLAMINDA BULGARİSTAN VE SURİYE'DEN GERÇEKLEŞEN GÖÇLER

İmparatorluk sonrası bir ulus devlet olarak kurulan Türkiye, ulus oluşumu aşamasında birçok göç olayıyla karşılaşmıştır. Ancak ülkenin vatandaşlık ve göç düzeni sadece kendi iç dinamiklerinden değil aynı zamanda Avrupa, Asya ve Orta Doğu arasındaki coğrafi konumu sebebiyle dış etkenlerden de etkilenmiştir. Bu etkenlerden ikisi yakın dönemde, azınlık olarak komşu ülkelerin sınırları içerisinde yaşamaya devam eden soydaşların yaşadıkları olaylar neticesinde kitlesel olarak Türkiye'ye göç etmek istemeleri ve Orta Doğu'daki çatışmalardan etkilenen insanların güvenli ülke olarak Türkiye'yi hedeflemesi şeklinde yaşanmıştır. Bu bölümde Türkiye'nin yakın tarihinde karşılaştığı kitlesel akınlardan ikisi olan 1989'da Bulgaristan'dan ve 2011'den itibaren Suriye'den gerçekleşen kitlesel akınları; göçün kaynağı olan ülkelerin göçlerden önce Türkiye ile ilişkileri, göçlerin sebepleri, gerçekleşme aşamaları ve sonuçları açısından istatistiki ve tarihsel verilerle anlatılmaktadır.

3.1. Bulgaristan'dan Türk Göçü

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunda yer alan "ulus devlet vatandaşlık politikaları" çerçevesinde, 1926 ve 1934 tarihlerinde çıkarılan İskân Kanunları ile ulusal göç mevzuatını oluşturmuştur (Kirişçi ve Karaca, 2015, s. 299; İnan, 2016, s. 26).

Ulus devlet vatandaşlık politikaları kapsamında oluşturulan mevzuat gereği, Bulgaristan'dan gelen Türk soylu göçmenler, 1934 tarihli İskân Kanunu'nda (Resmi

Gazete, 1934/2733) yapılan "muhacir"[12] tanımına uygun görülerek, Türkiye'ye kabul edilmiştir. Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrıldığı 1878'den 1989'a kadar, Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın, Bulgaristan hükümetleri tarafından yapılan baskılar sebebiyle, Türkiye'ye dönemsel olarak büyük çaplı göç hareketleri gerçekleşmiştir. Türkiye'nin bu göç hareketlerine verdiği reaksiyon, Türk soylu göçmenleri ülkeye kabul etmek yönünde olmuştur (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014, s. 147).

Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleşen göç hareketlerinde, 1989 göçü öncesinde, 1925 yılında Bulgaristan ve Türkiye arasında yapılmış olan "Dostluk Anlaşması ve İkamet Mukavelenamesi" ve 1968 yılında imzalanmış olan "Türkiye-Bulgaristan Yakın Akraba Göçü Anlaşması" sonucu oluşan göçler; iki ülke arasında karşılıklı anlaşmaya varılarak gerçekleşmiştir (Resmi Gazete, 1926/874; Resmi Gazete , 1968/822). 1989 göçü, yüz yıldan uzun süredir Bulgaristan'dan Türkiye'ye sürekli yaşanan göç hareketlerinden farklı olarak, Soğuk Savaş döneminde Doğu Blok'undan Batı Blok'una bu denli kısa sürede gerçekleşmiş en yüksek sayılı göç hareketidir (Vasileva, 1992, s. 342). Ayrıca bu göç hareketi Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı gerçekleştirdiği asimilasyon kampanyasına direnenleri önceliklendirerek ve iki ülke arasında herhangi bir göç anlaşması yapılmadan, Bulgaristan tarafından tek yönlü karar alınarak, sürgün şeklinde gerçekleşmiştir (Türk, 1989).

[12] 21 Haziran 1934'de yayınlanan 2510 no'lu İskan Kanununun 1. Fasılında yer alan madde 3 e göre muhacir: "*Türkiyede yerleşmek maksadile dışarıdan, münferiden veya müçtemian, gelmek istiyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler, işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliğinin emrile kabul olunurlar. Bunlara (muhacir) denir"* şeklinde tanımlanmıştır (Resmi Gazete, 1934/2733).

3.1.1. Bulgaristan'dan Türkiye'ye Erken Dönem Göçler

Bulgaristan, yaklaşık 500 yıl boyunca Osmanlı Devleti egemenliğinde kalmıştır. Ancak 1878 yılında Bulgar Prensliği olarak özerklik kazanmış ardından da 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı dönemindeki siyasi karmaşa ile merkezi otoritenin zayıflaması sonucunda bağımsızlığını ilan etmiştir (Karpat, 1997, s. 331). 1909 yılında imzalanan İstanbul Protokolü ile Bulgaristan Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmıştır. Bu anlaşma, Bulgaristan'da yaşayan Türklerin haklarını koruma altına almış ancak 1912'de başlayan Balkan Savaşında Osmanlı Devleti ve Bulgaristan karşı taraflarda yer almış ve savaşın da etkisi ile Bulgaristan devleti Türklere dini, siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda baskıyı artırmıştır. Türklerin mallarına el konulmuş, cami ve vakıflar yıkılmış ve isim değiştirmeye zorlanmıştır. Bu baskılara direnenler ise göçe zorlanmıştır (Turan, 2003, s. 21; İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014, s. 93).

Balkan Savaşları'nın aksine, 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ile Osmanlı Devleti aynı tarafta yer almıştır. Savaşın sonunda mağlup tarafta olan iki devletten Bulgaristan, İtilaf Devletleri ile Neuilly Antlaşması'nı imzalamıştır. Antlaşma, Bulgaristan'da yaşayan azınlıkları koruma altına almıştır (Lütem, 2003, s. 46). I. Dünya Savaşı sonrası Aleksandr Stamboliyski liderliğindeki Çiftçi (köylü) partisi iktidarının yönettiği Bulgaristan, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmuş, antlaşma şartlarına uymuş ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç hareketi azalmıştır (Tuğlacı, 1984, s. 126-129).

Bu dönemde Bulgaristan ile Türkiye arasındaki göçler 18 Ekim 1925 tarihli Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi ile düzenlenmiştir. Bu anlaşma ile Türklerin göç etmesine yönelik yasaklar kaldırılmış, göç ederken taşınabilir eşyalar ve hayvanları yanlarına almaları ve taşınmaz mallarını satmaları, ayrıca paralarını gümrükten geçirmeleri serbest bırakılmıştır (Kamil, 1989, s. 37-43).

Stamboliyski'nin ölümü ve Bulgaristan'da iktidara Faşist Parti'nin gelmesi, Bulgaristan ve Türkiye arasındaki ilişkileri tekrar sorunlu hale getirmiştir. Ülkede uygulanan ırkçı politikalar ile Türklere yöneltilen baskı tekrar artmıştır. Bu dönemde Türkiye'ye olan göç engellenmemiş, ancak göçmenlerin eşyalarını yanlarına almaları yasaklanmıştır. Bu yasak, ülkedeki baskı ortamına karşın Türklerin kitlesel göçünü engellemiştir (Kemaloğlu, 2012, s. 30).

Bulgaristan'da 1926'da yapılmış olan nüfus sayımında ülkede bulunan Türk nüfusu 577.552 kişi ile ülkenin genel nüfusunun %10.45'ini oluşturmaktadır. Türk nüfusun 1876'da nüfusun %50'sini oluşturduğu göz önüne alındığında aradan geçen 50 yılda Türklerin büyük oranda göç ettiği sonucuna ulaşılabilir (Kemaloğlu, 2012, s. 30).

Tablo 3.1878-1988 Arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye Gelen Göçmen Sayıları

YIL	GÖÇMEN SAYISI
1878-1912	350.000
1912-1922	435.094
1923-1939	198.688
1940-1949	21.353
1950-1951	154.393
1952-1968	24
1969-1978	113.393
1979-1988	20
TOPLAM	1,272,965

Kaynak: (Şimşir, 1985, s. 51-55)

Bilindiği gibi, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi uluslararası siyaset için yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, dünya Doğu ve Batı Bloku olarak ikiye ayrılmıştır. Bu ayrımda, Türkiye Batı kampında yer alan, NATO üyesi ülkelerden birisi olurken, Bulgaristan Sovyetler Birliği'nin etkisi altında kalarak Doğu Bloku

ülkelerine dahil olmuştur. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'nin yanında yer alması Bulgaristan'da yaşayan Türkler için yeni bir baskı sebebine dönüşmüştür (Kemaloğlu, 2012, s. 34).

Bulgaristan Devleti, kurulduğu tarihten itibaren ülkede yaşayan Türklere asimilasyon uygulamasına rağmen Türk azınlığın kültürlerine bağlılık konusundaki direnci devam etmiştir. 1950 yılına gelindiğinde, Bulgaristan hükümetince Türkleri ülkeden tamamen çıkarmak amacıyla Türk azınlığın ileri gelenleri tutuklanmış, Türk azınlık okulları devletleştirilmiş, Türklerin topraklarına el konulmuştur (Kamil, 1989, s. 45-47). Bu uygulamalar sonucunda Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1950-1951'de göç hareketi gerçekleşmiştir.

Bulgaristan Hükümeti, Türkiye'ye 10 Ağustos 1950'de nota vererek 250.000 kişinin Türkiye'ye gönderileceğini, Türkiye'nin 3 ay içinde göçmenleri kabul etmesi gerektiğini bildirmiştir. Türkiye 3 ay gibi kısa bir sürede bu kadar kişiyi kabul edemeyeceğini bildiren notalar göndermiştir. Ayrıca Türk hükümeti, Bulgar hükümetini görüşmeye davet etmiş ancak görüşme talepleri karşılıksız bırakılarak, Bulgaristan Hükümeti göçmenleri sınıra yığmaya başlamıştır (Şimşir, 1985, s. 220-225). Sınıra gelen göçmenlerin içerisinde vizesiz ya da sahte vizeli göçmenlerin olması üzerine Türk Hükümeti sınırı kapatmıştır. Bunun üzerine Bulgaristan görüşme talebine olumlu yanıt vermiş, görüşmeler sonunda taraflar anlaşmış ve 2 Aralık 1950'de Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç başlamıştır. Bu göç hareketi sonunda iki yılda yaklaşık 150.000 kişi göç etmiştir. Türk Hükümeti 1951'de göçmenlerle ilgili aldığı karar ile Bulgaristan'dan gelen göçmenleri "iskanlı göçmen"[13] olarak kabul etmiştir (Kamil, 1989, s. 53).

Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçünü engellememeye yönelik ikamet sözleşmesi Neuilly Antlaşması ile aynı tarihte yapılmış ve hala yürürlükte olmasına karşın göç yasağı ve ülke içerisinde baskıcı politikalar sebebiyle 1951'den 1968'e

---

13 26 Eylül 2006 Tarihli 5543 Sayılı İskan Kanununa göre İskanlı Göçmen "*Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, özel kanunlarla yurt dışından getirilen ve bu Kanun hükümlerine göre taşınmaz mal verilerek iskânları sağlananlardır".* (Resmi Gazete, 2006/5543)

kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç yaşanmamıştır (Oran, 2001, s. 177). Bulgaristan'da 1960'larda başlayan asimilasyon çalışmasında aslında komünizmin temel öğretilerinden olan din dışılık prensibine rağmen Türklere karşı Hristiyanlaştırma politikası uygulanmış, yeni doğanlar zor kullanılarak vaftiz edilmeye çalışılmıştır (Karpat, 2004, s. 349). Bu baskı ortamı Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın tekrar göç etmek istemesine sebep olmuş ve 1963 yılında Mart ile Ağustos ayları arasında 30 bine yakın kişi Türk konsolosluklarına göç etmek talebiyle başvurmuştur. Ancak Bulgar yönetimi göçlere izin vermemiş ve göç etmek isteyenleri hapis dahil olmak üzere cezalandırmaya başlamıştır (Şimşir, 1985, s. 267-269). Bu göç sorunu, 1960'larda Soğuk Savaşın iki kutbu arasında başlayan yumuşama ve diyalog ortamı ile iki ülkenin diplomatik yaklaşımla karşılıklı görüşerek 1968 yılında "Yakın Akraba Göçü" anlaşması ile çözülmüştür (Kemaloğlu, 2012, s. 42).

22 Mart 1968'de Türk ve Bulgar tarafları arasında imzalanan anlaşmaya göre; 1952'ye kadar göç etmiş karı-koca, anne, baba, büyükbaba, büyükanne, çocuklar ve torunların eş ve çocukları ve anlaşma tarihine kadar bekar olan kız ve erkek kardeşler ile ölü kız ve erkek kardeşlerin bekar ve reşit olmayan çocukları Türkiye'ye giriş yapabilecektir (Resmi Gazete , 1968/822).

Yakın Akraba Göçü anlaşması ile 1969-1978 yılları arasında Türkiye'ye 113,393 göçmen gelmiştir. Anlaşma dahilinde göç eden kişiler daha önceki göçmenlerin akrabaları olduğu için devlet tarafından ekstra bir yardıma tabi tutulmamışlardır. Bu göç hareketinde 1952 yılının sınır kabul edilmesinin nedeni 1952 sonrasında Bulgaristan'ın resmi göçe izin vermemesidir. Bu tarihten itibaren göç edenler, anlaşma kapsamında olmayıp resmi olmayan yollardan göç ettikleri için Bulgaristan'da bıraktıkları akrabalarının resmi yollardan Türkiye'ye gelmesini sağlayamamışlardır (Kemaloğlu, 2012, s. 42).

Sonuç olarak, 1989 göçünden önce Bulgaristan hükümetlerinin tutumu nedeni ile ülkenin bağımsızlığa kavuşmasından itibaren Çiftçi Partisi haricindeki

bütün hükümetler ülkede yaşayan Türkleri bir sorun olarak görmüş, asimilasyon politikaları uygulamışlardır. İşgücüne olan ihtiyaçlar sebebiyle göçlerin yasaklandığı dönemler haricinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye sürekli olarak bir göç akışı olmuştur. Türkiye'nin Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığa karşı tutumu ise Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığı korumaya yönelik olmuştur. Türk azınlığa mensup kişiler Bulgaristan'dan ayrılmak istediklerinde Türkiye'ye kabul edilmişlerdir. 1980'li yıllara gelindiğinde, Bulgaristan hükümetinin Türk asıllı vatandaşlarına yaptığı baskının şiddeti artmış, bu süreç 1989 göçünün hazırlayıcısı olmuştur. Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik 1989 göçünden önce gerçekleşen göçler, Bulgaristan Türkleri ile Türkiye arasındaki bağı güçlendirmiştir. Bu bağ akrabalık ilişkileri sayesinde Bulgaristan'da gerçekleşen ve uluslararası kamuoyundan gizlenen olaylar hakkında Türkiye'nin bilgi sahibi olmasını sağlamıştır. 1989 göçü gerçekleştiğinde yeni gelen göçmenler akrabalarının yanına yerleştirilerek, barınma sorunu ve oluşabilecek uyum problemlerinin azaltılması sağlanmıştır (Atasoy, 2010, s. 3).

3.1.2. Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1989 Göçü

1989 göçünün Bulgaristan'dan Türkiye'ye olan önceki göçlerden farkları, daha önce gerçekleşen göç hareketlerinden daha fazla insanın, kitlesel olarak hareket etmiş olması (Kaya ve Erdoğan, 2015, s. 301), daha önceki göçlere sebep olan sorunların çözülmemiş olması ve küreselleşen dünyada siyasi ideoloji değişimleri ile insan hakları bilincinin artışıdır (Atasoy, 2010, s. 5). Bu göç, sebepleri, gerçekleşme aşaması ve sonuçları olarak üç başlıkta incelenmiştir.

3.1.2.1.Göçün Sebepleri

1980'lerde Türkiye NATO'nun, Bulgaristan ise Varşova Paktı'nın bulunduğu bloklara en bağlı üye ülkeleridir. Bulgaristan Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesinde verdiği destek sebebiyle Rusya'yı kurtarıcı olarak görmüş ve ülkeyi yönetmiş olan tüm hükümetler Rus/Sovyetlere tam bağlılık

göstermiştir (Uzgel, 2001, s. 176). 1980'li yıllarda özellikle Mihail Gorbaçov Komünist Parti Genel Sekreteri olduktan sonra Doğu Bloku ile Batı Bloku arasında başlayan yumuşama süreci ve iki Blok lider ülkeleri arasında diyaloglar oldukça olumlu bir aşamaya gelmiştir. Ancak Bulgaristan'ın yönetim anlayışında bu yönde bir yumuşama hareketi görünmemektedir (Atasoy, 2010, s. 3). Bulgaristan'ın kuruluşundan sonraki süreçte Türk azınlığın doğum oranlarının Bulgar vatandaşların doğum oranlarından yüksek olması, Bulgar hükümetlerinde Bulgar nüfusunun azınlık durumuna geçmesi konusunda endişe yaratmış ve bu durum ideolojik kaygılarla asimilasyona yönelik politikaları ortaya çıkarmıştır (Kemaloğlu, 2012, s. 38). 1980'li yılların ortasında ise alınan kararlarla asimilasyon politikaları en sert halini almıştır. Türkiye'nin 1974 tarihli Kıbrıs Harekâtı ve 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi, Bulgaristan yönetiminin Türkiye'nin benzer bir operasyonu Türk azınlıklar için Bulgaristan'a da yapacağı endişelerini yaratmış, Jivkov'un bu söylemleri azınlıklar konusunda Türkiye'nin Bulgaristan'a yapacağı diplomatik bir müdahalenin dahi, Kıbrıs ile eşleştirilmesine neden olmuştur (Poulton, 1991, s. 201; Hürriyet, 2003). Benzer şekilde, Türk azınlık da yaklaşık 100 yıldır süregelen, etnik kökene dayalı politik, kültürel ve psikolojik baskılardan dolayı Bulgaristan'ı "güvenilir vatan" olarak görememektedir (Atasoy, 2010, s. 205). Türkiye kuruluş aşamasında, ulus devlet vatandaşlık politikaları ile ülke nüfusunu homojenleştirme çalışmaları çerçevesinde, Yunanistan ile mübadele anlaşması yapmıştır. Ancak bu mübadele anlaşmasında İstanbul'da yaşayan Rumlar ve Batı Trakya Türkleri anlaşma kapsamı dışında tutulduğu için Türkiye ve Yunanistan'da hala Rum ve Türk azınlık bulunmaktadır. Bu durum, Yunanistan ile yaşanan azınlık sorunlarında iki ülke arasında karşılıklılık yaratırken, Türkiye'de Bulgar azınlık kalmaması, Bulgaristan'ın Türkiye karşısında, azınlık sorunlarına ilişkin geri adım atabileceği faktörlerden birini elemektedir (Uzgel, 2001, s. 179).

Bu şartlar altında, Bulgaristan Aralık 1984'te "Yeniden Doğuş Süreci" adı verilen ve Türk azınlığa karşı uygulanan asimilasyon politikasına başlamıştır. Zorla isim değiştirme ve Türkçe konuşmanın yasaklanmasına uymayan Türk azınlık, sürgün, hapis ve hatta ölüm cezalarıyla karşılaşmıştır (Kemaloğlu, 2012, s. 47).

Yeniden Doğuş süreci isimli, amacı etnik Türk azınlığı, gelişmiş sosyalist bir topluma dönüştürmek olan asimilasyon kampanyası, Bulgaristan ordusunun II. Dünya Savaşı'ndan bu yana bir araya getirdiği en kalabalık askeri birlikleri, tankları ve zırhlı araçları kullanılarak uygulanmıştır (Çelik, 2009, s. 5). Yasaklar, uluslararası kamuoyu ve kuruluşlardan gelebilecek tepkilere karşı herhangi bir kanun çıkarılmadan, idari önlemlerle yürürlüğe konulmuş, kampanyanın içeriği yaşanan süreç boyunca inkâr edilmiştir (Kemaloğlu, 2012, s. 51).

İsim değiştirme kampanyasını Bulgaristan hükümeti resmi olarak kabul etmemiş ve isim değiştirmenin gönüllü olarak gerçekleştiğini savunmuştur. Ancak her ne kadar yabancı basının ülkeye girişine izin verilmese de Bulgaristan Türklerinin Türkiye'de yaşayan akrabaları ile iletişime geçmeleri, baskılara dayanamayıp yasal olmayan yollardan Türkiye'ye iltica eden kişiler ya da olaylara şahit olan tır şoförleri gibi kaynaklardan Bulgaristan'da yaşananlar hakkında bilgi edinilmiştir (Uzgel, 2001, s. 178). Bulgaristan'dan ulaşan bilgiler; isim değiştirme kampanyasına direnen köylerin askeri birliklerle çevrildiği, kişilerin hapse atıldığı, Belene Kampı'na gönderildiği, kaybolduğu ya da öldürüldüğü şeklinde olmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, 1985, s. 400-401).

Bulgaristan'ın Yeniden Doğuş kampanyasında Türk azınlığa belli bir isim listesi dayatılmış ve kişiler bir Slav ismi seçmeye zorlanmıştır. Bu isimlerin seçilme sebebi, "Bulgaristan Türkü diye bir topluluk olmadığı, Osmanlı Devleti'nin İslam dinini insanlara baskı ile kabul ettirmesi sonucunda yüzyıllar içinde insanların kendilerini Türk sandıkları" fikrini kanıt olarak sunulması ve bunu ideolojik baskı aracı olarak kullanılmasıdır (Uzgel, 2001, s. 178). Bulgaristan hükümetinin bu tezi kanıtlaması için tarihçi ve antropologlar aracılığıyla Bulgaristan Türklerinin mezarları açılarak yaklaşık 3 bin adet iskelet mezarlarından çıkarılmış ve üzerinde çalışma yapılmıştır. Mezarların yapısı bozulmuş, üzerindeki isimler ve ay yıldız gibi simgeler silinmiş ve sonrasında ölüler Bulgar mezarlıklarına Hristiyan usullerine göre defnedilmiştir (Alp, 1990, s. 299-323).

Bulgaristan hükümeti göçe giden süreçte zaman içinde, Türkçe konuşmanın yasaklanması, Türkçe gazete ve kitap basımının durdurulması, Türkiye kaynaklı radyo ve televizyon yayınlarının engellenmesi (Uzgel, 2001, s. 179) gibi dil ve haber alma ile ilgili konularda yasaklarla iletişime dair Türk azınlığın yalıtılması denenmiştir. Türk kültürüne ait dansların, düğün törenlerinin, Türkçe şarkıların yasaklanması (Mengü, 2008, s. 108) ile kültürel anlamda topluluğun hafızasının yitirilmesi asimilasyon kampanyasının başka bir yönü olmuştur. Köyler ve tren istasyonları gibi yer isimlerinin değiştirilmesi (Kemaloğlu, 2012, s. 56) ile Bulgaristan'ın geçmişine dair Türk izlerinin tamamen silinmesi amaçlanmıştır. Türk azınlığı dini ibadet ve geleneklerinin engellenmesi ile karşılaşmış, bu bağlamda camilerin ibadete kapatılması ve müze ya da kütüphaneye dönüştürülmesi veya tamamen yıkılması, evlerde Kuran ve İslam ile bağlantılı dini kitapların bulunması ve ayrıca hac ibadetinin yasaklanması söz konusu olmuştur (Dayıoğlu, 2005, s. 352-353). Böylece Bulgaristan kendi tezleri olan "Bulgaristan Türkünün var olmadığı"nı ispatlamak adına asimilasyon kampanyasını 1980'lerin sonuna yaklaşırken oldukça yoğunlaştırmıştır. Bütün bu yasaklarla Türk azınlığın kültürel farklılıklarının baskı sonucu ortadan kaldırılarak, Türk azınlığa mensup insanların direncinin kırılması amaçlanmıştır.

Asimilasyon kampanyasına karşı Türk azınlık direnmeye çalışmış, bu bağlamda çeşitli gösteriler düzenlenmiştir. Ancak bu direniş hareketleri hapis, sürgün ve ölüm ile sonuçlanmıştır. Kampanya başladıktan sonra iki yıl içerisinde ölenlerin sayısı 700-900 arası değişen rakamlarla ifade edilmiştir (Kemaloğlu, 2012, s. 60). Kampanyaya direnenler, kamplara sürülmüş, Türk okullarındaki öğretmenlerin yerine Bulgar öğretmenler atanmış, binlerce genç tutuklanmış ve sayısı 3 bini bulan kişi akıl hastanelerine kapatılmıştır (Kemaloğlu, 2012, s. 62).

Bulgaristan'daki olaylara karşı Türkiye'nin tutumu, kendi ulusundan bir parça olarak gördüğü Bulgaristan Türklerini sahiplenmek ve çözüm üretmeye yönelik olmuştur. Ancak Bulgaristan'ın asimilasyonu yalanlaması ve Türkiye'den gelen herhangi bir tepkiyi kendi içişlerine karışmak olarak yorumlaması üzerine Türk

hükümeti tarafından sorunlara diplomatik kanallardan yaklaşılarak, uluslararası kamuoyunun desteği alınmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Türk üniversiteleri tarafından kınama kararları alınmış, Türkiye'de ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşayan Türkler tarafından kınama mitingleri düzenlenmiş, uluslararası düzeyde katılım gerçekleştirilen bütün toplantılarda Bulgaristan'daki Türk azınlığa karşı gerçekleşen olaylara dikkat çekilerek destek alınmaya çalışılmıştır (Çelik, 2009, s. 7). Türkiye'nin girişimleri üzerine uluslararası kuruluşlardan; Avrupa Konseyi, İslam Konferans Örgütü, Uluslararası Af Örgütü, Uluslararası Basın Enstitüsü, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, Birleşmiş Milletler, Helsinki İzleme Komitesi, Dünya Din ve Barış Konferansı Örgütü ve NATO'dan Bulgaristan hükümetini kınama kararları yayınlanmış, yazılı olarak Bulgaristan Başbakanı Todor Jivkov'a konu ile ilgili bilgi alma talepleri iletilmiş, Bulgaristan'a heyet gönderme girişimlerinde bulunulmuştur. Bu girişimler Türkiye'nin lehine sonuçlar alınmasını ve Bulgaristan Türklerinin uğradığı asimilasyon sürecinin uluslararası bir sorun haline gelmesini sağlamıştır (Çelik, 2009, s. 7).

Türkiye'nin asimilasyon sürecini uluslararası alana taşıma başarısı, Yeniden Doğuş Kampanyası sonucu çıkan olayların uluslararası basında yer alması ve uluslararası örgütlerin de baskıları sonucunda, Bulgaristan uluslararası alanda yalnız kalmış ve asimilasyon kampanyası planlandığı şekilde başarıya ulaşamamıştır (Vasileva, 1992, s. 347). Bu gelişmeler üzerine Bulgaristan hükümeti Türk azınlığın göç etmesine izin verme kararı almak zorunda kalmıştır.

3.1.2.2. 1989 Göçünün Gerçekleşmesi

1989 Mayıs ayında Komünist parti lideri Todor Jivkov televizyonda yayınlanan konuşmasında, Müslümanlar dahil olmak üzere Bulgaristan vatandaşlarına sınırları açacaklarını, herkesin istediği zaman istediği yere gitmeye hakkı olduğunu ve Türkiye'nin de Bulgar vatandaşlarına sınırlarını açarak demokrasisini ispatlaması gerektiğini söylemiştir (Vasileva, 1992, s. 347). Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, cevap olarak sınırların göç edecek Bulgaristan

Türklerine açık olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Bulgaristan hükümeti, Türk azınlığa o tarihe kadar izin verilmeyen pasaport sahibi olma hakkını yasada yapılan değişiklikle isteyen herkese tanımıştır (Çağlayan, 2009, s. 29).

Bu açıklamalar ve yasal değişiklikler yeni bir göç dalgası ile sonuçlanmıştır. Kapıkule ve Dereköy sınır kapılarına bir gün içerisinde 400'e yakın Bulgaristan Türk'ü, pasaportlarına Bulgaristan idareleri tarafından konulmuş "Türkiye içindir" ibaresi ile birlikte gelmiştir (Cumhuriyet, 1989, Haziran 3, s. 1-15). 1989 göçü başlangıçta aile birleşimi işlemleri ile küçük gruplar halinde gerçekleşmiş, sonrasında bu göç hareketi Bulgaristan'ın kişilere ülkeyi terk etme baskısı ile kitlesel göçe dönüşmüştür (Kemaloğlu, 2012, s. 153). Birkaç ay içerisinde göçmenlerin çoğunluğu evlerini, işlerini geride bırakarak Türkiye sınırlarına akın etmiştir. Kaynaklara göre, göç edenlerin sayısı toplamda 311.862[14] kişiye ulaşmıştır (Şimşir, Bulgaristan Türkleri, 2009). Göçmenlerin beraberlerinde getirebildikleri taşınabilen eşyaları Türkiye tarafından gümrük vergisinden muaf tutulmasına karşın Bulgaristan yönetimi Temmuz 1989'da otomobil, elektronik ve beyaz eşyalardan gümrük vergisi almaya başlamıştır. Vergiyi ödeyemeyecek durumda olanlar da eşyalarını sınırda bırakmak zorunda kalmıştır (Cumhuriyet, 1989, Haziran 3, s. 3).

Bulgaristan göçmenlerinin bir kısmı Türkiye'ye giriş yaptıktan sonra sınıra yakın bölgelerde bulunan çadır kamplarına ve okulların tatil olması sebebiyle boş olan okullara yerleştirilmiştir (Cumhuriyet, 1989, Haziran 22, s. 2). Türkiye, göçe zorlanan kişilerin yaşadıkları drama şahit olunması için uluslararası kuruluşları ve yabancı devlet yetkililerini kamplara davet etmiştir. Bu davete 53 ülkenin diplomatik temsilcisi katılmıştır (Hudut, 1989, Haziran 20, s. 1). Doğu bloku ülkelerinden davete yanıt alınamamıştır.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç devam ederken, Türkiye'ye gelenlerin 300.000 kişiyi aşması sonucunda Türkiye vizesiz göç kararını durdurmuş, göç etmek

[14] Bulgaristan'dan göç eden Türk'lerle ilgili çeşitli kaynaklarda farklı sayılar verilmektedir. Bu tez çalışmasında Şimşir'in (2009) çalışması kaynak alınmıştır.

isteyenlere vize zorunluluğu getirmiştir (Cumhuriyet, 1989, Ağustos 22, s. 4). Vize kararı alınmasından itibaren hali hazırda sınır kapılarında bekleyen Türk soylu göçmenler Türkiye'ye giriş yapamamıştır. Hükümetin bu kararı sonrasında vize alarak Türkiye'ye göç edebilen kişi sayısı 34,098 kişi olmuştur (Dişbudak, Akgün , ve Balmumcu , 2012). Türkiye'ye göç etmek isteyen Bulgaristan Türklerinin toplam sayısının milyon kişi ile tahmin edilmesine karşın vize kararı ile göç, Türkiye tarafından durdurulmuştur

Türk azınlığın Bulgaristan'dan göçü, Bulgaristan'ı ekonomik açıdan olumsuz etkilemiştir. O dönemde Bulgaristan Türkleri çoğunlukla tarım sektöründe çalışmakta ve Bulgaristan'ın tarım üretiminin üçte birini sağlamaktadır. Türkiye'ye gerçekleşen göç sonrasında üretim durmuş ve işgücü açığı oluşmuştur (Kemaloğlu, 2012, s. 154). Örnek olarak, Türk azınlığın yoğun olarak yaşadığı Şumnu'da, Türkiye'nin sınır kapılarını açmasından sonra tütün kooperatiflerinde çalışan kişilerin %59'u işlerini bırakmıştır. Bölgenin tarım sanayi kuruluşlarında çalışan kişilerin %49'u, ulaşım sektöründe çalışanların da %24'ü işlerinden ayrılmıştır. Razgrad şehrinin nüfusunun 4'te birinden fazlası Türkiye'ye gitmek için pasaport başvurusunda bulunmuştur. Deliorman, Gerlovo, Dobruca, Trakya ve Rodop bölgelerinde yüzlerce köy ve kasaba neredeyse tamamen boşaltılmıştır (Atasoy, 2010, s. 12). Oluşan işgücü açığının yarattığı negatif etkiler nedeniyle, Bulgaristan hükümeti ülkede seferberlik ilan etmiştir. Bulgaristan Hükümeti, seferberliğin amacını gerekli iş gücünün sağlanması olarak belirtmiştir (Kemaloğlu, 2012, s. 153).

Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov, asimilasyon ve göç kaynaklı olarak uluslararası kamuoyundan gelen baskılar, göç ile yaşanan işgücü açığı sebebiyle oluşan ekonomik kriz ve yaşanan protestolara daha fazla direnmeden, 10 Kasım 1989'da istifa etmiştir. Jivkov'un görevden çekilmesi Bulgaristan'da sosyalizmin çöküşü olarak görülmüştür (Çağlayan, 2009, s. 30). Yeni devlet başkanı Mladenov yaptığı açıklamalarda, ülkedeki Müslüman azınlığın hislerine ve geleneklerine saygı duyulması gerektiğini belirtmiştir (Kemaloğlu, 2012, s. 242).

Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden Türk soylu göçmenler ülkeye girişlerinde yasal olarak sorun yaşamamalarına, Türkiye geneli tarafından kabul edilmelerine karşın ev bulma sorunu, ucuz işgücü olarak görülmeleri, yakınlarının bir kısmının göç edememesi gibi sebeplerle Türkiye'de zor şartlar altında yaşamışlardır (Şimşir, Bulgaristan Türkleri, 2009). Todor Jivkov'un istifası ve yerine gelen Mladenov'un Türk azınlık hakkında kullandığı olumlu söylemler, henüz Türkiye'ye uyum sağlayamamış göçmenlerin Bulgaristan'a dönmesini kolaylaştırmıştır. Türkiye'den Bulgaristan'a geri dönen göçmenlerin sayısı 1989-1990 aralığında 133.272 olarak açıklanmıştır (Çağlayan, 2009, s. 30).

Bulgaristan'da Todor Jivkov sonrası gelen yönetim, asimilasyon politikaları ve göç ile yaşananların olumsuz etkilerini düzeltmek için "Ulusal Uzlaşma Komitesi" kurmuştur. Komite 73 kişiden oluşmakta ve üyeleri arasında Türk soylu kişiler de bulunmaktadır. Komite çalışmaları sonucunda önce 15 Aralık 1989'da Türk azınlığında af kapsamında olduğu siyasi tutukluların affını sağlayan bir yasa tasarısı kabul edilmiştir (Milliyet, 1989, Kasım 17, s. 15). 29 Aralık 1989'da asimilasyon kampanyası resmen sona erdirilmiş, Türk azınlığa isim, din ve dil seçme özgürlüğü verilmiştir (Kemaloğlu, 2012, s. 242). Todor Jivkov ise 1990 yılı başında asimilasyon kampanyası ve zimmete geçirme ile bağlantılı sebeplerden yargılanmış ve tutuklanmıştır.[15]

15 Todor Zhivkov, Britannica, Erişim Tarihi: Ekim11, 2020, https://www.britannica.com/biography/Todor-Zhivkov

3.1.2.3 Bulgaristan Göçünün Sonuçları

Bulgaristan'dan 1989 yılında Türkiye'ye gerçekleşen göçten dolayı kısa vadede göçmenler büyük zorluklar yaşamışlardır. Evlerini ve eşyalarını bırakmak ya da yok pahasına satmak, göç esnasında yaşanan zorluklar nedeniyle aile üyeleri birbirinden ayrılmak zorunda kalmış, kimi göçmenler göçe hazırlanmak için eşyalarını ya da evlerini sattıktan sonra Türkiye'nin vize kararı sebebiyle göç edememişlerdir. Göç etmeyi başaranlardan bazıları başlangıçta akrabalarının yanına yerleştirilmiş, ancak belli bir süreden sonra bu durum akrabalarına da göçmenlere de sıkıntı vermiştir. Başlangıçta asimilasyon kampanyası yüzünden yaşanan sorunlardan kaçıp Türkiye'ye göç eden göçmenlerin yerleştirildikleri şehirlerde artan kiralar, kayıtsız çalışma ve yeterli gelir elde edememeleri, zaman içerisinde göç konusunda pişmanlıklara sebep olmuş ve Bulgaristan'a geri dönüşler yaşanmıştır (Çağlayan, 2009, s. 30).

Bulgaristan açısından bakıldığında, Türk azınlığın gelecekte nüfus yoğunluğu açısından Bulgaristan'a sorun yaratacağı öngörüsü sebebiyle başlatılan asimilasyon kampanyası başarılı olamamış, yaşanan göç sonrası ülke ekonomisi darbe almış ve sonunda asimilasyonu planlayan ve uygulayan Todor Jivkov iktidarını kaybetmiş ve hapis cezası almıştır. Bütün bu sonuçlar toplandığında Bulgaristan'ın asimilasyon kampanyasının temeli iddiası olan "Bulgaristan'da Türk yoktur" savı çürütüldüğü görülmektedir.

Türkiye için ise 1980'lerin sonunda henüz kendi ekonomik ve sosyal refahını sağlayamamış olan ülke şartlarında, bu şekilde bir göçe maruz kalmak Türkiye'yi ekonomik olarak sarsmıştır. Özellikle göç başlamadan kaç kişi gelirse gelsin kabul edileceği iddiasının, göç başladıktan sonra terk edilmesi, göçmenlere uygun şartların hazırlanamaması ile insanların zor şartlar altında yaşatılması ve bu sebeplerden oluşan geri dönüşler Bulgar hükümetince Türkiye'ye karşı kullanılmış ve bu durum Türkiye'nin dış politikada imajına zarar vermiştir.

3.2.Suriye'den Türkiye'ye 2011'den İtibaren Başlayan Göç

3.2.1.Suriye İç Savaşı Öncesi Türkiye-Suriye İlişkileri

Türkiye ile Suriye ilişkileri; Hatay sorunu, su kaynakları gerilimi ve Soğuk Savaş döneminde karşıt kutuplarda yer alma gibi nedenlerden dolayı problemli olmuştur (Aras ve Mencutek, 2015, s. 198). 1980'lerin ortasından itibaren Suriye'nin Kürdistan İşçi Partisi'ne (PKK) destek vermesi ve terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye'de yaşaması nedeniyle iki ülke arasında sorunlar büyümüş, 1990'larda Türkiye ile Suriye gerilimi had safhaya ulaşarak neredeyse savaş durumu oluşmuştur. 1998 yılında Türkiye PKK'ya destek verdiği için Suriye sınırına asker yığmış ve bunun sonucunda Suriye'nin geri adım atmasıyla Öcalan Suriye'den çıkarılmıştır (Hinnebusch ve Tür, 2013, s. 2). Yaşanan krizin ardından ABD Başkanı Bill Clinton ve Mısır lideri Hüsnü Mübarek'in arabuluculuğu ile 20 Ekim 1998'de Suriye ve Türkiye arasında Adana Mutabakatı imzalanmıştır. Bu anlaşmanın amacı iki ülkenin arasında terör örgütlerine karşı önlem almak ve ülkelerindeki faaliyetlerine engel olmaktır. İçeriğinde tutukluların iadesi, bilgi, belge ve istihbarat paylaşımı olan anlaşma, 3 yıl yürürlükte kalmıştır (Euronews, 2019, Ocak 25, 2019). Yapılan anlaşma, Türkiye Suriye ile ilişkilerinin düzeltilmesi yönünde katkı yapmış, iki ülke arasında karşılıklı güvenlik komitesi ve devlet başkanları arasında direkt telefon hattı oluşturulmuştur (BBC, 2019, Ocak 25). 2000 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Hafız Esad'ın cenazesine katılması ile iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginlik tamamen kalkmıştır. Normalleşme süreci 2000'lerin başında Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarında ilişkilerin ittifak halini alması yolunda devam etmiştir (Hinnebusch ve Tür, 2013, s. 2). Özellikle Beşar Esad yönetiminin ilk döneminde Suriye'de gerçekleşen liberal gelişimler ve Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi yönetimindeki demokratik gelişmeler iki ülke arasında daha iyi ilişkiler için elverişli bir ortam oluşturmuştur. Bu dönemde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Suriye politikası, Türkiye'nin dış politika yaklaşımında önemli bir dönüşümü yansıtmaktadır (Aras ve Mencutek, 2015, s. 198). Türkiye ile Suriye ilişkileri, 2003-2011 yılları arasında iki ülke tarihindeki en yakın dönemini

yaşamıştır. Bu dönemde güvenlik, ekonomik ve kültürel alanlarda ortak hareket edilmiştir. Taraflar 2004'te serbest ticaret anlaşması imzalamış, 2009'da karşılıklı olarak vizeler kaldırılmış ve yüksek düzeyli stratejik iş birliği konseyi kurulmuştur (Arı , 2017, s. 139). İki ülke arasındaki 2006'da ticaret hacmi 796 milyon dolar iken 2010'da 2,5 milyar dolara çıkmıştır (Aras ve Mencutek, 2015, s. 199).

3.2.2.Suriye'den Gerçekleşen Göçün Sebepleri

Suriye Arap Cumhuriyeti'nde 2011'de başlayan göç hareketi öncesinde, ülkenin çoğunluğunu oluşturan Sünni Arap nüfusa karşın uzun yıllardır iktidarda olan Alevi Baas yönetimi döneminde son yıllarda artan mezhepsel gerginlikler, etnik kökene dayalı sorunlar, temsiliyet sorunu, yoksulluk ve işsizlik gibi nedenlerden oluşan "katılım, kalkınma ve kitle açığı" sebebiyle ülke halkında dışarı göç etme isteği bulunmaktadır (Sirkeci ve Eroğlu Utku , 2020, s. 331). Arap Baharı'nın Suriye'ye ulaşması ile oluşan göç dalgasında halkın hali hazırda mevcut olan göç etme isteği de etkili olmuştur.

Türkiye ile Suriye arasındaki yakınlaşma dönemi Temmuz 2011'de sona ermiştir. Arap Bahar'ının Suriye'ye yayılması ile başlayan muhalif protestolar sonucunda Beşar Esad Hükümetinin göstericilere sert müdahalelerde bulunması sonucu başlayan çatışmalar Ağustos 2011 itibariyle iç savaşa dönüşmüştür. Suriye'deki kriz başladığında Türkiye'nin ilk reaksiyonu diplomatik yollardan Beşar Esad'ı reform yapma konusunda ikna etmeye yönelik olmuştur (Ananicz, 2014, s. 2). İki ülke arasındaki son yıllarda gerçekleşen ekonomik ve politik yakınlaşmadan dolayı ve iki ülke liderinin kişisel yakınlığı sebebiyle, Türk Hükümeti, Suriye rejimini reformlar konusunda ikna edebileceğini düşünerek, bu konuda çalışmalar yapmıştır. Ancak 2011 sonbaharında ikna çalışmaları Beşar Esad'ın protestoları durdurmak için güç kullanmaya devam etmesi ile başarısızlıkla sonuçlanmış ve Adalet ve Kalkınma Partisi yönetiminin Suriye krizine yaklaşımı ikinci evresine girmiştir. Bu aşamada Türk Hükümetinin yaklaşımı, Arap Baharı yaşayan diğer

ülkelerde olduğu gibi ülkenin başındaki despot iktidarın devrilmesine yönelik çalışmalar yapmak yönünde olmuştur (Ananicz, 2014, s. 2).

Eylül 2011'de Türkiye Suriye ile arasında bulunan güvenlik, ekonomik ve kültürel alanlarda yapılmış iş birliği anlaşmalarını durdurma kararı almış, diplomatik bağlarını koparmış ve Suriye'de meşru karar alıcı olarak Suriye Ulusal Koalisyonu 'nu tanıdığını açıklamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2021). Bu aşamadan itibaren Türkiye'nin dış politikadaki tavrı, Türkiye Cumhuriyeti'nin politik tarihinde ilk defa, bölgesel bir çatışmada taraf tutarak ve başka bir ülkenin iç siyasetine karışarak, komşu ülkede rejim değişikliğinin gerekliğini vurgulamak yönünde olmuştur. Türkiye defalarca Suriye konusunda uluslararası toplumdan Beşar Esad'a karşı önlem alınması konusunda destek istemiştir (Aras ve Mencutek, 2015, s. 200). Buna ek olarak Türkiye, Beşar Esad'ın gönderilmesi için Suriye'deki muhalif gruplara ve rejim karşıtı Özgür Suriye ordusuna lojistik ve maddi destekte bulunmuştur (Ananicz, 2014, s. 3). Uluslararası medya ve Türkiye'de muhalefet partileri Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarının Beşar Esad rejimini ortadan kaldırılmasına katkıda bulunacağını düşünerek cihatçı gruplara destek olduğuna dair iddialarda bulunmuştur. Adalet ve Kalkınma Partisi yönetimi ise bu iddiaları resmi bir dille yalanlamıştır (Phillips, 2014).

Türkiye'nin Suriye politikası 2012'nin ortasında üçüncü aşamasına girmiştir. Suriye ordusu tarafından Türk uçağının düşürülmesi, PKK'nın terörist eylemlerinin 1990'lı yıllardan bu yana en yüksek sayılarına ulaşması (2011-2013 yılları arasında 1000'e yakın kişi çatışmalar yüzünden hayatını kaybetmiştir) ve 2013'te Reyhanlı'da gerçekleşen bombalı saldırı sonucunda 50'den fazla Türk vatandaşının öldürülmesi (BBC News Türkçe, 2013, Mayıs 13) Türkiye'ye Beşar Esad'a karşı verilen mücadelenin yüksek bedeller içerdiğini göstermiştir. Bunun üzerine Türkiye kendi topraklarını korumak ve terörizm tehdidi yüzünden doğrudan Esad'ı hedef alan aktif politikalardan Suriyeli muhalifleri ve diğer devletlerin yürüttüğü eylemleri desteklemek olmak üzere daha pasif politikalara geçiş yapmıştır (Ananicz, 2014, s. 3).

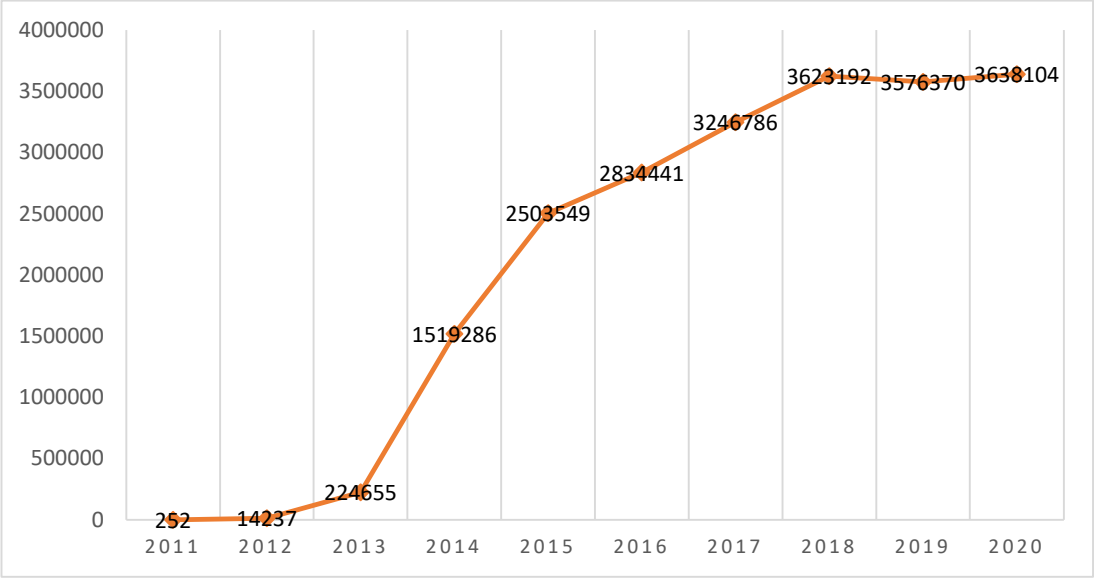
Suriye'de iç savaşın büyümesi ve Beşar Esad'ın iktidarının devam etmesi sebebiyle Türkiye'nin Beşar Esad ve destekçileri ile Suriye'de mücadelesi sürerken, ülke içinde PKK terör örgütünün eylemleri ve ülke içinde ve dışında cihatçı terör örgütlerinin ülke güvenliğine etkisi sonucunda, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı Suriye iç savaşı ve etkileri karşısında çaresiz duruma düşmüştür (Ananicz, 2014, s. 3). Ankara'nın başlangıçta Esad'ın yerine geçmesi konusunda desteklediği grupların yön değiştirmesi ve silahlı cihatçı grupların Türkiye sınır bölgelerinde güçlenmesi, Suriye'de rejimin çökmesinin Türkiye için faydalı bir sonuç olup olmayacağı konusunda Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin tereddüde düşmesine yol açmıştır. Ayrıca Batı ülkelerinin Suriye'de çatışmaya katılma konusunda istekli olmadığı anlaşılmış ve Türkiye batı ülkelerinden beklediği desteği görememiştir. Tüm bunların sonucunda Türkiye giderek Esad'a bağlı güçler ve onu destekleyen Rusya ve İran karşısında yalnız kalmıştır (Hinnebusch ve Tür, 2013, s. 79-80).

3.2.3.Suriye'den Türkiye'ye 2011'de Başlayan Kitlesel Göç

Suriye'de 15 Mart 2011 tarihinde başlayan protestolar hükümetin sert müdahaleleri nedeniyle 9 yıldır devam eden ve 2020 sonu itibariyle 6,1 milyon insanın yerlerinden edilmesi ile sonuçlanan bir iç savaşa dönüşmüştür (IOM, 2020). Türkiye yaklaşık 3,6 milyon kişi ile dünya üzerinde en fazla Suriyeli sığınmacıya ev sahipliği yapan ülke konumundadır (IOM, 2020). Türkiye'ye Suriye'den ilk sığınmacı akını, 29 Nisan 2011'de Cilvegözü sınır kapısından 252 kişilik bir grubun geçmesi ile başlamış, sığınmacı sayısı zaman içerisinde milyonlarca kişiye ulaşmıştır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021). Türkiye sınırlarına yönelen göçmen akınına karşı "açık kapı politikası" uygulamış ve göçmenlerin ülkeye girişlerine herhangi bir belge aramaksızın izin vermiştir. Tablo 4'te görüldüğü üzere 2012 yılında 14.237 olan kayıtlı Suriyeli sığınmacı sayısı 2013'te 224.655 kişi, 2014'te 1.519.286 kişi, 2015'te 2.503.549 kişi, 2016'da 2.834.441 kişi, 2017'de 3.246.786 kişi, 2018'de 3.623.192 kişi, 2019'da 3576.370 kişi ve 2020'de 3.638.104 kişiye ulaşmıştır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021).

Göç idaresi verilerine göre, 23.12.2020 itibariyle Türkiye'de yaşayan Suriyeli sığınmacıların sayısı 3 milyon 638 bin 104 kişidir. Bu sayının 1 milyon 728 bin 472'si 18 yaş altı çocuklardır. Ayrıca kadın ve çocukların toplam sayısı 2 milyon 579 bin 941 ile toplam Suriyeli sığınmacı sayısının %70,8'ini oluşturmaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021). Tablo 4'e bakıldığında, sığınmacıların sayısında 2013-2015 arasında çok büyük bir artış yaşandığı gözlenmektedir. Bu artışın ana sebebi, başlangıçta AFAD koordinatörlüğünde oluşturulan sığınmacı kamplarının rakamlar arttıkça yetersiz hale gelmesi ve insanların kamp dışına çıkarak şehirlerde yaşamaya başlaması ile kayıt işlemlerinin 2014'ten itibaren daha düzenli olarak yapılması olmuştur (Aras ve Mencutek, 2015, s. 205).

Tablo 4.Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeli Göçmenler

Kaynak: (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021)

Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin çoğunluğu Sünni Arap olmakla birlikte 2014'ten itibaren bölgede güçlenen IŞİD'in etkisi ile çok sayıda Kürt, Ezidi, Nusayri ve diğer gruplardan da sığınmacı gelmiştir (Erdoğan, 2015, s. 317). 2020 yılının sonunda kamplarda yaşayan mülteci sayısı 58905 kişi olarak açıklanmıştır. Bu rakam toplamdaki Suriyeli mülteci sayısının %1,6'sına denk gelmektedir. Buradan artık

Suriyeli sığınmacıların kent mültecilerine dönüştüğü sonucunu çıkarmak mümkündür (Mülteciler Derneği, 2020).

Tablo 5.Suriyeli Mültecilerin Nüfus Yoğunluğu Açısından İlk On İl

Sıra	Şehir	Suriyeli Nüfusu	Mültecilerin Nüfusa Oranı
1	İstanbul	519,171	%3,3
2	Gaziantep	450,325	%21,7
3	Hatay	434,420	%26,6
4	Şanlıurfa	421,955	%20,3
5	Adana	252,462	%11,2
6	Mersin	222,982	%12,1
7	Bursa	178,447	%5,8
8	İzmir	147,667	%3,3
9	Konya	118,129	%5,2
10	Kilis	105,735	%74,2

Kaynak: (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021)

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nden elde edilen verilere göre, Türkiye'de Suriyeli mültecilerin sayılarına göre yaşadıkları ilk 10 şehir yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Tabloya göre Suriyelilerin nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu yerler, Suriye sınırına yakın şehirler ve Türkiye'nin büyük şehirleridir. En az Suriyeli mülteci yaşayan iller ise 23 kişi ile Bayburt, 38 kişi ile Tunceli ve 41 kişi ile Artvin olarak görülmektedir. Bu verilere göre Türkiye'de Suriyeli mülteci yaşamayan şehir bulunmamaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021).

2020 itibariyle, Suriye göçünün başlaması üzerinden 9 yıl geçmiştir. Ancak Suriye'de henüz ülke çapında istikrar sağlanamamıştır. Bu sebeple Suriye'de istikrar sağlanıncaya kadar Suriyeli mültecilerin gönüllü geri dönüş haricinde, "Geri Göndermeme" ilkesi çerçevesinde Suriye'ye geri dönmeleri mümkün görünmemektedir. 2014 yılında Türk toplumuyla yapılan çalışmada, Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin tamamının geri döneceğini düşünen kişilerin oranı %45,1 iken, 2017 yılında bu oran %6,7 olarak tespit edilmiştir (Erdoğan, 2019). Bu

oranlardan da anlaşıldığı üzere, toplumun Suriyelilerin ülkelerine geri dönüşü konusunda düşüncesi süreç içerisinde değişmiştir.

3.2.4.Suriye'den Türkiye'ye 2011'den İtibaren Gerçekleşen Göçün Sonuçları

Suriye'den Türkiye'ye olan göçte, öncelikle göç edenler açısından bakıldığında, iç savaştan etkilenen milyonlarca kişinin evlerinden, kültürlerinden, yaşam tarzlarından, mesleklerinden, eşlerinden, çocuklarından kopup sığınabildikleri en yakın ülkeye gitmek üzere ülkelerinden ayrıldıkları görülmektedir. Dünya tarihinin en büyük insan dramlarından birisine sahne olan Suriye olayları ve sonrasında Türkiye'ye göç eden mültecilerin 2020 itibari ile 132,497'i çalışma izni ile hayatlarını idame ettirmek ile birlikte büyük oranda Suriyeli kayıt dışı işlerde çalışmaktadır (3RP, 2020, s. 6). Dil sorunu yüzünden temel hizmetlere erişimde zorluklar yaşanmaktadır (Erdoğan, 2019, s. 140). Eğitim çağındaki çocukların belli bir bölümü temel eğitimlerinden mahrum kalmaktadır (Mülteciler Derneği, 2020) ve toplum tarafından dışlanmaktadır (Erdoğan, 2015, s. 135). Suriyeli mülteciler bu şartlarda Türkiye'de yaşarken aynı zamanda ileriye dönük de belirsizlik yaşamaktadırlar. Suriye'ye bu şartlarda geri gönderilmeseler dahi Türkiye'de yasal olarak ikamet etmelerini sağlayan geçici koruma statüsü, geçici bir statü olduğundan, mültecilerin gelecekleri belirsizdir.

Suriye göçüne Suriye hükümeti tarafından bakıldığında; göçe neden olan iç savaşa rağmen ülke lideri Beşar Esad iktidarını devam ettirmektedir. Arap baharından etkilenen diğer ülkelerin liderleri gibi net bir kayıp yaşamamıştır. Ancak süreç halen devam etmektedir ve iç savaşta Suriye ordusunun sivilleri hedef alması ve kimyasal silah kullanılması iddiaları (Deustche Welle, 2020, Nisan 13, Sabah, 2018, Nisan 9) Beşar Esad'ın geleceğini hukuki olarak belirsiz kılmaktadır. Bunun dışında Suriye Arap Cumhuriyeti toprak bütünlüğünü kaybetmiştir. Ülkenin çeşitli bölgeleri farklı gruplar ve ülkeler tarafından idare edilmektedir (Sputniknews, 2019, Ekim 23).

Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise; Suriye'den gerçekleşen göç, Türkiye'nin siyasal dinamiklerine doğrudan ve dolaylı etki etmektedir. Dindaş olmanın sağladığı imkanlar neticesinde göç sürecinin olumsuz etkileri belli ölçüde azaltılmış veya ertelenmiştir. Ancak mültecilerin ülkedeki varlığının kalıcılaşması ve ülkeye ekonomik etkileri ekonomik, kültürel ve sosyal sorunları siyasal alana taşımıştır (Tuncel ve Ekici, 2019, s. 56). Suriyelilerin ülkedeki varlıklarını kabul etmeyen yerli nüfusa[16] karşılık muhalefet partileri de Suriyeli mültecilerle ilgili dışlayıcı söylemler kullanarak Suriye göçü politikalarını eleştirmektedir (Demirhan, 2020, s. 96).

Bu bölümde, vatandaşlık politikalarındaki değişimi gözlemlemek üzere karşılaştırılan 1989 Bulgaristan'dan ve 2011'den itibaren Suriye'den gerçekleşen göçler karşılaştırmalı analizden önce; göçlerin ana hatları, sebepleri, oluş aşamaları ve sonrasında göçün göç edenler, göç alan ve veren devletler açısından sonuçları bakımından incelenmiştir.

16 Detaylı bilgi için bkz: (Erdoğan, 2019)

4.BÖLÜM

BULGARİSTAN GÖÇMENLERİ ve SURİYELİ MÜLTECİLERE YÖNELİK UYGULANAN VATANDAŞLIK POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

1989'da Bulgaristan'dan gerçekleşen ve 2011'de Suriye'den gerçekleşmeye başlayan kitlesel göç hareketleri aralarında yaklaşık 22 yıl olmasına karşın iki göçün arasında geçen sürede dünya politik tarihinde çok önemli kırılma anları yaşanmıştır. Bu sebeple iki göç hareketi ve göç hareketlerinin yaşandığı dönemdeki Türkiye'de vatandaşlık politikaları birçok yönden birbirinden ayrılmaktadır. Bu bölümde değişen dünya ile birlikte Türkiye'de değişen vatandaşlık politikalarını anlamak adına Bulgaristan'dan ve Suriye'den gerçekleşen göçlerin sebepleri, göçün yaşandığı dönemdeki hükümetlerin göçlere karşı tepkileri, göçmenlere verilen vatandaşlıklardaki uygulamalar ve hükümetlerin uyguladığı göç ve vatandaşlık politikalarına karşı gerçekleşmiş olan tartışmalar ulus devlet ve ulus ötesi bakış açısı temelinde karşılaştırılmaktadır.

4.1.Bulgaristan'dan Gelen Göçmenlere Uygulanan Politikalar ve Vatandaşlık Verilmesinin Analizi

Bu tez çalışmasında, Türkiye'nin farklı dönemlerde kitlesel akınlara karşılık uyguladığı politikaları vatandaşlık kavramının gelişimi ile açıklanmaktadır. Bu anlamda, Bulgaristan göçüne karşı tutumu ulus devlet bakış açısıyla değerlendirilmiş olup, Türk hükümetinin göçe sebep olan olaylara yaklaşımı, göç aşamasında verdiği tepkiler ve göç sonrasındaki göçmenlerin hızlıca sahiplenilmesi, ülkenin ulusal vatandaşlık politikasına ilişkin kuruluş ilkelerini muhafaza ettiğini göstermektedir.

Bulgaristan sınırları içinde yaşayan Türk asıllı vatandaşlar, Bulgaristan hükümeti tarafından demografik açıdan bir tehdit olarak görülmüştür. Türklerin

nüfusunun Bulgar nüfusa göre daha fazla oranda artıyor olmasına, Politbüro toplantılarında Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov tarafından defalarca dikkat çekilmiştir (Hürriyet, 2003, Mayıs 23). Bulgaristan makamlarınca, Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın 15-16 bin kişi olarak hesaplanan yıllık nüfus artışı ile zaman içerisinde Türklerin Bulgaristan'da azınlıkta kalmayacakları sonucunu çıkarılmıştır. Bu durum ileride Türkiye'nin Bulgaristan iç işlerine karışması riski olarak görülmüş ve bu risk sonucunda Bulgaristan'ın Kıbrıs ile aynı kaderi paylaşacağı öngörüsünde bulunulmuştur (Timeturk, 2015, Mayıs 27). Bu yüzden Bulgaristan Hükümeti, Türk azınlığa karşı asimilasyona yönelik politikalar uygulamaya başlamıştır.

Bulgaristan Hükümeti tarafından "Yeniden Doğuş" adı verilen asimilasyon politikası; Türk isimlerinin Bulgar isimleri ile değiştirilmesi, Türkçe konuşmanın yasaklanması, Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerden ayrılmaları ve Bulgaristan içerisinde Bulgarların yoğun olarak yaşadıkları yerlere yerleştirilmeleri, Müslüman ibadetlerinin yasaklanması, Türkçe eğitimin yasaklanması, Türkçe yayın yapan gazetelerin yasaklanması gibi uygulamaları içermektedir (Kemaloğlu, 2012). Türkiye için "soydaş" olarak görülen Bulgaristan göçmenleri, Joppke'nin ulus devlet teorisi açısından ele alındığında; ulus devlet vatandaşlık politikasının, demografik yapının korunması ve nüfusun homojen olması prensibi bakımından (Joppke, 1999), göçmen olarak kabul edilmelerinde Türkiye'nin ulusal vatandaşlık politikaları ile çelişen bir durum yaratmamıştır. Çünkü bu dönemde Türkiye'nin kuruluşundaki ulus devlet bakış açısıyla oluşturulmuş olan 1934 İskân Kanunu halen yürürlüktedir.

Bulgaristan'ın göçe sebep olan asimilasyon kampanyası esnasında, Türkiye Bulgaristan'daki asimilasyon çalışmalarını durdurmak için Türk azınlığı kendi ulusundan dışlamamış, destek olarak korumaya çalışmıştır. Asimilasyon kampanyası Türkiye tarafından öğrenilmeye başlandığı sıralarda Özal hükümeti sorunlara karşı ihtiyatlı bir tutum sergilemiştir. Türkiye'de yaşayan Balkan göçmenlerine sakin olmalarını tavsiye etmiş, Türk hükümetinin konuyla ilgili gerekli tedbirleri alacağı açıklamaları yapılarak sorun büyütülmeden çözülmeye çalışılmıştır (Uzgel, 2001, s. 179).

Bulgaristan'ın Türk soylu göçmenlere uyguladığı asimilasyon politikası duyulmaya başlamasından itibaren TBMM gündeminde tartışmalara sebep olmuştur. Bu dönemde muhalefetin tutumu Anavatan Partisi'ni Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığı koruma amaçlı girişimlerde bulunması yönünde baskı oluşturmak şeklinde olmuştur. Örnek olarak,

Hatay Milletvekili Murat Sökmenoğlu TBMM'de Dışişleri Bakanı'na soru önergesinde bulunarak açıklama talep etmiştir. Verilen soru önergesinde;

> *Bulgaristan'da zorla ismi değiştirilen ve eziyet edilen Türk insanı sahipsiz kalmaya mahkûm mudur?*
>
> *Bulgaristan'da Kırcaali'ye bağlı Mestanlı ilçesinde işkence ve isim değiştirme bahanesi ile kaç soydaşımız katledilmiştir*?
>
> Soruları yer almıştır (TBMM Tutanak Dergisi , 1985).

Dönemin Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu soru önergesini:

"Türkiye ile Bulgaristan arasında iyi komşuluk ilişkileri mevcuttur. Her iki ülkenin de bu ilişkilerin daha iyileştirilmesi için çaba harcamaya kararlı olduğu ifade edilmiştir. Ulaşılmış olan düzey, halli icap eden meselelerin diyalog yolu ile çözüme kavuşturulmasını gerektirmektedir. Arzumuz mevcut meselelerin ilişkilerimiz zarar görmeden halledilmesidir. Gayretlerimizi ve girişimlerimizi bu istikamette sürdürmekteyiz"

şeklinde yanıtlamıştır (TBMM Tutanak Dergisi , 1985).

Ancak asimilasyon kampanyasının Türk azınlığa baskıları artarak devam etmesi üzerine, Türkiye'nin Bulgaristan'da uygulanan asimilasyon kampanyası ile ilgili söylemleri değişmiştir. İlki 1985 yılının Şubat ayında olmak üzere Bulgaristan hükümetine toplamda 4 kez nota verilmiş, ikili görüşme taleplerinde bulunmuş ve göç anlaşması yapmaya çalışılmıştır (Türk, 1989, s. 1-13; Cumhuriyet, 1985, s. 1-

11). Ayrıca Türk hükümeti diplomatik yollardan asimilasyonu durdurmaya çalışırken aynı zamanda Bulgaristan'a çeşitli yaptırımlar da uygulamıştır. Bu yaptırımlar; ticari ilişkileri kesmek, Bulgaristan'dan elektrik alımını durdurmak, sosyal, kültürel ve spor alanlarındaki organizasyonları iptal etmek, planlanan görüşmeleri durdurmak ve diplomatların istenmeyen kişi ilan edilmesi şeklinde olmuştur (Hudut,1985, s. 1). Türkiye Bulgaristan üzerindeki baskıyı artırmak için aynı zamanda Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığa yönelik yaptığı uygulamaları ve yaşanan olayları uluslararası kamuoyunda duyurmuş ve destek talebinde bulunmuştur (Uzgel, 2001, s. 180). Bulgaristan Hükümeti, verilen notalara karşı; asimilasyon politikasını yalanlamış, Türk Hükümeti'nin tepkilerini, Türkiye'nin Bulgaristan iç işlerine karışması olarak yorumlamış ve Bulgaristan'da yaşayan Türk olmadığı iddiasında bulunmuştur (Kemaloğlu, 2012, s. 112-114).

Türkiye'nin Bulgaristan'daki olayları uluslararası kamuoyuna taşıması üzerine uluslararası kuruluşlardan; Avrupa Konseyi, İslam Konferans Örgütü, Uluslararası Af Örgütü, Uluslararası Basın Enstitüsü, Avrupa Güvenlik ve İş birliği Konferansı, Birleşmiş Milletler, Helsinki İzleme Komitesi, Dünya Din ve Barış Konferansı Örgütü ve NATO'dan Türkiye'ye destek gelmiştir (Çelik, 2009, s. 7) Bulgaristan'ın uluslararası kuruluşlar tarafından kınanması Bulgaristan hükümeti üzerindeki baskıyı artırmıştır. Türkiye ve uluslararası kuruluşların baskılarının yanında Bulgaristan'da Türk azınlık tarafından gerçekleştirilen ölüm oruçları, yürüyüşler ve protestoların artması, Bulgaristan'ın asimilasyon politikasını durdurmak yerine, Bulgaristan hükümetinin asimilasyona direnenleri herhangi bir göç anlaşması yapılmadan ve mağduriyetleri gözetilmeden sürgün şeklinde ülkeden göndermesi ile sonuçlanmıştır (Poulton, 1991, s. 187).

Türkiye'nin Bulgaristan'daki Türk azınlığın uğradığı zulmü durdurmak için yaptığı girişimlerin sonuç vermemesi ve sonrasında gerçekleşen göç hareketinde uyguladığı politikaya, Joppke ve Brubaker'ın savunduğu ulus devlet vatandaşlık politikalarının "korunan ulusal sınırlar" prensibi açısından bakıldığında; Türk hükümetinin, Türk soylu göçmenleri sınır güvenliği için bir tehdit olarak görmediği

söylenebilir (Brubaker, 1994; Joppke, 1999). Turgut Özal, Todor Jivkov'un Türkiye'nin göçmenleri kabul etmeyeceğine dair iddiasına "Herkes gelsin, Jivkov'da gelsin" yanıtını vermiş ve böylece Türkiye'ye göç etmek isteyen herkesi kabul edeceklerini ifade etmiştir (Uzgel, 2001, s. 180).

Bulgaristan'da bulunan Türk azınlığın, göç hareketinin, herhangi bir anlaşma yapılmadan, Bulgaristan hükümeti tarafından, insanlar sürgün edilerek, zorlanarak gerçekleşmiş olması, Türkiye hükümeti tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Konuyla ilgili dönemin Başbakanı Turgut Özal:

> "*21.Asra girerken, orada yapılan zulümler Bulgarların ve Dünya'nın yüz karasıdır. Günün birinde yapılan bu zulümlerin hesabının sorulacağını Bulgar yöneticiler bilmelidirler. Kendilerini masaya davet ettik, madem bizim soydaşlarımızı istemiyorsunuz, rastgele gönderemezsiniz. İnsan haklarına riayet et, gel seninle masaya oturalım. Bunların haklarını koruyacak tedbirleri alalım. Malları mülkleri mi var? Kendisini yolluyorsunuz çocuğu, anası babası orada mı kalıyor? Hiç kimse bilmiyor, masaya oturup bu meseleleri çözelim*" (Cumhuriyet, 1989, Haziran 10, s. 13)

açıklamasında bulunmuştur. Turgut Özal'ın ifade ettiği gibi göçmenlerin Türkiye'ye gönderilişinde, insan haklarına aykırı birçok uygulama gerçekleşmiştir. Örnek olarak 18 yaşından küçük erkek çocuklardan bazıları henüz askerliğini yapmadıkları için aileleri ile birlikte gitmelerine izin verilmemiş, çiftçilikle uğraşan bazı ailelerin genç çocukları tarım askeri oldukları söylenerek Bulgaristan'da tutulmuşlardır (BBC News Türkçe, 2018, Ağustos 31).

Bulgaristan hükümetinin aldığı sürgün kararına, Türkiye hükümeti öncelikle diplomatik yollardan çözümler aramış ve sadece Mayıs ayında 10 adet nota vermiştir (Cumhuriyet, 1989, Haziran 19). Türk Hükümeti, Türk soyluların göçünü anlaşma dahilinde yapmaya çalışmış ancak sonuç alamayınca Uluslararası kuruluşları, göçün gerçekleştiği ve göçmenlerin kaldıkları yerlere davet ederek destek almaya

çalışmıştır (Cumhuriyet, 1989, Haziran 20, s. 13).Türkiye'nin davetine 53 ülkenin diplomatik temsilcisi olumlu cevap vererek, dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın eşliğinde Edirne'de bulunan çadır kentlere ziyarette bulunmuşlardır (Hudut, 1989, Haziran 20, s. 1).

Türkiye, gerçekleşen bu göç hareketi sonucunda göçmenlere ilişkin geçici ve kalıcı çözümler üretme yoluna gitmiştir. Türkiye'ye giriş yapan göçmenler, eğer Türkiye'de akrabaları var ise akrabalarının yanına gitmeleri sağlanmış, akrabaları olmayanlar da önce Edirne sınırına yakın oluşturulan çadır kamplara yerleştirilmiştir (Cumhuriyet, 1989, Temmuz 17, s. 2). Sınır bölgelerinde kurulan kamplar ve çadır kentlerin yanında, okullarda yaz dönemi tatili olması sebebiyle okul ve öğrenci yurtları geçici barınma amacıyla kullanılmıştır. Kamplarda yoğunluğun artması ve okulların eğitim döneminin yaklaşması üzerine göçmenlerin nereye yerleştirilecekleri il bazında belirlenmiştir. İçişleri Bakanlığı'nın Valiliklere gönderdiği genelge ile İstanbul, İzmir, Tekirdağ, Sakarya, Bursa, Balıkesir, Çanakkale, Eskişehir, Kütahya, Kocaeli, Manisa, Denizli, Aydın, Bilecik, Afyon ve Uşak illeri geçici iskân bölgeleri olarak tayin edilmiştir (Cumhuriyet, 1989, Haziran 22, s. 12). Göçmenlerin ekonomik şartlarına ilişkin yurt çapında pek çok yardım kampanyası düzenlenmiştir. Yapılan bu yardımlar Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu'nda toplanmış ve göçmenlerin ihtiyaçlarına yönelik kullanılmıştır (Kemaloğlu, 2012, s. 209). Anavatan Partisi'nin Bulgaristan Türkleri'nin göçü karşısındaki bu uygulamaları Türk soylu göçmenlerin Türk vatandaşlarından dışlanmadığını göstermektedir.

Türk hükümeti, Türkiye'ye göç eden Türk soylu göçmenlere sınırları açmış ve sınırdan geçen Türk soylu göçmenler, gümrük vergisinden muaf tutulmuşlardır. Ancak Bulgaristan hükümeti göçmenlerden televizyon için 2000, radyo için 500, buzdolabı için 1200, otomobil için 1500-2000 leva gümrük vergisi almıştır. Gümrük vergisini ödeyemeyenler eşyalarını sınırda bırakmak zorunda kalmışlardır (Cumhuriyet, 1989, Temmuz 17, s. 1).

Türkiye, Bulgaristan Türklerinin göçünde, göçmenlerin dil, din, tarihsel bağ gibi ulus devlet vatandaşlık politikaları ile uyuşan yapıda olmaları dolayısıyla, ülkeye geldiklerinde ulus devlet düzenini bozmayacakları, ulusa uyumda herhangi bir sorun yaşanmayacağı düşüncesiyle, göçün ilk zamanlarında, başta Başbakan Turgut Özal olmak üzere birçok hükümet yetkilisi göç etmek isteyen herkesin kabul edileceğine dair açıklamalarda bulunmuştur. Ancak Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin sayısının 300.000 kişiye yaklaşmasıyla beraber, 20 Ağustos 1989'da Bakanlar Kurulu toplantısında alınan karar ile Türkiye'ye girişlerde göçmenlerden vize istenmesi uygulaması başlatılmıştır (Cumhuriyet, 1989, Ağustos 22, s. 1-15). Türkiye'nin vize kararı aldığı Ağustos ayından itibaren vize alarak göç edebilen göçmen sayısı 34,098 olmuştur (Dişbudak, Akgün ve Balmumcu , 2012, s. 4). Göçmenlerin sayısı oldukça azalmış, ancak evlerini satan, işlerini bırakan göçmenler sınırda zor şartlar altında beklemeye devam ederek, mağdur olmuşlardır (Cumhuriyet, 1989, Ağustos 24, s. 11). Türkiye tarafından alınmış olan vize kararı, ulus devlet vatandaşlık politikalarının ekonomik yönüyle ilgilidir. Göç eden kişilerin sayısının, ülkenin sağlıklı şekilde uygulayabileceği göç uygulamalarını aşmaya başlaması ile Brubaker (1994)'ın ulus devletin vatandaşını önceleme, vatandaşı olmayanları dışlama prensibine uygun olarak bu karar alınmıştır. Türkiye, vize kararı alarak vatandaşını öncelemiş ve göçün ülke ekonomisinin kaldıramayacağı bir yük halini alması sebebiyle, vize kararı alınana kadar göç edemeyenler dışlanmıştır.

Vize kararına muhalefetten ve hükümet tarafından eleştiriler gelmiştir. Hükümet tarafından dönemin Devlet Bakanı Kamran İnan bu kararın Mayıs ayında alınması gerektiğini savunurken, Devlet Bakanı Ercüment Konukman ise daha önce defalarca sınırın kapatılmayacağını açıkladıkları için şimdi sınırları kapatmalarının güvenilirliklerine zarar vereceklerini söyleyerek vize kararına karşı çıkmıştır (Cumhuriyet, 1989, Ağustos 22, s. 7). Muhalefette ise dönemin Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel;

> "*Özal iki ay önce bir milyon da gelse iki milyon da gelse kapımız açık dedi, şimdi ise sınırı kapatıyor. Bulgaristan için Belene cehennemi dedi, şimdi*

> *orada kalan soydaşlarımızı cehenneme mahkûm ediyor. Eğer sınırı açmamak gerekiyorsa üç ay önce açmasaydı"*
>
> diyerek Başbakan Turgut Özal hakkında "sorumsuz ve tutarsız politikalarla devleti küçük düşürmek" sebebiyle meclise Gensoru önergesi sunmuştur (Cumhuriyet, 1989, Ağustos, 23, s. 2).

Dönemin Demokratik Sol Parti genel başkanı Bülent Ecevit;

> "*İki milyon kişi de gelse alırız, diyen Türk Hükümeti'nin iki ay sonra göçmen sayısı 300 bini aşınca sınır kapısını kapatıp göçü durdurması, acı bir kararsızlık ve tutarsızlık örneğidir Türk Hükümeti'nin verdiği devlet sözüne güvenerek, kendilerini manen ve maddeten Türkiye'ye gelmeye hazırlayan, pasaport için başvurup, eşyalarını toparlayan ve eşyaları ile birlikte kapılarımıza yığılan Bulgaristan Türkleri, bu kararsızlığın ve tutarsızlığın acısını şimdi can evlerinde duyacaklardır. Bu acı belki onlara Bulgar yönetiminin zulmünden daha ağır gelecektir"*

şeklinde açıklamada bulunmuştur (Cumhuriyet, 1989, Ağustos 23, s. 1).

Vize uygulaması, geçici iskân şehirlerindeki kira artışları, okullarda barındırılan göçmenlerin zor şartlar altında yaşaması, iş bulma sorunu ve geçim sıkıntısı, Bulgaristan'da kalan yakınlarının göç edememeleri Türkiye'de göçmenlerin ikamet etmesini zorlaştıran nedenler olmuştur. Buna karşın Soğuk Savaşın sona ermesi ve Komünist Parti Başkanı Todor Jivkov'un istifa etmesi, Bulgaristan'da yaşanan sorunların düzeleceği ihtimalini gündeme getirmiş ve Türkiye'ye göç eden Bulgaristan göçmenlerinin Temmuz 1989'dan itibaren tersine göçüne sebep olmuştur. Tersine göç ile 1989 yılı sonunda Bulgaristan'a geri dönen göçmenlerin sayısı 100 bini bulmuştur (Hudut, 1990, Ocak 17, s. 1). Tersine göç, hükümetin muhalefet tarafından ciddi şekilde eleştirilmesine sebep olmuştur.

14 Aralık 1989'da Mecliste konuşan DYP Milletvekili Mehmet Gölhan;

> *"Sayın milletvekilleri, "Türküm" demesi yasak, ibadet etmesi yasak, kelimeyi şahadet getirmesi yasak olan, yani Türk ve Müslüman olmanın suç sayıldığı bir ülkeye 76 bin soydaşımız neden geri dönüyor? Hem de yıkılmış ve çökmüş olarak geri dönüyor. Hükümet de, maalesef bu olaylar karşısında yerinde oturmaya devam ediyor. Dünyada hiçbir başka demokratik ülke var mıdır ki, acaba gelen soydaşları tekrar demir perdeye geri dönsün, yani tersine bir göç olsun? Hani Türkiye'nin şartları iyiydi ve onun için geliyorlardı? Neden bu iyi şartları geride bırakıp da 76 bin soydaşımız tekrar o cehennemde yanmaya geri gitti? Bu tersine göç, tamamen Hükümetin hatasından ileri gelmiştir."* (TBMM Tutanak Dergisi, 1989, s. 29-30)

sözleriyle Bulgaristan göçmenlerine karşı Türkiye'nin uyguladığı politikaların yanlış olması yüzünden göçmenlerin geri dönmek zorunda kaldıklarını belirtmiştir.

Ayrıca 22 Aralık 1989'da Mecliste konuşma yapan dönemin Sosyal Demokrat Halkçı Parti Manisa Milletvekili M. Erdoğan Yetenç;

> *"Bir defa, Dışişleri Bakanlığı, tamamen devre dışı bırakılmıştır. Sayın özal, bu olayda fiilen de Dışişleri Bakanlığı görevini üstlenmiştir*".
>
> "*Bulgaristan olayı, iç politikada ANAP'ın uğradığı yerel seçim felaketinin unutturulması için malzeme olarak kullanılmaktan öteye geçmemiştir*."
>
> "*26 Mart seçim sonuçlarının -ki, ANAP'lı arkadaşlarımızın tabiri, "Üzerimizden dozer geçti" şeklindedir- ünutturulması için Bulgaristan olayı güzel bir fırsat bilinmiş ve olay üzerinde geniş ve kapsamlı bir tartışma yapılmadan, sınırlar açılmıştır. Bu konuda net bir politika saptanmamıştır*." (TBMM Tutanak Dergisi, 1989, s. 473-474)

şeklinde açıklamalarda bulunmuş, hükümetin göç olayını iç politika malzemesi yaptığını, Turgut Özal'ın Dışişleri Bakanlığını devreden çıkararak fiilen Dışişleri Bakanı gibi davrandığını ve Hükümetin politikalarındaki hatalar sebebiyle uluslararası desteğin yeterli şekilde alınamadığını iddia etmiştir.

Bulgaristan Türklerinin Bulgaristan'a geri dönüşlerinin sebebi, Bulgar araştırmacılar tarafından; Bulgar demokratikleşmesinin etkili olmasının dışında Türkiye'de barınma ve hayatlarını idame ettirme konusunda sıkıntı yaşadıkları, Bulgaristan Türklerinin çalışma izni alamadıkları için güvencesiz ve düşük ücretli işlerde çalışabildikleri ve ayrıca yerli nüfus tarafından dışlandıkları şeklinde açıklanmaktadır (Vasileva, 1992, s. 349).

4.1.1. 1989 Bulgaristan Göçmenlerine Türk Vatandaşlığı Verilmesi

Anavatan Partisi yönetimindeki Türkiye, Bulgaristan göçmenlerini mülteci olarak görmemiş, etnik köken, dil ve din bakımlarından ülkenin demografik yapısına uygun olduklarına karar vermiştir. Bulgaristan göçmenleri 1934 İskân Kanununda Göçmen olarak kabul edilmek için zaruri görülen Türk kültürüne bağlılık kıstasına uymaktadırlar (Resmi Gazete, 1934/2733). Bu yüzden Türkiye'ye göçleri Türkiye'nin ulusal vatandaşlık mevzuatı açısından bir engelle karşılaşmamıştır. Bu çerçevede ulusal vatandaşlık politikası doğrultusunda göçmenleri dışlamayarak, İskân Kanunu'na "Ek Madde 33" ilave edilmiştir. Ek madde 33'e göre; 1 Ocak 1984 sonrası Türkiye'ye gelen kişiler, Türk Kültürüne bağlı serbest ya da iskanlı göçmenler olarak kabul edilecektir (Resmi Gazete, 1989/20210). Ek 33. madde'de Türk kültürüne bağlılık vurgusu bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında çıkarılan iskân kanunlarında Türk soylu kişiler, ulusal vatandaşlık mevzuatında göçmen kabul edilmiştir. Bulgaristan göçmenlerinin Türk soylu olmalarından dolayı Bulgaristan göçü politikaları ülke kuruluşundan beri uygulanmış olan ulusal vatandaşlık rejimiyle uyumludur.

Göçmenler sınır kapısından Türkiye'ye giriş yaptıktan sonra parmak izleri alınarak, "Uyrukluk ve Aile Kütüğüne Kayıt Bildirgeleri" hazırlanmış ve soy kütüğü çıkarılmıştır. Bu işlem tamamlandıktan sonra pasaportları alınarak, kendilerine "göçmen belgeleri" verilmiştir. Göçmenlerden alınan pasaportlar, Emniyet Genel Müdürlüğünde incelendikten sonra Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü'ne iletilmiş ve

burada "vatandaşlığa kabul" kararı düzenlenmiştir (Kemaloğlu, 2012, s. 155). Bulgaristan'dan Türkiye'ye gerçekleşen "1989 Türk Göçü" sonucunda 245.000 kişi vatandaşlık alarak Türkiye'de kalmıştır (Ihlamur Öner, 2013, s. 196).

1989'da Bulgaristan'dan gerçekleşen göçün Türkiye'ye yönelmiş olan diğer göç hareketlerinden ana farkı, göç eden insanların etnik olarak "Türk" olması ve kültürel kimliklerinin Türklük ile açıklanmasıdır. Bu göçmenler Türkiye tarafından "soydaşlar" olarak görülmüş ve etnik kökenleri nedeniyle ülkeye girişlerinde herhangi bir sorun çıkarılmamıştır. Göçmenlerin yaşayacakları ekonomik ve barınma sorunlarına devlet tarafından önlemler alınmış desteklerde bulunulmuştur. Ülkedeki yasal statüleri konusunda hızlı önlemler alınarak, ülkede kalan göçmenlere vatandaşlık verilmiştir (Kirişçi ve Karaca, 2015, s. 298). Göçmenlerin Türk soylu olduklarının belli olması ile ülke içine yerleştirilmeleri, ulus devlet vatandaşlık politikalarının nüfusu kontrol altında tutması ve egemen devlet görüntüsü prensibine uymaktadır (Joppke, 1999). Bulgaristan Türkleri ve Türkiye ilişkisinde göçmenler ile vatan arasında bulunan karşılıklı aidiyet hissi, tarihi birliktelikte bedeller ödenmiş olması, karşılıklı yapılan fedakarlıklar Weil'in (2011). ulus devlet vatandaşlık politikalarının psikolojik boyutları prensibine uyumlu olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin iskân politikasında kurucu yönetimin Balkan göçmenlerini kabul etme isteği içerisinde olmasında, kurulan ulus devletin inşasında Türk nüfusa ihtiyaç duyulması en önemli etkendir (Kirişçi ve Karaca, 2015, s. 151-157). Türkiye bu sebeple Bulgaristan'dan gelen göçmenleri iskân politikaları çerçevesinde kabul etmiştir.1934 İskân kanunu 6.Maddesinin B bendinde

> "*Muhacir olarak alınanlar, İcra Vekilleri Heyeti karar ile, hemen vatandaşlığa alınırlar. Küçükler baba ve analarına veya hısımlarına bağlı tutulurlar. Kimsesiz gelen küçükler, yaşına bakılmaksızın, vatandaşlığımıza geçirilirler*."

hükmü bulunmaktadır. Bu sebeple Bulgaristan göçmenlerinin Türk soylu olması ve Türkiye'nin göç mevzuatında kabul edilmelerini sağlamış, aynı zamanda vatandaşlık politikalarına da uygun bulunmuştur. Bu uygunluk neticesinde 1989'da Bulgaristan'dan gerçekleşen göç hareketinde, göçmenlere verilen vatandaşlık tartışmaya konu olmamıştır.

4.2. Suriyeli Mültecilerle İlgili Uygulanan Politikalar ve Vatandaşlık Verilmesinin Analizi

Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkiler Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde iki ülke tarihinin en yakın dönemlerini yaşamıştır (Aras & Mencutek, 2015). Arap Baharı'nın Suriye'ye sıçraması ile 2011'de başlayan isyanlar önce çatışma, kısa bir süre içinde de iç savaşa dönüşmüştür. Türkiye hükümetinin tutunduğu tavır başlangıçta demokratik reformları yapması yönünde Suriye Arap Cumhuriyeti Devlet Başkanı Beşar Esad'a telkinlerde bulunmak yönünde iken, bu politikanın başarısız olması sonucunda Türkiye, Suriye'de Beşar Esad yönetiminin sonlandırılması yönünde politikalara taraf olmuştur (Ananicz, 2014).

Türkiye'nin güney sınır komşusu olan Suriye'de yaşanan iç savaş ile birlikte siviller, savaşın ortasında kalmıştır. Bölgede savaşa dahil olan terör örgütleri ve yabancı devletlerin de etkisi ile 9 yılı aşkın bir süredir devam eden Suriye iç savaşının sona ermemesi sonucunda toplamda 6,6 milyon kişi yerinden edilmiştir (UNHCR, 2019). Ravenstein'ın göç kanunlarında yer alan "göçmenlerin ilk etapta en yakın mesafeye göç etmesi ilkesi", kitlesel göçlerde de mültecilerin en yakında bulunan güvenli alana sığınması şeklinde gerçekleşmektedir (Corbett, 2003). Türkiye, Suriyeli mültecilerin ulaşabileceği en yakındaki güvenli ülkelerden biridir. Türk Hükümetince, mültecilere göçün başladığı 2011 yılından itibaren, Hükümet yetkililerin tabiri ile uzun süre "açık kapı" politikası uygulanarak, Suriyeli mültecilerin kitlesel göçünde ülkeye kabulleri gerçekleşmiştir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021). Suriye'de yaşanan iç savaşın şiddeti ile Türkiye'ye sığınan mülteci sayısı zaman içerisinde 3,6 milyon kişiye ulaşarak, Türkiye'yi en çok mülteci

barındıran ülke haline getirmiştir (UNHCR, Global Trends, 2019). Türkiye'nin uyguladığı açık kapı politikası, ulus devlet vatandaşlık politikalarının korunan ulusal sınırlar prensibi (Brubaker, 1994; Joppke, 1999) açısından Suriyeli mültecileri sınır güvenliğine bir tehdit olarak görmemiştir. Ancak Suriyeli'lerin göçü başladıktan sonra Türkiye-Suriye sınırına yakın bölgelerde gerçekleşen terörist eylemler, Türk uçağının düşürülmesi, Reyhanlı'da yaşanan bombalı saldırı (Hürriyet, 2013, Mayıs 11) gibi olayların vatandaşların güvenliğine risk oluşturması sebebiyle, açık kapı uygulaması ile kontrol edilmeden ülkeye giren mültecilerin, ulus devlet vatandaşlık politikaları ile uyumlu olmadığı görülmektedir.

Suriyeli mültecilerin kitlesel göçünde, sınır kapılarından Türkiye'ye kitlesel olarak giriş yapan mültecilerin kayıt işlemleri başlangıçta birebir yapılamamıştır. Kişilerin kimlik alması ve parmak izi kayıtları zaman içerisinde tamamlanmış, arada geçen zamanda özellikle kentlerde yaşayan Suriyeli mültecilerin büyük bölümü kayıtsız şekilde Türkiye'de ikamet etmişlerdir. Mülteciler, savaş sebebiyle plansız şekilde ülkelerinden ayrıldıkları için Suriye'de sahip oldukları resmî belgelerini yanlarında getirememişlerdir. Bu durum sebebiyle mülteciler Türk makamlarına kaydolurken verdikleri bilgiler, beyan esasına göre alınarak mültecilere kimlik düzenlenmiştir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2021). Suriyeli mültecilerin Türkiye'de yaşamaya başladıktan sonra kayıtsız şekilde ikamet etmiş olmaları, kayıt altına alınmalarının zaman içerisine yayılması, kimlik alırlarken belgesiz olarak kayıt başvurusunda bulunmaları ve bu işlem esnasında beyanın esas alınması ile mültecilerin işlemlerinde insan hakları prensipleri gözetilmiş ve Türkiye'nin bu uygulamaları ulus ötesi politikalara ile uygun şekilde gerçekleşmiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Suriyeli mültecilere yönelik politikası, Türkiye'nin daha önce karşılaştığı Bulgaristan'dan 1989 yılında gerçekleşen kitlesel akından farklı olmuştur. Bu politika, uluslararası göç hareketlerinde görülen ülkelerin güvenlik bakış açısı ile verdiği yanıtlardan farklı olarak, Türkiye'nin önceki kitlesel akınlardaki "ulusal vatandaşlık" politikası kapsamında ve etnik kökene dayalı yakınlık arayan göç mevzuatları çerçevesinde değil; insani değerleri öne çıkaran ve

göçmenlerde millet, dil ya da din farklılıklarını gözetmeden uygulanan "açık kapı" politikası ile başlamıştır (Aras ve Mencutek, 2015, s. 202). Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin etnik kökeni ve dini inançları konusunda net veriler bulunmamaktadır. Ancak %80'inden fazlasının Sünni Arap, %10-15'nin Kürt ve %10-15'nin de Türkmenlerden oluştuğu düşünülmektedir (Erdoğan, 2019, s. 141). Türkiye'nin kuruluşundan itibaren uyguladığı vatandaşlık ve göç politikalarında, Türk soylu olmak ve Türkçe konuşmak Türkiye'ye göç edebilmek için temel şartlar olarak öne çıkmıştır. Suriyeli mültecilere temel ulus bileşenleri olan dil, din ve etnik köken açısından bakıldığında, din açısından benzer durumda olunmasına karşın, dil ve etnik köken olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından büyük oranda farklı oldukları görülmektedir. Bu nedenle, Suriyelilerin göçü ve sonrasında vatandaşlık alabilmeleri, Türkiye ulusal vatandaşlık politikaları açısından gerçekleşen büyük çaplı değişimlerle olmuştur.

Türkiye'nin göç mevzuatında, göçmenleri dışlayan iki unsur bulunmaktadır. Bunlardan birisi 1951 Cenevre Sözleşmesine taraf olunmasına karşın Türkiye'nin kaldırmadığı coğrafi kısıtlama ile Avrupa Ülkeleri dışından gelenleri mülteci kabul etmemesidir (İçduygu ve Aksel, 2012, s. 52). İkincisi, ülkenin kuruluşundan itibaren çıkarılmış göç mevzuatlarında Türk soylu olmayanların göçüne sıcak bakılmamasıdır (Kirişçi, 2000, s. 4). Bu dışlayıcı göç uygulamasını Türkiye yakın zamanda 1988 ve 1991'de Irak'tan yapılan göçler ile göstermiştir. Bu göçlerde mülteciler ülkeye ya kabul edilmemiş veya kısa süreli olarak ülkede kalmalarına izin verilmiştir (Aras ve Mencutek, 2015, s. 202). Suriye göçünde ise Suriyeli mültecilerin ülkeye kabul şartları, Türkiye'nin daha önce uyguladığı ve ayrıca Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda da belirttiği, Avrupa dışından gelen kişilerin mülteci sayılmaması ancak ülkesine geri dönemeyecek durumda olanların 3.ülkeye gidene kadar Türkiye'de kalmalarına izin verilmesine dayanan politikalardan farklıdır (Resmi Gazete, 2013/ 28615). Bu durum, Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin benimsediği göç ve vatandaşlık politikalarının Türkiye'nin kuruluşundan itibaren uygulanan ulusal vatandaşlık politikalarından farklı olduğunu göstermektedir.

Suriye'den gerçekleşen göç hareketinde mülteciler, hükümet yetkilileri tarafından başlangıçta "misafir" olarak adlandırılmış, daha sonra söylemlerde göçmen, sığınmacı ve mülteci tanımları kullanılmıştır (Önder, 2019, s. 134). Ancak yasal çerçeve olarak bu söylemler yeterli olmamıştır. Suriyeli göçünün yaşanmaya başladığı dönemde, Türkiye'de AB uyum süreci kapsamında göç mevzuatı çalışmaları devam etmektedir. Yeni mevzuattaki çalışmalar henüz sonlanmadığı için ve önceki mevzuat olan 1994 yönetmeliğinin 10. Maddesinde yer alan

> "*Türkiye'den iltica talep edenler veya sığınmacılar ülkemizde bulundukları süre içinde devletin himaye ve gözetimi altında bulundurulur*" (Resmi Gazete,1994 /22127)

hükmü uyarınca, Suriyeli mülteciler koruma altına alınmışlardır (ORSAM, 2014, s. 11). Ancak Suriye'deki iç savaş Türkiye'nin öngördüğü gibi kısa sürede sonlanmamış ve zaman içerisinde mültecilerin sayısı oldukça artmıştır. Bu konuda İçişleri Bakanlığı tarafından yeni bir düzenleme yapılarak işlemler, 30 Mart 2012 tarihli ve 62 sayılı "*Türkiye'ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Arap Cumhuriyeti Vatandaşlarının ve Suriye Arap Cumhuriyetinde İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge*" üzerinden yürütülmüştür (ORSAM, 2014, s. 11). Yönerge kamuoyuyla paylaşılmamış ve gizli tutulması, uluslararası mülteci hakları ve insan haklarına aykırı bulunarak insan hakları savunucuları tarafından eleştiri almıştır (Kirişci, 2014, s. 14). Bunun ardından 2013 yılında 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) yürürlüğe girmiştir. Kanunun 91. maddesinde geçici koruma;

> "*Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir*"

şeklinde tanımlanmış ve daha sonra 22.10.2014'te YUKK kapsamında Geçici Koruma Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 2014 / 29153). Geçici

Koruma Yönetmeliği ile Suriyeli mültecilerin Türkiye'deki mevcudiyetleri yasal zemine oturtulmuş, mültecilerin hayatlarını devam ettirebilmeleri için hak ve yükümlülükleri belirlenerek, kamusal hizmetlere erişim konusundaki belirsizlik giderilmiştir (Önder, 2019, s. 135). Yönetmeliğin 6. Bölümünde Geçici Korunanlara Sağlanacak Hizmetler başlığı altında, sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, iş piyasasına erişim hizmetleri, sosyal yardım ve hizmetler ve tercümanlık hizmetleri yer almıştır (Resmi Gazete, 2014 / 29153). Suriyeli mültecilerin yasal statüleri konusunda, önce uygulanan açık kapı politikası ve geri göndermeme ilkesi, sonrasında çıkarılan Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ve Geçici Koruma Yönetmeliği ile Türkiye göç mevzuatı, uluslararası hukuk ve insan haklarına uyumlu hale getirilmiştir. Türkiye'nin göç mevzuatındaki bu değişiklikler, Soysal'ın; küreselleşme ile insan hakları ve mülteci haklarının, ulus devlet vatandaşlığını aştığı ve ulus ötesi vatandaşlık politikalarına evrildiğini ileri süren ulus ötesi vatandaşlık çerçevesinde, Türkiye'nin ulusal vatandaşlık politikalarını, ulus ötesi vatandaşlık politikalarına uyumlu hale getirmiştir (Soysal, 1994).

Türkiye'nin Suriye'li göçünde uyguladığı politikaların birçok önemli yönü bulunmaktadır. Suriyeli mülteciler, göç ettikleri coğrafya açısından, Türkiye'nin genel göç politikalarında yer alan "coğrafi sınırlama" kapsamında olumsuz değerlendirilmelerine karşın, "açık kapı" uygulamasına tabi tutularak, en azından ülkeye kabul aşamasında ayrımcılığa uğramamışlardır (TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, 2012, s. 4). Yine bu politikalar kapsamında mültecilerin, kitlesel olarak ülkeye kabulünde, mülteci hukukunda yer alan en önemli ilkelerden biri olan "Geri Göndermeme" ilkesine bağlı kalınmıştır. Geri göndermeme ilkesine bağlı kalınması sebebiyle, göçün başlangıcından bu yana geçen 9 yılı aşkın süre boyunca, Suriyeli mülteciler Türkiye'de kalmaya devam etmişlerdir. 2014'te yürürlüğe girmiş olan Geçici Koruma Yönetmeliği'nde mülteciler herhangi bir süre sınırına tabi tutulmamış ve Suriye'de güven ortamı sağlanıncaya kadar yasal statülerinin devam etmesinin önü açılmıştır (Kirişci, 2014, s. 14).

Açık kapı politikası sonucu Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye alınmaya başlanması akabinde hızlıca kamplar oluşturulmuştur. Bu dönemdeki öngörü mülteci sayısının ve sığınma süresinin kısa olacağı ve kurulan kampların yeterli olacağı yönündedir. Bu aşamada, Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti, mülteci kamplarını oluşturma ve yönetme konusunda uluslararası platformlarda başarılı bulunmuştur. Kamplar mültecilere sunulan barınma ve temel hizmetler konusunda uluslararası kamuoyu tarafından kabul görmüştür. Tüm kamplarda medikal merkezler, eğitim tesisleri, dinlenme tesisleri, mesleki eğitim programları bulunmaktadır. Uluslararası Kriz Grubu, kampları "şimdiye kadar görülen en iyi mülteci kampları" olarak nitelendirmiş (Kirişci, 2014, s. 15). New York Times'da yayınlanan bir makalede Türkiye'deki mülteci kampları hakkında beş yıldızlı otel benzetmesi yapılarak olumlu yorumlarda bulunulmuştur (McClelland, 2014). Suriyeli göçü başladığında Türkiye hükümeti Suriye'deki savaş koşullarının ve göçün kısa sürede biteceği değerlendirmesini yaparak, göçten doğan ekonomik yüke karşın uluslararası yardım talebinde bulunmamıştır. Ancak zaman ilerledikçe Suriye'deki savaş koşulları şiddetlenmiş ve mülteci sayısında büyük artış meydana gelmiştir. 2012'nin ikinci yarısından itibaren başlayan mülteci yoğunluğu, kampların kapasitesinin üzerine çıkmış ve bu tarihten itibaren mültecilerin şehirlere yerleşme oranı artmıştır (Kirişci, 2014, s. 16). Kampların dışındaki şartlar mülteciler için çok daha olumsuz olmuştur. Bu aşamadan itibaren artık kent mültecilerine dönüşen Suriyeli mülteciler, öncelikle sağlık hizmetleri ve barınma açısından büyük zorluklarla karşılaşmış, düşük maaşlarla ve kayıt dışı çalışmak zorunda kalmıştır. Kent mültecilerinin varlığı ev kiralarını artırmış ve bu yüzden kötü durumdaki ya da terkedilmiş evlerde yaşamak zorunda kalmışlardır (İçduygu, 2015, s. 8). 2020 itibariyle Suriyeli mültecilerin sadece %1,6'sı kamplarda yaşamaktadır (Mülteciler Derneği, 2020).

2014 yılına gelindiğinde, Suriye'deki kriz ülkede daha önce görülmemiş seviyede fiziki yıkıma sahne olmuştur. Suriye'de ekonomik açıdan ve devletin sağladığı temel hizmetlere erişim yönünden yaşamak imkânsız hale gelmiştir. Sivillerin hem rejim güçlerinin hem de radikal grupların çatışmalarının arasında kalması ile krizin artık yakın zamanda çözülemeyeceği anlaşılmış, Türkiye'deki

Suriyeli mültecilerin sayısı hızla artarak 1,5 milyon kişiye ulaşmıştır. Bu tarihlerde artık Suriyeli mültecilerin ülkedeki varlıkları kalıcılığa doğru yönelmeye başlamıştır (İçduygu, 2015, s. 6). Bu sebeple Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, mültecilerin haklara ve hizmetlere ulaşabilmeleri adına bir kayıt kampanyası başlatmıştır. Kayıt kampanyası ile kamplardan ayrılan ya da hiç mülteci kamplarına gitmeden direkt kentlerde yaşamaya başlayan Suriyeli mültecilere, Türkiye'de yaşadıkları süre boyunca temel haklara ulaşabilmeleri için, geçici koruma kaydı yaptırmaları gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır. Bu kampanya sonucunda bir yılda 1.097.740 Suriyeli mülteci kayıt altına alınmıştır (Aras ve Mencutek, 2015, s. 199).

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Suriyeli mülteciler konusunda tek yönlü bir politika ürettiğini söylemek mümkün değildir. Suriye göçüne karşı uygulamalarında başlangıçta açık kapı politikası uygulanmış, ancak zaman içerisinde açık kapı politikası terk edilmiştir. Önce sınır güvenliği artırılmış ve Türkiye'ye resmi yollardan mülteci alınmamaya başlamıştır. Sonrasında yapılan sınır ötesi harekatlar ile Türkiye-Suriye sınırına yakın bölgelerde güvenli bölge oluşturulmuş ve bu bölgelere mültecilerin geri dönmesi desteklenmiştir (Türmen, 2020; Human Rights Watch, 2016). Son olarak İdlip'te Türkiye'ye olan kitlesel akın sınır ötesinde durdurulmuş, mültecilere sınır ötesinde destek olunmuş ancak Türkiye'ye kabul gerçekleşmemiştir (Deutsche Welle, 2019, Aralık 27). Suriye göçünde ilerleyen yıllarda sınırların kapatılması (Türmen, 2020) ve özellikle 2019 yılında İdlip'ten gerçekleşen göçe Türkiye'nin yaklaşımının mültecileri ülkeye kabul etmemek yönünde olması, Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetinin Suriye göçündeki önceki uygulamalarından farklı olarak, Türkiye'nin ulusal vatandaşlık politikası ve ulus devlet vatandaşlık politikaları ile uyumluluk göstermektedir.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin söylemlerinde, Türkiye'nin ulusal vatandaşlık politikasındaki etnik kökeni vurgulayan "Türk soylu" olma önceliği terk edilerek, ulusal aidiyet yerine, mültecilerin ülkeye geldikleri tarihten itibaren vurgulanan misafir tanımı; "ensar, muhacir, Müslüman kardeşlerimiz" (Haber7, 2014, Ekim 7) söylemleri ile desteklenerek, ulusu aşan, ümmete dayalı, din odaklı bir

toplumsal aidiyet (Spiro, 2008, s. 113) gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Adalet ve Kalkınma Parti'sinin Suriyeli mültecilere yönelik toplumsal kabulü sağlamak için uyguladığı vatandaş vurgusu yerine insan vurgusu, Brubaker'ın ulus devlet vatandaşlık politikalarının, vatandaşını önceleyen, vatandaşı olmayanı dışlayan yapısı ile uyumlu değildir (Brubaker, 1994). "Din Kardeşleri, Ensar, Muhacir" gibi din bağlantılı referanslar ile ortaya konan millet yerine ümmet düşüncesi ise Spiro'nun ulusu aşan ümmete dayalı toplumsal aidiyet yaklaşımı, ulus devlet vatandaşlık politikalarıyla uyumlu değildir (Spiro, 2008, s. 113).

Göçün başladığı dönemlerde mültecilerle yapılan görüşmeler ve anketlerde, kişilerin büyük oranda Türkiye'de geçici olarak kaldıklarını ve savaş bitince geri dönmek istediklerini beyan ettikleri görülmektedir. Ancak Suriye'deki kaosun büyümesi ve radikal grupların Suriye'de yaratığı tahribat sonucunda, insanlar süreç içerisinde ülkelerine geri dönme umutlarını kaybetmeye başlamıştır (Kirişci, 2014, s. 18). Ayrıca Suriye hükûmetinin başlattığı, "ülkeden ayrılan Suriyelilerin geri dönmemesi durumunda mallarına el koyulması" uygulaması (Ensonhaber, 2018, Mayıs 22, 2018) sonucunda, mültecilerin geri dönebilecekleri evleri ve mülkleri kalmamıştır. Bütün bu gelişmelerden sonra Türk hükümeti Suriyeli mültecilerin uyum çalışmalarını destekleyen politikalar üretmeye başlamıştır.

4.2.1. Suriyeli Göçmenlere Yönelik Türkiye Hükümeti'nin Uyum Çalışmaları

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne (BMMYK), göre, yerinden edilmiş bir insanın önünde öncelik sıralamasıyla üç kalıcı çözüm yolu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ülkelerine geri dönüş, ikincisi üçüncü ülkeye yerleştirme ve sonuncusu içinde bulunulan toplumla uyum sağlanmasıdır (entegrasyon) (UNHCR, 2019). Türkiye'nin Suriyeli mülteciler için uyguladığı çözümler, bu yöntem sıralaması ile ilerlemiştir.

Ülkeye geri dönüş mülteciler için güvenlik açısından mükemmele en yakın yöntemdir. Ancak bu konu tamamen ayrıldıkları evlerinin çatışmalardan uzak kalmasına bağlıdır. Özellikle kitlesel göçlerde, yoğun savaş ortamından kaçan insanlar hayatta kalmak için en kolay yoldan sığınabilecekleri ülkeye yönelmekte ve savaşın bitmesini beklemektedir. Ancak süre uzadıkça bu ihtimal giderek azalmaktadır (UNHCR, 2019). Suriye iç savaşı ile beraber oluşan göçte de geçen sürenin ardından mültecilerin geri dönme ihtimali giderek azalmakta, hatta geri dönüş gerçekleşse dahi eski evlerini ya da yerleşim yerlerini bulamama sorunu bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamaya göre, 6 Aralık 2020 itibariyle ülkesine geri dönen Suriyeli mülteci sayısı 419.040 olmuştur (Mülteciler Derneği, 2020). Geri dönüşlerin bu rakama ulaşmasında Türkiye'nin Suriye'ye yaptığı sınır ötesi operasyonlar sonucunda oluşturulan güvenli bölgelerin etkisi bulunmaktadır (Hürriyet, 2019, Şubat 18). Ancak ülke çapında bir barış henüz söz konusu olmadığı için Suriyeli mültecilerin dönebilecekleri alanlar kısıtlı kalmaktadır.

Mültecilere uygulanan çözümlerde ikinci sırada üçüncü ülkeye yerleşme bulunmaktadır. Üçüncü ülkeye yerleştirme mültecilerin korunması için kritik bir araçtır. Genellikle en zor durumda ve savunmasız mülteciler bu araçtan yararlanabilmektedir (UNHCR, 2019). UNHCR'a göre üçüncü ülkeye yerleştirme programı mülteciler için bir hak olarak görülmemekte ve kısıtlı kontenjanlardan dolayı, "*yasal ve fiziksel koruma ihtiyaçları, şiddet ve işkence mağdurları, tıbbi ihtiyaçlar, risk altındaki kadınlar ve kız çocukları, risk altındaki çocuklar ve ergenler ve ailenin yeniden birleştirilmesi*" hassasiyetlerine sahip kişiler üçüncü ülkeye yerleştirme konusunda öncelik sahibi olmaktadırlar (UNHCR, 2018).

BMMYK'nın açıkladığı verilere göre, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü 2015'ten 2018'e kadar yaklaşık 120 bin geçici koruma sahibi Suriyeliyi üçüncü ülke değerlendirilmesi için yönlendirmiştir (UNHCR, 2018). Ayrıca Covid 19 salgını sebebiyle 2020 yılında, tarihin en düşük üçüncü ülkeye yerleştirme rakamlarının gerçekleştiği ve Dünya genelinde programdan yararlanan mültecilerin sayısının toplamda 15.245 olduğu açıklanmıştır (Anadolu Ajansı, 2020, Kasım 19). Bu durum

Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin toplam rakamları ve üçüncü ülkeye yerleştirme programının, en zor durumda ve en savunmasız kişilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olduğu göz önüne alınırsa, fiili olarak çok sayıda insanın korunma ihtiyacının yeterli düzeyde karşılanamadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Mültecilere uygulanan üçüncü kalıcı çözüm içerisinde bulunulan toplumla uyum sağlanmasıdır. Yeniden yerleştirme veya eve dönüş söz konusu olmadığında, sığınılan ülkede yeni bir hayat kurmak mülteciler için kalıcı bir çözüm haline gelmektedir. Uyum hem mültecinin hem de ev sahibi ülke kurumlarının enerji harcamasına ihtiyaç duyan iki yönlü bir süreç olarak gerçekleşmektedir. Uyum, mültecilerin kendi kültürel kimliklerinden vazgeçmek zorunda kalmadan, ev sahibi topluma uyum sağlamaları için hazırlıklı olmayı gerektirmektedir (UNHCR, 2002). Mültecilerin etkili şekilde uyum sağlayabilmeleri için yerel ve ulusal çaptaki kurumlar ve sivil toplum, sosyal uyumu sağlayabilmeli ve mültecilerin hayatlarını idame edebilmeleri için iş piyasasına ulaşmalarını sağlayabilmelidir. Türkiye'de geçici koruma altında yaşayan Suriyelilerin uyum çalışmalarının amacı, üçüncü tarafların desteğine duyulan ihtiyacı azaltmak ve ev sahibi toplulukla birlikte uyum içerisinde yaşayabilecekleri ortamı hazırlamaktır (3RP, 2020, s. 7). Yapılan araştırmalar sonucunda Suriyeli mültecilerin, Türkiye'de toplumsal hayata uyum çerçevesinde özellikle sağlık, eğitim ve iş hayatında yaşadıkları en büyük sorunun, dil engeli olduğu görülmektedir (3RP, 2020, s. 8).

UNHCR'a göre sığınılan ülkede mülteciler için kalıcı bir çözüme yol açan bir süreç olarak uyum, birbiriyle ilişkili üç boyuta sahiptir (UNHCR, 2002).

Birincisi, uyumun yasal bir süreç olmasıdır. Mültecilere ev sahibi devlet tarafından giderek daha geniş haklar verilir ve bu da vatandaşlarının sahip olduklarıyla büyük ölçüde orantılıdır. Bunlar arasında hareket özgürlüğü, eğitime ve emek piyasasına erişim, sağlık hizmetleri de dahil olmak üzere kamu yardımına erişim, mülk edinme ve elden çıkarma imkânı, geçerli seyahat ve kimlik belgeleriyle seyahat etme özgürlüğü yer almaktadır. Aile birliğinin gerçekleştirilmesi uyum

sürecinin bir diğer önemli yönüdür. Zaman içinde daimî ikamet hakları ve bazı durumlarda sığınma ülkesinde vatandaşlık alma ile uyum yasal olarak da gerçekleşmektedir (UNHCR, 2002).

İkincisi, uyumun aynı zamanda ekonomik bir süreç olmasıdır. Mülteci sayısının artmasından dolayı mülteciler tarafından giderek daha az devlet yardımı veya insani yardım alınabilmektedir. Bu yüzden mültecilerin kendine güveni giderek artan bir dereceye ulaşmalı ve sürdürülebilir geçim imkanları mümkün hale gelmelidir. Mültecilerin istihdam oranı, yerli nüfus ve diğer göçmenlere göre daha düşük kalmaktadır. İş bulabilenler de standart piyasa ücretlerinin altında ve ayrıca daha uzun saatler çalışarak, iş piyasasında kalabilmektedir. Bu durum da mültecileri emek piyasasındaki en savunmasız gruplardan biri haline getirmektedir (Bidinger, 2015, s. 235; İçduygu ve Diker, 2017, s. 20).

Üçüncü olarak uyum, mültecilerin yerel topluluklarla uyumlaştırılması ve mültecilerin ayrımcılık veya sömürü olmaksızın ev sahibi nüfusla bir arada yaşamalarına olanak tanıyan ve sığınmada bulundukları ülkenin sosyal yaşamına aktif olarak katkıda bulunmalarını sağlayan sosyal ve kültürel bir süreç olmasıdır (Yıldız, 2017, s. 61).

Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye uyumu kapsamında, kamu kurumları aracılığıyla uyum çalışmaları yapılmaktadır. Uyum çalışmaları kapsamında Türkçe eğitim, bilgilendirme faaliyetleri, meslek edindirme çalışmaları, psiko-sosyal destek, hobi kursları gerçekleştirilmektedir. Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 26-31. maddelerinde bu çalışmalar; eğitim, sağlık, iş piyasasına erişim, sosyal yardım ve hizmetler, tercümanlık ve benzeri hizmetler olarak açıklanmıştır (Resmi Gazete, 2014 / 29153).

Suriyeli çocukların eğitim hizmetlerine erişimi konusunda Millî Eğitim Bakanlığınca Öğrenme Genel Müdürlüğüne bağlı Göç ve Acil Durum Eğitim Daire Başkanlığı oluşturulmuştur (Bostan, 2018, s. 58). Bu çerçevede 30 Haziran 2020

itibariyle, anaokulunda 35.553, ilkokulda 338 bin 807, ortaokulda 222 bin 703 ve lisede 89 bin 518 öğrenci öğrenim görmektedir (Mülteciler Derneği, 2020). Devlet üniversitelerinde ise 73 bin 570 kişi öğrenim görmektedir. Bu rakamlara göre Türkiye'ye göç eden Suriyeli mültecilerin eğitime erişimlerinde yol kat edilmiş olmasına karşın, okul çağındaki çocukların halen yalnızca %56'sı eğitim görmektedir.

Sağlık hizmetlerine erişim konusu Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 26. Maddesinde düzenlenmiş olup, temel ve acil sağlık hizmetleri ile bu kapsamdaki tedavi ve ilaçlardan hasta katılım payı alınmayacağı, üreme sağlığıyla ilgili olarak yetkili personel tarafından bilgilendirme yapılması ve destek faaliyetleri yürütülmesi, geçici korunanlar arasında madde bağımlılığı veya psikolojik sorunları olduğu tespit edilenler hakkında sağlık kurumuna nakli de içerebilecek şekilde gerekli tedbirler alınması, çocuklara yönelik gerekli aşıların yapılması amacıyla gerekli tedbirler alınması verilen hizmetler olarak özetlenebilir (Resmi Gazete, 2014 / 29153). Geçici Koruma Yönetmeliği'nde açıklanan sağlık hizmetleri dışında Sağlık Bakanlığı tarafından 2016 yılından itibaren Avrupa Birliği hibe fonları ile göçmen sağlığı merkezleri oluşturulmuştur (Bostan, 2018, s. 58). Göçmen sağlığı merkezleri, "*temel sağlık hizmetlerini daha etkin ve verimli bir şekilde sunabilmek, dil ve kültür bariyerinden kaynaklanan sorunları aşabilmek, sağlık hizmetlerine erişimi artırabilmek için bu kişilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde, ilçenin toplum sağlığı merkezi bağlı birimi*" olarak tanımlanmaktadır (T.C Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2020). Göçmen sağlığı merkezleri, aile hekimliği için tanımlanan fiziki ve teknik standartları taşımaktadır. Suriyeli mültecilere yönelik haklar ve sorumluluklar bakımından Türk vatandaşlarından sağlık hizmetlerinde muayene ve ilaçlardan alınan katkı payının, Geçici Koruma altındaki Suriyelilerden alınmaması, ulus devlet vatandaşlık politikalarının vatandaşı önceleme prensibi ile uyuşmamaktadır (Şentürk, 2009; Heater, 2007; Özkazanç, 2011).

Geçici Koruma sağlanan Suriyelilerin Türkiye'de iş piyasasına erişimde yaşadıkları zorluklar; en fazla dil engeli, hakların bilinmemesi ve işgücü rekabeti

olarak belirtilmektedir (3RP, 2020, s. 7). Bu engelleri aşabilmek için Suriyeli Mültecilerin kayıtlı iş gücü piyasasına ve istihdam hizmetlerine katılabilmeleri konusunda 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 91'inci maddesi ile 13/10/2014 tarihli ve 2014/6883 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliğinin 29'uncu maddesine dayanılarak Ocak 2016'da Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde "Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik" yayınlanmıştır. Yönetmeliğin 5. Maddesinde "*Geçici koruma sağlanan yabancılar, geçici koruma kayıt tarihinden altı ay sonra çalışma izni almak için Bakanlığa başvuruda bulunabilir*" ibaresi ile geçici koruma altındaki Suriyelilerin çalışma izni alma konusunda kayıt tarihinden itibaren 6 ay sonra başvuruda bulunması sınırı konulmuş ve "*Mevsimlik tarım veya hayvancılık işlerinde çalışacak geçici koruma sağlanan yabancılar, çalışma izni muafiyeti kapsamındadır. Çalışma izni muafiyeti başvuruları, geçici koruma sağlanan il valiliğine yapılır. Bu başvurular, ilgili valilik tarafından Bakanlığa bildirilir*" ibaresi ile de mevsimlik tarım veya hayvancılık işlerinde çalışanlara çalışma izni muafiyeti getirilmiştir (Resmi Gazete, 2016/8375). Bu yönetmelikteki hedef, geçici koruma sağlanan Suriyelilerin kendini idame ettirmeleri konusunda destek sağlanmasıdır (3RP, 2020, s. 6).

4.2.2. Geçici Koruma Sahibi Suriyelilere Vatandaşlık Verilmesi

Türkiye, Suriyelilere "açık kapı" politikası uygulamış ve geri göndermeme ilkesi gereğince de mültecilerin sınırdan girişine izin vermiştir. Ancak, konu vatandaşlık politikalarına geldiğinde süreç belirsizlikler ve oldukça çetrefilli tartışmaları içermektedir.

Türkiye'de geçici koruma kapsamında bulunan Suriyeli mültecilere vatandaşlık verilmesi konusu, ilk defa 2016 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından Kilis'te dile getirilmiştir. Cumhurbaşkanı konuşmasında;

> "*Kardeşlerimizin içerisinde inanıyorum ki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak isteyenler var. Bu kardeşlerimize, bu yardımı, bu desteği yaparak onlara vatandaşlık imkanını vereceğiz.*" (CNN TÜRK, 2016)

ifadelerine yer vermiştir. Cumhurbaşkanı'nın bu açıklaması kamuoyunda Adalet ve Kalkınma Partisi'nin oy kazanmak amacıyla Suriyeli mültecilere vatandaşlık verileceği tartışmalarını yaratmıştır (Kirişci, 2014, s. 20). Bunun üzerine dönemin Başbakanı Binali Yıldırım'da vatandaşlık konusunda;

> "*Türkiye, Suriyeli mültecilere güvenli bir liman olarak kapısını açtı. Vatandaşlık kazanmanın şartları kanunlarla belirlenmiştir. Bu şartların başında da kuşkusuz edepli olmak, milletine, devletine bağlılık gelecek. Sınırlarımızda geçirdikleri süre onlar için ciddi bir sınavdır. Mülteciler arasında iyi eğitim almış, ülkesinde kariyer sahibi çok değerli kişiler de bulunuyor. Akademisyenler, bilim adamları, hekimler de var. 3 milyondan fazla mülteci içinden, ince eleyip sık dokuyarak belirlediğimiz nitelikli kardeşlerimize vatandaşlık vereceğiz. Ancak haddini aşanlar da hak ettikleri şekilde hukuk önünde cezalarını alır. Gerekirse bu kişileri sınır dışı dahi ederiz. Bundan kimsenin şüphesi olmasın. Sapla samanı karıştırmamak lazım*." (Sözcü, 2017)

şeklinde açıklama yaparak vatandaşlık verilecek kişilerin vasıflı ya da iyi eğitim sahibi kişiler olacağını vurgulamıştır.

Suriyeliler için Türk vatandaşlığını kazanmak, Türkiye'de güvenli ve yasal yollarla yaşamak anlamına gelmektedir. Suriyeli mülteciler Türkiye'ye "açık kapı" politikası ile kabul edilmiş ve "geri göndermeme" ilkesine uygun olarak ülkede kalmalarına izin verilmiş olmalarına karşın geçici koruma statüsü ile aslında yasal olarak mülteci dahi sayılmamaktadırlar. Suriyeli mülteciler için vatandaşlık, günlük hayatlarında sıklıkla ırkçılık, ayrımcılık, ekonomik ve sosyal sorunlar yaşamaları sebebiyle kendi güvenliklerini artıracak ve buna ek olarak yasal yollarla çalışma ve

toplumda daha büyük oranda kabul edilme şartları sağlayacağı için uyum açısından da faydalı olacaktır (Akçapar ve Şimşek, 2018, s. 179).

Adalet ve Kalkınma Partisi ekonomik açıdan neoliberal ve muhafazakâr politik kimliğe sahip bir siyasi parti olarak 2002 yılından bu yana Türkiye'de iktidardadır. İktidara geldiği dönemden itibaren Avrupa Birliği ile yakın ilişkiler içerisinde bulunmuş, müzakere sürecinde AB'nin talepleri ve partinin genel politikası neticesinde yönetimde çoğulculuğa ve insan haklarında gelişmelerle ulus ötesi vatandaşlık standardına uygun politikalar sergilemiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin bu ideolojik bakış açısı, Türkiye'nin ulusal vatandaşlık rejiminde de etkisini göstermiş, değiştirilen vatandaşlık kanunları önceki dönemden farklılık göstermiştir. Bu bağlamda, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun çıkarılması ve bu kanuna bağlı olarak çıkarılan Geçici Koruma Yönetmeliği'nin yayınlanması Türkiye'nin önceki dönemlerinde göçmene bakışı olan "Ulus devlet" bakışından farklı olarak Türk soylu olmayanların ülkeye kabulü konusundaki politikaları değiştirmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin göç konusundaki ulus ötesi politikaları, vatandaşlık rejimine de yansımış ve Türk soylu olmayanların da vatandaşlık alması konusunda gelişmeler yaşanmıştır.

Türkiye'de Suriyeli göçü başladığında yürürlükte olan vatandaşlık kanunu 2009 tarihli 5901 sayılı Vatandaşlık Kanunu'dur. Bu kanun yabancıların sonradan vatandaşlık kazanmasına özet olarak, Türkiye'de 5 yıldır ikamet ediyor olmak, Türkiye'de kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimini sağlayacak gelire veya mesleğe sahip olmak ve yeteri kadar Türkçe konuşabilmek şartları ile olanak vermektedir. Ancak Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler bu şartlardan yararlanamamaktadır (Resmî Gazete, 12.06.2009: 27256). Akçapar ve Şimşek'e göre geçici koruma altındaki Suriyelilerin varlığı Türk Vatandaşlık Kanunu'nun değişmesinde etkili olmuş ve 2009 tarihli ve 5901 no'lu Vatandaşlık Kanunu'nun 12. Maddesine, 2016 yılında, Türk vatandaşlığının kazanılmasında istisnai hallere, nitelikli göçmenleri ödüllendirmek ve uyumu kolaylaştırmak amacıyla, Suriyelilerin vatandaşlık alabilmesi için ekleme yapılmıştır (Akçapar ve Şimşek, 2018, s. 177).

Buna göre, Vatandaşlık Kanunu'nda Madde 12, *"4/4/2013 tarihli ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 31 inci maddesinin birinci fıkrasının (j) bendi uyarınca ikamet izni alanlar ile Turkuaz Kart sahibi yabancılar ve bunların yabancı eşi, kendisinin ve eşinin ergin olmayan veya bağımlı yabancı çocuğu"* hükümleri eklenerek 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'na atıf yapılmıştır (Resmi Gazete, 2013/ 28615). Vatandaşlık Kanunu'nda atıf yapılan 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'ndaki 31. Madde, *"j-Türkiye'de yükseköğrenimini tamamlayanlardan mezuniyet tarihinden itibaren altı ay içinde müracaat edenler*" hükmü ile 2016 yılından itibaren geçici koruma altında bulunan Suriyelilere vatandaşlık verilmesinin önü açılmıştır.

Vatandaşlık Kanununun 12'nci maddesine dayanılarak vatandaşlık verilmesi, mülteci statüsündeki kişilerin vatandaşlık başvurusunda bulunması yoluyla değil, Devlet kurumlarınca yapılan bir veri derlemesi ve eleme yöntemiyle, yapılmaktadır. Buna göre aday kişi ile görüşülmeden önce Sağlık Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Aile Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurumu ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından kişi hakkındaki gerekli veriler toplanmaktadır. Aranan kriterler; kişinin ülkeye yasal yollardan girmiş olması, geçerli bir geçici koruma statüsü altında bulunması, yüksek öğrenimi sürüyor ya da mezun olmuş olması, bir mesleğe sahip olması ve herhangi bir suç işlememiş olmasıdır. İlk değerlendirme süreci, İl Göç İdaresi Müdürlüğü ve Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Müdürlüğü ortak çalışması olarak yürütülmektedir. Değerlendirme sürecinin ardından aday adayları ile mülakatlar yapılmakta ve kabul edilen dosyalar nihai onay için Bakanlar Kurulu'na sunulmaktadır (Akçapar ve Şimşek, 2018, s. 180).

Suriyelilere vatandaşlık verilmesi konusunda Suriyeli mülteciler 5901 no'lu Türk vatandaşlık kanunda yabancıların genel olarak Türk vatandaşlığı kazanması için başvuru şartlarında belirtilen; ergin ve ayırt etme gücüne sahip olma, Türkiye'de 5 yıl kesintisiz ikamet etme, Türkiye'ye yerleşmeye karar verdiğini davranışları ile teyit etme, sağlık bakımından tehlike teşkil etmeme, iyi ahlak sahibi olma, yeteri

kadar Türkçe konuşabilme, kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin geçimini sağlayabilecek gelire veya mesleğe sahip olma, milli güvenlik ve kamu düzenine engel teşkil etmeme koşullarını yerine getirse dahi madde 16'da belirtilen mülteci olma şartı ve Türk soylu olmadıkları için göçmen olarak kabul edilmemeleri dolayısıyla vatandaşlık alamamaktadırlar (Resmî Gazete, 06.04.2010: 27544, 2010). Ancak Suriyeli mülteciler Türk vatandaşlığının kazanılmasında istisnai haller çerçevesinde vatandaşlık kazanabilmektedirler (Sputniknews, 2018, Kasım 16). İstisnai şekilde vatandaşlık kazanma uygulamasında Suriyelilerin Türkçe konuşma yeterliliğinin belirsiz olması ve Türk soylu olmamaları Türkiye'nin ulusal vatandaşlık rejimi ile uyuşmamaktadır.

2016 yılında ayrıca 2010 tarihli Türk Vatandaşlığının Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliğin 20.Maddesinde bulunan Türk Vatandaşlığının İstisnai olarak kazanılması bölümüne ek yapılmıştır. Böylelikle dünyada uzun zamandır tartışılmakta olan "altın vatandaşlık" kavramı Türk hükümetinin de Türkiye'de yabancılar için önerdiği bir seçenek olmuştur (Sirkeci ve Eroğlu Utku, 2020). Yönetmeliğe göre Ek 2. Maddede;

- En az 500.000 Amerikan doları veya karşılığı döviz ya da karşılığı sermaye yatırımı gerçekleştiren

- En az 250.000 Amerikan doları veya karşılığı döviz ya da karşılığı Türk lirası tutarında taşınmazı satın alan

- En az 50 kişilik istihdam oluşturan

- En az 500.000 Amerikan doları veya karşılığı döviz ya da karşılığı Türk lirası tutarında mevduatı üç yıl tutma şartıyla Türkiye'de faaliyet gösteren bankalara yatıran

- En az 500.000 Amerikan doları veya karşılığı döviz ya da karşılığı Türk lirası tutarında Devlet borçlanma araçlarını üç yıl tutmak şartıyla satın alan kişiler istisnai olarak Türk vatandaşlığı kazanabilmektedir (Resmî Gazete, 06.04.2010: 27544).

Vatandaşlık Kanunu'nda yapılmış olan değişiklikler, Türkiye'nin Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde ekonomide uygulanan neoliberal politikaları, ulusal vatandaşlık rejimine de taşıyarak, kültürel ve ekonomik sermayeye sahip olma kriterlerinin geçerli hale gelmesi şeklinde görülmektedir (Akçapar ve Şimşek, 2018, s. 180).

2016 yılında Vatandaşlık Kanunu'na eklenen vatandaşlık alma kriterlerinin iki yönü bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye'nin mülteciler arasında nitelikli ve eğitimli olanlara öncelik vererek vasıflı işgücüne yönelik iç talebin karşılanmasını sağlamaktır. Burada vasıflı göçmenlerin hali hazırda Batı ülkelerine gitmiş olmaları sonucunda halen Türkiye'de bulunanların kaçırılmak istenmemesi düşüncesi söz konusudur. Ayrıca eğitim ve vasıf kriterlerini sağlamayan mültecilerin de uyum süreçlerine dahil edilmesi amaçlanmaktadır (Akçapar ve Şimşek, 2018, s. 181).

İkinci olarak, yabancının yatırım ya da istihdam sağlaması karşılığında vatandaşlık alması uygulaması ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. Ancak ekonomik açıdan iyi olmayan milyonlarca göçmenin geçici koruma altında belirsiz bir gelecekte beklemesi göçmenler arasında ayrımcılık yaratmakta ve etik bulunmamaktadır (Sirkeci ve Eroğlu Utku, 2020, s. 374).

Vatandaşlık kanununda yapılan değişiklikler sonucunda 30 Aralık 2019 tarihi itibarıyla Geçici Koruma Altında Bulunan Suriyelilerden 110 bin kişiye vatandaşlık verilmiştir. Bu kişilerden 53 bini yetişkin, 57 bini ise çocuklardan oluşmaktadır (Mülteciler Derneği, 2020).

Suriyeli mültecilere vatandaşlık verilmesi konusu Türkiye siyasetinde tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmalar, muhalefet partileri tarafından Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarını ulusal vatandaşlık politikalarına uymamak, verilen vatandaşlıklarda oy kazanma amacı gütmek, demografik yapıyı değiştirmeye çalışmak ve haklar ve sorumluluklar ana başlıklarında toplanabilmektedir.

Tartışmalara örnek olarak; Cumhuriyetçi Halk Partisi Mersin Milletvekili Aytuğ Alıcı 27 Kasım 2013'te TBMM'de yaptığı konuşmada;

> *Ne hesaplarınız var? Bakın, açıkça söylüyorum, Mersin'de, Adana'da, Hatay'da, Gaziantep'te birçok insan şöyle bir algıya sahip, diyorlar ki: "Suriyeliler özellikle çağrıldı, AKP'nin oyları düşüyor, bunlar topluca vatandaş yapılacak ve oy kullandırılacak*."

şeklinde açıklamalarda bulunarak, Türkiye'de Suriye göçünün hala devam ettiği bir dönemde mültecilerin kabul edilmesinin oy kaygısı ile yapıldığını, gelecekte Suriyeli mültecilerin hepsine vatandaşlık verilerek seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi adına avantaj elde edileceğini iddia etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2013, s. 118).

Milliyetçi Hareket Partisi Lideri Devlet Bahçeli ise 7 Temmuz 2016'da yaptığı açıklamada;

> *"Irak ve <u>Suriyeli</u> sığınmacıların sağlıklı bir şekilde vatanlarına kavuşturulmaları gerekirken, Türk vatandaşlığına alınma düşünceleri bu zamana kadar yapılan tarihi yanlışlara yeni ilavelerden başka bir anlam taşımayacaktır. Türk vatandaşlığının bir bedeli, bir şanı, bir sorumluluğu olmalıdır. Türk vatandaşlığı önce hak edilmeli, vicdanlarda taltif ve teyidi yapılmalıdır. Türk milleti tüm Türk vatandaşlarının müştereken vücut verdiği, canlı tuttuğu, nefes verdiği tarihi, sosyolojik ve kültürel bir varlıktır. Türklüğe şaşı bakan, Türk milleti yerine Türkiye milletini ikame etmeye çalışan bulanık ve bücür zihniyetlerin önüne gelene vatandaşlık ikramı her şeyden önce milli*

şuur noksanlığıdır. Türk vatandaşlığının ucuzlatılması, ulufe gibi ona buna dağıtılması şehitlerimizin ve aziz ecdadımızın ebedi mirası olan son vatanımızı etnik karmaşa ve kazana çevirecektir. Türkiye, Türk milletinin şeref ve namusuna emanettir. Vatan Türk'tür, millet Türk kalacaktır. Türk vatandaşlığı tarih boyunca kazanılmış milli hak ve hukukun ilelebet korunacak mükafat ve muhteşem bir unvanıdır. Bu mükafat ve unvan hiç kimsenin tekeline alınıp da heba edilemeyecek, oy ve siyasi rüşvet uğruna asla gölgelenemeyecektir."

sözleriyle Suriyelilere vatandaşlık verilmesinin Türkiye'nin ulusal vatandaşlık politikası ile uyumlu olmadığı, vatandaşlık verilmesi uygulamasının Türk vatandaşlığının değerini düşüreceği, etnik karmaşaya yol açacağı, oy kazanma amaçlı yapılamayacağını belirtmiştir (Hürriyet, 2016, Temmuz 04).

Halkların Demokratik Partisi İzmir Milletvekili Müslüm Doğan, 6 Nisan 2016'da Meclis'te yaptığı konuşmada;

"Türkiye'nin mülteciler konusunda Avrupa'yla yaptığı anlaşmaya dönük yoğun eleştiri ve tepkiler güncelliğini korurken mültecilerin dış politikada olduğu gibi iç politikada da Hükûmet tarafından bir tür araç olarak kullanıldığı yönünde iddialar gündeme gelmektedir. Bu iddialarda Suriyeli mültecilerin AB fonları ve yerli kaynaklarla yapılacak yerleşim planlamalarında ağırlıkla doğu ve güneydoğu illerine yerleştirilmesi yönünde bir düşüncenin olduğu ortaya çıkmıştır. Her ne kadar gerekçe olarak mültecilerin yaşam tarzı, kültür, dil ve bu gibi konularda ileride daha kolay uyum sağlayabilecekleri yönünde söylemler geliştirilse de bu yerleşim planlamasıyla -bunun ardındaki asıl amaç- bölge illerindeki Kürt nüfusunun dengelenmesi, demografik yapıyla oynayarak Suriyeli, Iraklı, Arap mültecilerle Kürt il ve ilçelerinde yeni bir iskân politikasının hedeflendiği açıkça görülmektedir"

açıklamalarını yaparak Suriyeli Mültecilere verilen vatandaşlığın Türkiye'nin Güneydoğusundaki demografik yapıyı değiştirme amacı taşıdığını iddia etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 2016, s. 210).

HDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş, Suriyeli mültecilere vatandaşlık verilmesi konusunda ise

> *"Öncelikle Suriye'den gelen insanlara mülteci hakkını vermemiz lazım. Mülteci statüsü demek çalışma, oturma, eğitim, sağlık hakkının kazanılması demek. Bundan sonra arzu eden, koşulları taşıyan herkes Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olabilmelidir Suriyeli, Iraklı, Afganistan, Pakistan, Somalili, kim gelmişse ülkemize. Ülkemiz onların da vatanıdır."... "Ama karpuz seçer gibi Suriyelilerin iyilerini alalım, kalifiye olmayanları geri gönderelim, kaderine terk edelim gibi yaklaşamazsınız. Dün parlamento grup toplantımızda yaptığım bir yanlışı da düzeltmek istiyorum: Partimizin resmi politikası olmayan bir durumu ben yanlış ifade ettim. Referanduma götürelim diyerek bu insanlara haksızlık yaptım. Referandum temel hak ve özgürlüklerde olmaz* (Hürriyet, 2016, Temmuz 13).

açıklamalarını yaparak Suriyelilere verilen vatandaşlıkta iyi eğitim alma, kariyer sahibi olma gibi yetkinlik kıstasları gözetilmesini insan hakları bakımından eleştirmektedir.

Dönemin İçişleri Bakanı Efkan Ala, vatandaşlık tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı dönem olan 12 Temmuz 2016'da Mecliste yaptığı konuşmada

> "*Arkadaşlar, biz bu konuda hesap kitap içerisinde değiliz. İnsanın söz konusu olduğu, vicdanın söz konusu olduğu, ahlakın söz konusu olduğu yerde matematik bir kenarda durur, ondan sonra insanlık gerçekten devreye girer. Burada yapılacak şey, bu kardeşlerimize, elimizden geldiğince yardım etmektir.*

Şimdi biz ne yapıyoruz? Bu kardeşlerimize, elbette şu ana kadar da yaptıklarımız var ama bu aşamadan sonra da Suriye'deki gelişmeler dikkate alınarak, oradaki iyileşmenin zorluğu dikkate alınarak, zaman alacağı dikkate alınarak çifte vatandaşlık konusunda düzenlemeler yaptık, değişiklikler de yaptık ve değerli kardeşlerim, çalışmalara, İçişleri Bakanlığı olarak, Türkiye'nin bütün o göçmenlerin olduğu bölgelerinde daha da hız verdik.

Türkiye, dosya dosya ele alıyor. Her bir vatandaşın ailesiyle birlikte dosyası ele alınarak, herhangi bir suça bulaşmamış olan, Türkiye için bir tehlike, tereddüt olmayan, kendileri için de bizim için de yararlı olacak olan yani toplumsal entegrasyonda da bir sorun olmayan, bizim de ensar anlayışımızı yansıtacak biçimde… bu çerçevede, bu ensar anlayışıyla, bunu da yansıtacak biçimde ve ölçekte bir çalışma içerisindeyiz.

Tespit ettiğimiz- devletin birimleriyle beraber- alınmasında sakınca görmediğimiz, yarar gördüğümüz -hem kendi durumları itibarıyla hem Türkiye bakımından hem Suriye bakımından- aileleri Türk vatandaşlığına daha hızlı bir biçimde alacağız. Burada da zaten daha önce çalışmaları konusunda bir düzenleme yaptık. (TBMM Tutanak Dergisi, 2016, s. 1046).

şeklinde açıklamalar yaparak oy hesabı içerisinde olmadıklarını, insani sebeplerle hareket ettiklerini, Türkiye için yararlı olacak kişileri vatandaşlığa alacaklarını açıklamıştır.

Suriyeli mültecilere vatandaşlık verilmesi konusunda 2016-2019 yılları arasında çalışmalar yapılmış iken yaklaşık 1 yıldır başvuruların geri çekilmesi ya da kabul edilmemesi durumu ile karşılaşılmaktadır. Daha önce vatandaşlık almış kişiler ile benzer şartları taşıyan mülteciler, başvuru sayfasında herhangi bir sebep gösterilmeden, "istisnai olarak Türk vatandaşlığının kazanılması başvurularının işlemden kaldırıldığı şeklinde" uyarı almaktadırlar (Deutsche Welle, 2021). Bu gelişmelerin sebebi resmi bir açıklama olmadığı için anlaşılamamakla birlikte 2018

yılından itibaren yapılan sınır ötesi operasyonlar, Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölge oluşturulması ve gönüllü geri dönüşlerin desteklenmesi gelişmeleri, Adalet ve Kalkınma Partisinin uyguladığı vatandaşlık politikalarında ulus devlet sistemine dönüş olarak yorumlanabilmektedir.

Bu bölümde 1989'da Bulgaristan'dan ve 2011'den itibaren Suriye'den gerçekleşen göçlerin Türk vatandaşlık ve göç mevzuatına etkisi, gerçekleşen göçlerin ve göçlerden sonraki vatandaşlık uygulamalarının ulus devlet ve ulus ötesi sistem dahilinde incelenmiştir. Mecliste gerçekleşen tartışmalarda göç ve vatandaşlık uygulamalarının politik çevrelerce yorumlanmasında meclis tutanakları ve gazete haberleri kullanılmıştır. Göçlerin vatandaşlık politikalarına etkisi karşılaştırmalı analiz ile yer almıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada vatandaşlık kavramının zaman içerisinde değişen, genişleyen ve ulus devlet sınırlarını aşan anlamından hareketle Türkiye'nin 1989'da Bulgaristan ve 2011'de Suriye'den gelen göçmenlere yönelik uygulanan vatandaşlık politikaları araştırılmıştır. Dönemin karar alıcılarının söylemleri, meclis tutanakları ve sayısal veriler ışığında, iki dönemde farklılaşan politikalar açığa çıkartılmıştır. Bu bağlamda, tezin iddiası olarak, ulus devlet vatandaşlık politikalarının değişerek, vatandaşlığın giderek ulus-ötesi bir anlam taşımasının teze konu olan iki dönemde değişen politikaların temelinde yer aldığı ileri sürülmüştür.

Çalışmada, 1989'da Bulgaristan ve 2011'de Suriye'den gerçekleşen göçlerdeki farklılıklar ve benzerlikler, göç edenlerle ilgili yürütülen politikalar tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin kuruluşundan itibaren ulus devlet bakış açısıyla uyguladığı göç ve vatandaşlık politikaları "ulusal vatandaşlık politikaları" olarak ele alınmıştır. Bu sebeple, 2011'den itibaren Suriye'den gerçekleşen göç sonrası ulus devlet politikalarından farklılaşan ulus ötesi politikaların Türkiye'nin ulusal vatandaşlık ve göç politikalarıyla uyumlu olmadığı ortaya çıkmıştır.

1989'da Bulgaristan'dan ve 2011'de Suriye'den yapılan göç hareketleri dünya siyasi tarihinde ulus devlet sisteminin ve ulus ötesi sistemlerin gözlendiği iki farklı dönemde yaşanmıştır. Bulgaristan'dan yapılan göçün yaşandığı yıl itibariyle, Soğuk Savaş'ın sonuna yaklaşılmıştır. Bu göç, Sovyetler Birliği'nin yumuşama sürecinde olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir. Ancak göçün yaşandığı dönemde henüz insan haklarının ve mülteci haklarının ulus devlet sistemine karşı baskın olmadığı gözlemlenmektedir. 2011'de başlayan Suriyelilerin göçü ise insan haklarının ve mülteci haklarının devletlerin yasal düzenlemelerine işlendiği, uluslararası örgütlerin insan hakları konularına müdahil olduğu bir dönemde yaşanmıştır. Suriyeliler'in göçünde, Türkiye'nin uyguladığı politikalarda ve göçten sonra çıkarılmış göç ve vatandaşlık yasalarında ulus devlet dışı aktörlerin de

yasaların oluşturulma aşamasında müdahil olduğu ulus ötesi yaklaşımlar gözlemlenmektedir.

Göçe sebep olan olaylarda Türkiye'nin verdiği reaksiyonlar, 1989 göçünde Türk azınlığı korumak için diplomatik yollardan Bulgaristan yönetimine müdahale etmek yönünde olmuşken, Suriyeliler'in göçünde ülke yönetiminin değişmesi adına Suriyeli muhalifleri desteklemek yönünde olmuştur. 1989 göçünde, göçmenlerin ülkelerinden ayrılışı, Bulgar hükümetinin asimilasyon kampanyasına direnenleri zorla yerlerinden etmesi ve asimilasyon kampanyasından dolayı Türkiye'ye gönüllü olarak gitmek isteyenlerin göçü söz konusuyken, Suriyeliler'in göçünde insanlar iç savaş koşullarından dolayı ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Diğer bir deyişle, insanları devlet politikaları değil, iç savaş koşulları göçe zorlamıştır.

1989 göçünde göçmenlerin ülkeye kabulünde, İskân Kanunu dikkate alınmıştır. Buna göre, göçün gerçekleşmesi aşamasında göçmenler Türk soylu olması sebebiyle, muhacir kabul edilmişlerdir. Suriyeliler'in göçünde ise göçün gerçekleşmeye başladığı dönemde göçmenler 1994 İltica Yönetmeliği'nin 10.maddesine dayanılarak ülkeye kabul edilmiştir. Göç gerçekleşmeye başladıktan yaklaşık 2 yıl sonra Suriyeli mülteciler için uluslararası insan hakları ve mülteci hakları normlarına uygun içeriğe sahip Geçici Koruma Yönetmeliği yayınlanmıştır.

1989 göçünde göç öncesi ve göç esnasında Türkiye'de muhalefet partilerinin TBMM'de veya medyaya verdikleri demeçlerde göç konusundaki eleştirileri incelendiğinde; Türk azınlığın haklarının Bulgaristan'da yeterli düzeyde korunmaması, göç anlaşmasının yapılmaması gibi soydaş kabul edilen Türk azınlığı dışlayıcı değil aksine sahiplenici bir yaklaşım göze çarpmaktadır. Suriyeliler'in göçünde ise, muhalefet partilerinin tavrında mültecilerin ülkeye kabul edilmesine eleştiriler, ülkeye kabul edilirken uygulanan açık kapı politikasına yapılan eleştiriler, güvenlik kaygısı, etnik kargaşa endişesi, demografik yapının bozulacağı yönündeki eleştiriler gibi mültecileri dışlayıcı bir yaklaşım gözlenmektedir.

Bulgaristan göçmenleri, Türkiye'de serbest ya da iskanlı göçmen statüsünde kabul edilmiştir. Vatandaşlık işlemlerinin tamamlanması ile Türkiye'de Türk vatandaşı kimliği ile ikamet etmektedirler. Suriyeli göçmenler ise Türkiye'de geçici koruma statüsü altında, geçici koruma kimlik belgesi ile ikamet etmektedirler.

Bulgaristan göçmenleri, Türkiye'de devletin belirlediği geçici ikamet illerinde kaldıktan sonra, vatandaşlık almalarını takiben Türkiye'de yaşayacakları yer konusunda herhangi bir kısıtlamaya tabi tutulmamışlardır. Suriyeli mülteciler ise hizmetlere ulaşabilmeleri için geçici koruma kimlik kartları ile kartlarında yazan şehirlerde ikamet etmek zorundadır.

Bulgaristan'dan göç, 1989 yılında 30 Mayıs ile 22 Ağustos arasında 3 aydan kısa bir sürede gerçekleşmiştir. 2011'de başlayan Suriye göçü ise 2021 Ocak ayı itibari ile Suriye'deki koşullar netleşmediği için henüz sonuçlanmamıştır. Bu sebeple Bulgaristan'dan gerçekleşen kitlesel göç kısa sürede meydana gelirken, Suriye'den gerçekleşen kitlesel göç zamana yayılmıştır.

1989 göçünde göç edenler Türk soyludur. Türkiye ulusal göç politikasında Türk soylular göçmen olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple, Bulgaristan göçmenlerinin ülkeye kabulü Türkiye'nin ulusal göç ve vatandaşlık politikası ile uyumludur. Suriye'den göçte ise Suriyelilerin demografik verileri net olmamakla birlikte yapılan çalışmalarda göç edenlerin içerisinde Türkmen mültecilerin azınlıkta olduğu görülmektedir. 1989 göçünde Bulgaristan Türkleriyle, Türkiye vatandaşları arasında etnik köken, dil ve din açısından tam uyum bulunurken, Suriyeli mültecilerle Türkiye vatandaşları arasında etnik köken ve dil konusunda farklılıklar bulunmakta sadece din konusu benzerlik göstermektedir. Buna göre Suriyeli mültecilerin ülkeye kabulü Türkiye'nin ulusal göç politikası ile uyumlu değildir.

Bulgaristan'dan göçün gerçekleştiği sırada yönetimde bulunan Anavatan Partisi hükümeti yetkililerinin söylemleri "soydaş" kavramı üzerinden yönetilen toplumsal aidiyet ulus devlet bakış açısıyla uyumludur. Suriye'den gerçekleşen göçte

ise Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti yetkilerinin “misafir, muhacir, ensar, din kardeşi, insani yardım” kavramları üzerinden, ulusu aşan ümmete dayalı din odaklı bir toplumsal aidiyet gerçekleştirilmeye çalışılması ulus devlet bakış açısı ile uyumlu değildir.

1989 göçünde Türkiye önce Bulgaristan hükümeti ile göç anlaşması yapmaya çalışmış, anlaşma dahilinde gerçekleşmeyen göç esnasında ise sınır kapılarını açık tutarak, vize talep etmeden göçmenleri ülkeye kabul etmiştir. Göçmenlerin sayısının 300.000’i aşması üzerine vizesiz göç sona erdirilmiş, sadece vize ile göçmenler kabul edilmeye başlamıştır. Suriye’den göçte ise başlangıçta uygulanan açık kapı politikası uzun süre devam etmiş ancak 2016 yılından itibaren mültecilerin ülkeye girişlerine izin verilmemeye başlanmıştır. Son olarak 2019’da İdlip’ten gerçekleşen kitlesel göçte, mülteciler ülkeye kabul edilmemiştir. İki göçte de Türkiye’nin politikası önce göçmenleri kabul etmek sonrasında belli bir sayıya ulaşıldığında bu politikayı terk etmek yönünde olmuştur. Bulgaristan’dan göçte göçmenlerin ülkeye girişleri kısa sürede gerçekleşmişken Suriye’den göçte mültecilerin kabulü çok daha uzun süre devam etmiştir.

Bulgaristan’dan Türkiye’ye yaşanan göçün etkisi ile Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Ayrıca Bulgaristan eski devlet başkanı Todor Jivkov göçe sebep olan asimilasyon politikası nedeniyle yargılanmış ve suçlu bulunmuştur. Suriye’de ise Devlet Başkanı Beşar Esad görevine devam etmektedir.

Bulgaristan göçmenleri Türk soylu oldukları için Türkiye vatandaşları ile arasında kültür, dil ve din konularında bulunan benzerlikten dolayı ve göçmenlerin bir bölümünün Türkiye’de hali hazırda yaşayan akrabalarının yanında yaşamaya başlamaları ile Türkiye hükümeti tarafından Türk vatandaşlarından farklı olarak görülmeyerek, ayrı bir uyum politikasına tabi tutulmamışlardır. Suriyeli mülteciler için ise Türk hükümeti tarafından uyum çalışmaları yapılmaktadır.

Bulgaristan göçünde Türkiye'ye 311.862 kişi göç etmiştir. Bu göçmenlerin 110.000'i Bulgaristan'a geri dönmüştür. Bulgaristan göçmenlerinin Bulgaristan'a geri dönüşleri, adaptasyon sağlayamama, ekonomik koşullar, aile birliğinin sağlanmaması ve göç ettikleri ülkede değişen koşulların etkisi ile gönüllü olarak gerçekleşmiştir. Suriye'den göçte ise 2011'den itibaren, Türkiye'de yeni doğanlarla birlikte 3.638.104 Suriyeli mülteci kayıtlı olarak yaşamaktadır. 2020 sonu itibari ile 419.040 kişi Suriye'ye geri dönmüştür. Suriye'ye mültecilerin geri dönüşlerinde gönüllü geri dönüşlerle birlikte geçici koruma şartlarına uymayanların sınır dışı işlemleri de bulunmaktadır (Deustche Welle, 2019, Temmuz 12).

1989 göçünde göç eden Türk soylu azınlık için Türkiye anavatan olarak görülmekte ve hedef ülke olarak alternatifsiz durumda bulunmaktadır. Suriye'den göçte ise Türkiye'nin, Suriye'ye yakın ve güvenli ülke olmasından dolayı, Türkiye'ye göç gerçekleşmiştir

Suriyeli mültecilerin yasal statüsü konusunda, başlangıçta mevzuatta bulunan açıklık, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ve Geçici Koruma Yönetmeliği'nin yürürlüğe girmesi ile giderilmiştir. Bu yasal düzenlemelerin yapılmasında, AB'nin, uluslararası kuruluşların ve sivil toplum kuruluşlarının etkisi bulunmaktadır. Bulgaristan'dan gerçekleşen göçte ise, göçmenlerin ülkedeki yasal statüleri hakkında Türk hükümeti dışında herhangi bir kurumun etkisi bulunmamaktadır.

Bulgaristan Türklerinin 1989 yılında gerçekleşen kitlesel göçünden önce Bulgaristan'dan Türkiye'ye Cumhuriyet kurulduktan sonra başka kitlesel göçlerde gerçekleşmiş, iki ülke arasında göç anlaşmaları yapılmıştır. Suriye ile Türkiye arasında ise 2011 yılından önce gerçekleşen kitlesel göç bulunmamaktadır.

Bulgaristan'dan göçte iki ülkenin sınır kapılarından geçiş gerçekleşerek göçmenler kontrol edilmiş ve Bulgaristan gümrüğünde göçmenlerden yanlarında

taşıdıkları eşyalar için vergi alınmıştır. Suriye göçünde ise göçmenler Suriye devletinden ayrılırken kontrole tabi tutulmamışlardır.

1989 göçünden önce, Bulgaristan ve Türkiye'nin ikili ilişkilerinde, Soğuk Savaş ikliminde farklı iki blokta yer almaları ve azınlık sorunları nedeniyle gergin bir atmosfer bulunmaktadır. Suriye'de iç savaş başlamadan ve göç gerçekleşmeden önce Suriye ile Türkiye arasında ise hükümetler arasında birçok alanda anlaşmaların yapıldığı, karşılıklı olarak vizelerin kaldırıldığı, güçlü bir ilişki atmosferi hakimdir.

Bulgaristan'dan göç hareketinde göçmenler sınır kapılarından geçmelerini takiben Türkiye'nin yasal mercileri ile temas halinde bulunarak kayıt altına alınmışlardır. Suriye'den gerçekleşen göçte ise göçün başladığı dönemde, mülteciler devlet kontrolünde kamplara yerleştirilme aşamasında kayıt işlemleri yapılırken, göçün yoğunlaştığı dönemde kamp dışında kalan mültecilerin kayıt işlemleri zamana yayılmıştır. Bulgaristan Türkleri göç ederken Bulgaristan hükümeti tarafından zorla göçe tabi tutulanlara dahi kısıtlı zaman verilmiş, pasaport başvuruları alınmıştır. Bu sayede göçmenler yanlarında resmi evraklarını bulundurmuşlar ve kayıt işlemlerinde resmi evraklarını ibraz etmişlerdir. Suriye'den göçte ise göç Suriye devletinin kontrolü dışında gerçekleştiği ve aynı zamanda mülteciler iç savaştan birebir etkilendikleri için birçoğu yanlarında resmi evraklarını getirememişlerdir. Bu sebeple Suriyeli mültecilerin kayıtlarında beyan esas alınmıştır.

1989 göçünde göçmenler Türkiye'ye kalıcı olarak kabul edilmiştir. Göçmenlerin geri dönüşleri isteğe bağlı olmuştur. Suriye'den göç hareketinde ise mülteciler göçün başladığı tarihten itibaren Türk hükümeti yetkilileri tarafından geçici olarak kabul edilmiş ve iç savaşın bitimi ile geri dönecekleri ifade edilmiştir.

Bulgaristan göçmenlerine vatandaşlık verilmesi konusunda, Bulgaristan'dan göç eden Türk soylu göçmenlere vatandaşlık verilebilmesi için İskân Kanunu'na 33. Madde eklenmiştir. Bu maddede yer alan "*1 Ocak 1984 sonrası Türkiye'ye gelen kişiler, Türk Kültürüne bağlı serbest ya da iskanlı göçmenler olarak kabul*

edilecektir" (Resmi Gazete, 1989/20210) ifadesi, İskân Kanunu'nda yapılan değişikliğin Bulgaristan göçmenlerine yönelik olduğunu göstermektedir. Bulgaristan göçmenlerinin ülkede kalan tamamı olan 245.000 kişi vatandaşlık almıştır. Bulgaristan Türklerinin vatandaşlık işleminde önce göçmenler sınır kapısından Türkiye'ye giriş yaptıktan sonra parmak izleri alınarak, "*Uyrukluk ve Aile Kütüğüne Kayıt Bildirgeleri*" hazırlanmış ve soy kütüğü çıkarılmıştır. Bu işlem tamamlandıktan sonra pasaportları alınarak, kendilerine "*göçmen belgeleri*" verilmiştir. Göçmenlerden alınan pasaportlar, Emniyet Genel Müdürlüğü'nde incelendikten sonra Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü'ne iletilmiş ve burada "*vatandaşlığa kabul*" kararı göçmenler arasında ayrım yapmadan ivedilikle gerçekleşmiştir.

Suriyeli mültecilere verilen vatandaşlık konusunda, 5901 no'lu Vatandaşlık Kanunu'nun 12. Maddesiyle, 2016 yılında Türk vatandaşlığının kazanılmasında istisnai hallere yapılan eklemede, Suriye göçünden sonra yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'na atıf yapılmıştır. Bu atfa dayanarak YUKK'un ilgili maddesine Türkiye'de yükseköğrenim gören yabancıların Türk vatandaşlığı alabilmesi konusunda yapılan ekleme ile Suriyeli mültecilere yönelik vatandaşlık verilmesinin önü açılmıştır. Ayrıca 2016 yılında, 2010 tarihli Türk Vatandaşlığının Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliğin 20.Maddesinde bulunan Türk Vatandaşlığının İstisnai olarak kazanılması bölümüne ek yapılmıştır. Bu değişiklik uyarınca Türk vatandaşlığına Türkiye'de belli miktarda yatırım yapan ve istihdam oluşturan kişiler de vatandaşlık almaya başlamıştır. Bu değişiklikten Türkiye'ye göç eden Suriyeli mülteciler de faydalanmaktadır. Resmî açıklamalar, Suriyeli mültecilerden şu ana kadar 110.000 kişiye vatandaşlık verildiği şeklindedir. Suriyeli mültecilere vatandaşlık verilmesi 2016'dan sonra söz konusu olmuştur. Buna göre 2011'den itibaren Suriye'den Türkiye'ye göç edenlerin vatandaşlık kazanabilmesi uzun döneme yayılmıştır.

Suriyeli mültecilere vatandaşlık verilmesine ilişkin uygulama ve kriterler kamuoyuna açıklanmamış olup bu nedenle bu çalışmada, Akçapar ve Şimşek'in (2018) çalışması kaynak alınmıştır. Bu çalışmaya göre Vatandaşlık Kanunu'nun

12'nci maddesine dayanılarak vatandaşlık verilmesi, mülteci statüsündeki kişilerin vatandaşlık başvurusunda bulunması yoluyla değil, devlet kurumlarınca yapılan bir veri derlemesi ve eleme yöntemiyle, yapılmaktadır. Buna göre aday kişi ile görüşülmeden önce Sağlık Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Aile Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Yüksek Öğretim Kurumu ve Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından kişi hakkındaki gerekli veriler toplanmaktadır. Aranan kriterler; kişinin ülkeye yasal yollardan girmiş olması, geçerli geçici koruma yasal statüsü altında bulunması, yüksek öğrenimi sürüyor ya da mezun olmuş olması, bir mesleğe sahip olması ve herhangi bir suç işlememiş olmasıdır. İlk değerlendirme süreci, İl Göç İdaresi Müdürlüğü ve Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Müdürlüğü ortak çalışması olarak yürütülmektedir. Değerlendirme sürecinin ardından aday adayları ile mülakatlar yapılmakta ve kabul edilen dosyalar nihai onay için Bakanlar Kurulu'na sunulmaktadır (Akçapar ve Şimşek, 2018, s. 180).

Bulgaristan göçmenlerinin vatandaşlık kazanmasında muhalefet partilerinin vatandaşlık verilmesine dair herhangi bir tartışma ya da eleştirisine rastlanmamıştır. Suriyeli mültecilere vatandaşlık verilmesinde ise muhalefet partileri TBMM toplantılarında ve medya organlarına verilen demeçlerde, vatandaşlığın, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin oy kaygısı güttüğü, demografik yapıyı değiştirmeyi amaçladığı, Türkiye'nin ulusal vatandaşlık politikaları ile örtüşmediği, vatandaşlık verilmesinin etnik karmaşaya sebep olacağı ve vatandaşlığın verilme şeklinin ayrımcılık içerdiği yönünde eleştirilerde bulunmaktadırlar.

Elde edilen bu bulgular eşliğinde 1989 göçünde Anavatan Partisi iktidarının göçün gerçekleşmesinden önce, göç gerçekleşirken ve göç sonrasındaki uygulamalarında, Türkiye'nin ulusal vatandaşlık politikalarına paralel olarak, ulus devlet yaklaşımı sergilediği tespit edilmiştir. Suriye'den göçte ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin göçün gerçekleşmesinden önce, göç gerçekleşirken ve göç sonrasındaki uygulamalarının büyük bölümünde, ulus ötesi vatandaşlık anlayışını benimsediği tespit edilmiştir.

Bu çalışma, 1989'da Bulgaristan'dan gerçekleşen göç ve 2011'den itibaren Suriye'den gerçekleşen göçte vatandaşlık politikalarının karşılaştırılması konusunda, dönemin hükümetleri tarafından yapılan uygulamaları, çıkarılan kanunları, yönetmelikleri ve dönemin iktidarlarının söylemlerini analiz etmesi ile sınırlıdır. Suriyeli mültecilere vatandaşlık verilmesi kriterleri resmi olarak açıklanmadığından ve yapılan uygulamaların araştırması bu tezde ikincil kaynağa dayandığı için gelecekte bu konuda yapılacak çalışmalarda, vatandaşlık uygulamalarına ilişkin resmî belgeler ve/veya alan araştırmaları üzerinden konunun incelenmesi mümkündür. Yine çalışma, Türkiye'nin dış politika kaygıları, ekonomik veriler, kamuoyu beklentileri, tek kutupluluktan çok kutuplu dünya düzenine geçme gibi bir ülkenin göç ve vatandaşlık politikalarını derinden etkileyebilecek bağımsız değişkenleri göz ardı etmiş, analizi ulusal vatandaşlık ve ulus-ötesi vatandaşlık politikaları ile sınırlı tutmuştur. İleriki çalışmaların bu noktalara odaklanması literatüre katkı sağlama konusunda önemli olacaktır.

KAYNAKÇA

Ağanoğlu, Y. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç* . İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Akandere, O. (2010). 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhlefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 26*(76), 1-26.

Akçapar, Ş. K., & Şimşek, D. (2018). The Politics of Syrian Refugees in Turkey: A Question of Inclusion and Exclusion through Citizenship. *Social Inclusion, 6*(1), 176-187.

Aker, D. Y. (2014, Eylül). Migration, Citizenship And Naturalization: Turkish Immigrants IN Canada And Germany. 15. Ankara. Aralık 2019 tarihinde alındı

Akşin, S. (2007). *Turkey from Empire to Revolutionary Republic: The Emergence of the Turkish Nation from 1789 to Present.* New York: New York University Press.

Aktoprak, E. (2011). Citizenship and National Identity: A Comparative Analysis. R. Ö. Dönmez içinde, *Societal Peace and Ideal Citizenship for Turkey* (s. 27-48). Maryland: Lexington Books.

Akyol, M. (2011). *Islam without Extremists: A Muslim Case for Liberty.* New York: W.W. Norton & Company Inc. .

Alp, İ. (1990). *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi.* Ankara: Trakya Üniversitesi Yayınları .

Altınay, A. (2004). *The Myth of the Military-Nation Militarism, Gender, and Education in Turkey.* New York: Palgrave MacMillan.

Anadolu Ajansı, 2020, Kasım 19. (2020, 11 19). BM: Mültecilerin yeniden yerleştirilmesi yakın tarihin en düşük seviyesinde. Ekim 21, 2020 tarihinde https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-multecilerin-yeniden-yerlestirilmesi-yakin-tarihin-en-dusuk-seviyesinde/2049601 adresinden alındı

Ananicz, S. (2014). Helpless and lonely: Turkey's attitude towards the war in Syria. *OSW Commentary, 0*(136), 1-7.

Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* New York: Verso.

Arakon, M. (2011). The Making of Modern Turkey and the Structuring of Kurdish Identity: New Paradigms of Citizenship in the Twenty-First Century. R. Ö.

Dönmez içinde, *Societal Peace and İdeal Citizenship for Turkey* (s. 49-69). Plymouth: Lexington Books.

Aras, N. E., & Mencutek, Z. Ş. (2015). The international migration and foreign policy nexus: The case of Syrian refugee crisis and Turkey. *Migration Letters, 12*(3), 193-208.

Arı, K. (1995). *Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Arı, K. (1999). Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim. O. Baydar içinde, *75 Yılda Köylerden Şehirlere : Bilanço 98* (s. 97-114). İstanbul: Tarih Vakfı - Türkiye İş Bankası.

Arı, T. (2017). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset Savaş ve Diplomasi.* Bursa: Alfa Akademi.

Aristotle, akt. Benjamin Jowett. (2012). *The Politics.* Birmingham: digireads.com Publishing.

Ataman, H. (2011). Less than Citizens: The Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Question in Turkey. R. Ö. Dönmez, & P. Enneli içinde, *Societal Peace and Ideal Citizenship for Turkey* (s. 125-157). Plymouth: Lexington Books.

Atasoy, E. (2010). Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılında Zorunlu Göçü. *Coğrafya Dergisi, 0*(21), 1-17.

Augustine, S. (2009). *The city of god.* (M. DODS, Çev.) Boston: Digireads.com Publishing.

Aydın, S., & Taşkın, Y. (1989). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi.* İstanbul: İletişim Yayınları.

BBC News Türkçe, 2013, Mayıs 13. (2013, Mayıs 13). Reyhanlı saldırıları: 7 soruda olup bitenler. Kasım 08, 2020 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130513_reyhanlida_ne_oldu adresinden alındı

BBC News Türkçe, 2018, Ağustos 31. (2018, 08 31). Bulgaristan Türklerinin zorunlu göçü. Kasım 16, 2020 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-45326002?ocid=socialflow_twitter adresinden alındı

BBC News, 2016, Ekim 25. (2016, Ekim 25). Başbakan Yıldırım: AP'nin kararının bizim için hiçbir önemi yok. Ankara. Eylül 19, 2020 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38103319 adresinden alındı

BBC, 2019, Ocak 25. (2019, 01 25). Adana Mutabakatı nedir, içeriğinde ne var ve metin neler içeriyor? https://www.bbc.com/. 01 04, 2021 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46996917 adresinden alındı

Bellamy, R. (2008). *Citizenship a Very Short Introduction.* New York: Oxford University Press.

Benhabib, S. (1999). Citizens, Residents, and Aliens in a Changing World: Political Membership in the Global Era. *Social Research, 66*(3), 709-744.

Betts, A., & Loescher, G. (2011). *Refugees in International Relations.* New York: Oxford University Press.

Bidinger, S. (2015). Syrian Refugees and the Right to Work: Developing Temporary Protection in Turkey. *Boston University International Law Journal, 33*(223), 223-249.

Birtek, F. (2007). From affiliation to affinity: citizenship in the transition from empire to the nation-state. S. Benhabib, I. Shapiro, & D. Petranovic içinde, *Identities, Affiliations, and Allegiances* (s. 17-45). Cambridge: Cambridge University Press .

Bostan, H. (2018). Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Uyum, Vatandaşlık ve İskân Sorunu. *Göç Araştırmaları Dergisi, 4*(2), 38-88.

Brubaker, R. (1994). *Citizenship and Nationhood in France and Germany.* London : Harvard University Press.

Budak, L., & Budak, Ç. (2014). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne İlkokul Programları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*(1), 51-68.

Castles, S., & Mark, M. j. (2014). *The Age Of Migration.* London: Palgrave Macmillan.

CNN TÜRK. (2016, 07 02). Erdoğan'dan Suriyeli sığınmacılara vatandaşlık müjdesi. Kasım 07, 2020 tarihinde https://www.cnnturk.com/turkiye/erdogandan-suriyeli-siginmacilara-vatandaslik-mujdesi adresinden alındı

Corbett, J. (2003). *Ernest George Ravenstein, The Laws of Migration.* Santa Barbara: CSISS Classics.

Council of Europe. (1950). *European Convention on Human Rights.* Strasbourg.

Cumhuriyet. (1985, 02 23). Nota Sofya'dan Yanıt Bekliyor.

Cumhuriyet, 1989, Ağustos 22. (1989, Ağustos 22). Vizesiz Giriş Durduruldu. Aralık 13, 2020 tarihinde alındı

Cumhuriyet, 1989, Ağustos 22. (1989, Ağustos 22). Vizesiz Göç Durduruldu. 1-15. Ekim 08, 2020 tarihinde alındı

Cumhuriyet, 1989, Ağustos 23. (1989, Ağustos 23). Ecevit: Göç Vizesi Verilsin. 13. Ankara. Eylül 04, 2020 tarihinde alındı

Cumhuriyet, 1989, Ağustos 24. (1989, Ağustos 24). İşte Vizeli Bir Bulgar. Eylül 16, 2020 tarihinde alındı

Cumhuriyet, 1989, Ağustos, 23. (1989, Ağustos 23). Muhalefetten Gensoru. 1. Ankara. Eylül 13, 2020 tarihinde alındı

Cumhuriyet, 1989, Haziran 10. (1989, 06 10). Sofya'dan Yumuşak Mesaj. Eylül 19, 2020 tarihinde alındı

Cumhuriyet, 1989, Haziran 19. (1989, Haziran 19). Özal Jivkov'u Masaya Oturtacağını Söyledi. Ekim 17, 2020 tarihinde alındı

Cumhuriyet, 1989, Haziran 20. (1989, Haziran 20). Diplomatlar Göç Tanığı. Ekim 13, 2020 tarihinde alındı

Cumhuriyet, 1989, Haziran 22. (1989, 06 22). Göçmenler Batı İllerine. Kasım 23, 2020 tarihinde alındı

Cumhuriyet, 1989, Haziran 3. (1989, Haziran 3). Yine Zorunlu Göç. Aralık 06, 2020 tarihinde alındı

Cumhuriyet, 1989, Haziran 3. (1989, Haziran 03). Yine Zorunlu Göç. Ekim 13, 2020 tarihinde alındı

Cumhuriyet, 1989, Temmuz 17. (1989, 07 17). 4 Gün İçinde 20 Bin Göçmen. Eylül 13, 2020 tarihinde alındı

Çağaptay, S. (2003, 9). Citizenship policies in interwar Turkey. (E. Gellner, Dü.) *Nations and Nationalism, 9*(4), 601-619.

Çağlayan, S. (2009). New Perspective of Exile of Bulgarian Turks in the Case of 1989 Migration Wave. *Sosyoloji Dergisi, 20*(21), 25-40.

Çelik, N. (2009). The Political Participation of Turkish Minority in Bulgaria and the Public Reaction: The Case of Movement. *Karadeniz Araştırmaları, 6*(22), 1-19.

Dayıoğlu, A. (2005). *Toplama Kampından Meclise Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman Azınlığı.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Demirel, S. (1996, 12 26). Anayasal vatandaşlık" ne demektir? (S. Ergin, Röportaj Yapan) https://www.milliyet.com.tr/the-others/anayasal-vatandaslik-ne-demektir-5261102 adresinden alındı

Demirhan, D. Ç. (2020). *Türkiye'de Geçici Koruma Kapsamında Bulunan Suriyelilerin Ulusal Vatandaşlık Rejimine Etkisi (Doktora Tezi)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/(607595) adresinden alındı

Deustche Welle, 2019, Temmuz 12. (2019, Temmuz 12). Suç isnat edilen Suriyeliler zorla ülkelerine gönderiliyor. Aralık 16, 2020 tarihinde https://www.dw.com/tr/su%C3%A7-isnat-edilen-suriyeliler-zorla-%C3%BClkelerine-g%C3%B6nderiliyor/a-49559705 adresinden alındı

Deustche Welle, 2020, Nisan 13. (2020, Nisan 08). OPCW: 2017'deki kimyasal silah saldırılarından Şam rejimi sorumlu. Eylül 15, 2020 tarihinde https://www.dw.com/tr/opcw-2017deki-kimyasal-silah-sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1ndan-%C5%9Fam-rejimi-sorumlu/a-53065758 adresinden alındı

Deutsche Welle. (2021, 01 10). Suriyelilerin vatandaşlık sorunu: "Üç çocuğum vatansız ve geleceksiz". Aralık 19, 2020 tarihinde https://www.dw.com/tr/suriyelilerin-vatanda%C5%9Fl%C4%B1k-sorunu-%C3%BC%C3%A7-%C3%A7ocu%C4%9Fum-vatans%C4%B1z-ve-geleceksiz/a-56175556 adresinden alındı

Deutsche Welle, 2019, Aralık 27. (2019, 12 27). BM: İdlib'de 235 binden fazla insan yerinden oldu. 11 16, 2020 tarihinde https://www.dw.com/tr/bm-idlibde-235-binden-fazla-insan-yerinden-oldu/a-51812204 adresinden alındı

Deutsche Welle, 2019, Temmuz 22. (2019, Temmuz 22). *Çavuşoğlu: Geri Kabul Anlaşması'nı askıya aldık*. Ekim 08, 2020 tarihinde dw.com.tr: https://www.dw.com/tr/%C3%A7avu%C5%9Fo%C4%9Flu-geri-kabul-anla%C5%9Fmas%C4%B1n%C4%B1-ask%C4%B1ya-ald%C4%B1k/a-49699277 adresinden alındı

Diener, A. C. (2017). Re-Scaling the Geography of Citizenship. A. Shachar, R. Bauböck, I. Bloemraad, & M. Vink içinde, *The Oxford Handbook of Citizenship* (s. 36-59). New York : Oxford University Press.

Dişbudak, C., Akgün , G., & Balmumcu , Ö. (2012). Göçmenleri Türkiye'de "Yaşamaya Devam Etme Kararlarının" Sosyo-Ekonomik Belirleyenleri: 1989 Bulgaristan Göçmenleri Örneği. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 4*(2), 1-10.

Dışişleri Bakanlığı. (2001, 03 08). *Türkiye Cumhuriyeti İle Katılım Ortaklığında Yer Alan İlkeler, Öncelikler, Ara Hedefler ve Koşullara İlişkin 8 Mart 2001 tarihli KONSEY KARARI.* www.ab.gov.tr: https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/Kob/Turkiye_Kat_Ort_Belg_2001.pdf adresinden alındı

Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2015). *Türkiye Avrupa Biriği İlişkileri Kronolojisi.* https://www.ab.gov.tr/: https://www.ab.gov.tr/files/5%20Ekim/turkiye_avrupa_birligi_iliskileri_kronolojisi.pdf adresinden alındı

Doğan, V. (2016, Haziran). *turkyurdu.com.tr*. https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2662 adresinden alındı

Dönmez, R. Ö. (2011). Beyond State-Led Nationalism: Ideal Citizenship for Turkey. R. Ö. Dönmez, & P. Enneli içinde, *Societal Peace and Ideal Citizenship for Turkey* (s. 2). Lanham, Maryland: Lexington Books.

Düvell, F. (2006). *Illegal Immigration in Europe Beyond Control?* New York: Palgrave Macmillan.

Düvell, F., & Jordan, B. (2003). *Migration: Boundaries of Equality and Justice.* Cambridge: Wiley.

Ensonhaber, 2018, Mayıs 22. (2018, Mayıs 22). Esad Suriyelilere dönün çağrısı yaptı. Aralık 16, 2020 tarihinde https://www.ensonhaber.com/dunya/esad-suriyelilere-donun-cagrisi-yapti adresinden alındı

Erbaş, H. (2018). Göçmen Krizi mi ? Krizlerin Göçmenleri mi ? : Göçler Çağında Göçmenlik Halleri , Çelişkiler ve Sorunlar. P. D. Durusoy, & D. Ş. Selçuk içinde, *Bugünkü Küreselleşmeyi Anlamak* (s. 123-165). Ankara: İmaj Yayınevi.

Erbaş, H. (2019). *Gidişlerden Kaçışlara Göç ve Göçmenler Kuram , Yöntem ve Alan Yazıları.* Ankara: Phoenix Yayınevi.

Erdoğan, M. (2015). Türkiye'ye Kitlesel Göçlerde Son ve Dev Dalga: Suriyeliler. M. Erdoğan, & A. Kaya içinde, *Türkiye'nin Göç Tarihi 14.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Türkiye'ye Göçler* (s. 315-347). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Erdoğan, M. (2019). *Suriyeliler Barometresi-2019: Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi.* Ankara: Orion Kitapevi.

Erdoğdu, T. (2008). Osmanlılığın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup (Üst Düzey Yönetici) Kimliğinden Millet Yaratma Projesine. *Doğu Batı, 11*(45), 20-26.

Erkış, İ. U. (2013). Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi Üzerine. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13*(26), 54-76.

Euronews, 2019, Ocak 25. (2019, 01 25). Erdoğan - Putin zirvesinde gündeme gelen Adana mutabakatı nedir? Neden yeniden masaya yatırılacak? https://tr.euronews.com/. Ocak 04, 2021 tarihinde https://tr.euronews.com/2019/01/24/erdoganin-yeniden-canlandirmak-

istedigi-adana-mutabakati-nedir-suriye-pyd-ypg-ocalan-1998 adresinden alındı

Featherstone, M., & Lash , S. (1995). *Global Modernities.* London: SAGE Publications .

Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism.* New York: Cornell University Press.

Gerim, G. (2017). Çağdaş Yurttaşlığı Kavramak: Temel. *Sosyoloji Konferansları - Istanbul Journal of Sociological Studies, 56*(2), 155-182.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2021, 01 05). *https://www.goc.gov.tr/.* https://www.goc.gov.tr/turkiye-de-gecici-koruma adresinden alındı

Gülalp, H. (2013). Citizenship and democracy beyond the nation-state? *Cultural Dynamics, 25*(1), 29-47.

Haber7, 2014, Ekim 7. (2014, Ekim 7). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bizler Ensar sizler muhacir. Kasım 16, 2020 tarihinde https://www.haber7.com/ic-politika/haber/1208342-cumhurbaskani-erdogan-bizler-ensar-sizler-muhacir adresinden alındı

Habermas, J. (1994). Citizenship and National Identity. B. S. Turner içinde, *The Condition of Citizenship* (s. 20-36). Londra: Sage Publications.

Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi.* Ankara: İmge Publishing.

Hinnebusch, R., & Tür, Ö. (2013). *Turkey-Syria Relations Between Enmity and Amity.* Surrey: Ashgate Publishing Limited.

Hudut, 1989, Haziran 20. (1989, 06 20). Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz 53 Ülkenin Büyükelçisi ile 6 Uluslararası Kuruluşun İlgililerini Kapıkule'ye Getirdi. 1. Eylül 29, 2020 tarihinde alındı

Hudut, 1990, Ocak 17. (1990, Ocak 17). Geliş de Gidiş de Sürüyor. Aralık 18, 2020 tarihinde alındı

Hudut,1985. (1985, 06 04). Bulgaristan'a Ambargo Konuldu. 1. Edirne. Ekim 06, 2020 tarihinde alındı

Human Rights Watch. (2016, Mart 03). AB - Türkiye arasındaki Göç ve Mülteciler Anlaşmasıyla ilgili Soru ve Cevaplar. https://www.hrw.org/tr/news/2016/03/07/287301 adresinden alındı

Hurmi, B. T., & Temel, B. (2011). The European Union and Turkey: Transformation of the State–Society Relationship. R. Ö. Dönmez, & P. Enneli içinde, *Societal Peace and Ideal Citizenship for Turkey* (s. 207-225). Plymouth: Lexington Books.

Hürriyet, 2003, Mayıs 23. (2003, 05 23). Jivkov döneminin vahşet belgeleri. Ekim 27, 2020 tarihinde www.hurriyet.com.tr: https://www.hurriyet.com.tr/dunya/jivkov-doneminin-vahset-belgeleri-148582 adresinden alındı

Hürriyet, 2013, Mayıs 11. (2013, Mayıs 11). Reyhanlı cehenneme döndü. Kasım 14, 2020 tarihinde https://www.hurriyet.com.tr/gundem/reyhanli-cehenneme-dondu-23257089 adresinden alındı

Hürriyet, 2016, Mart 08. (2016, Mart 08). Davutoğlu: AB ile Kayserili pazarlığı yaptık. Aralık 16, 2020 tarihinde https://www.hurriyet.com.tr/dunya/davutoglu-ab-ile-kayserili-pazarligi-yaptik-40065646 adresinden alındı

Hürriyet, 2016, Temmuz 04. (2016, 07 04). Bahçeli: Suriyelilere vatandaşlık hakkı tanımak hazmedilecek bir durum değil. Ankara. Kasım 26, 2020 tarihinde https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bahceli-suriyelilere-vatandaslik-hakki-tanimak-hazmedilecek-bir-durum-degil-40130374 adresinden alındı

Hürriyet, 2016, Temmuz 13. (2016, 07 13). Demirtaş'tan 'Suriyelilere vatandaşlık' açıklaması. Ankara. Ekim 15, 2020 tarihinde https://www.hurriyet.com.tr/gundem/demirtastan-suriyelilere-vatandaslik-aciklamasi-40144578 adresinden alındı

Hürriyet, 2019, Şubat 18. (2019, 02 18). İçişleri Bakanı Soylu ülkesine dönen Suriyeli sayısını açıkladı. Kasım 21, 2020 tarihinde https://www.hurriyet.com.tr/gundem/icisleri-bakani-soylu-ulkesine-donen-suriyeli-sayisini-acikladi-41121095 adresinden alındı

Hürriyet, 2020, Mart 03. (2020, Mart 03). Edirne'ye göçmen akını sürüyor. Kasım 12, 2020 tarihinde https://www.hurriyet.com.tr/gundem/edirneye-gocmen-akini-suruyor-41459911 adresinden alındı

İçduygu, A. (2000). The Politics of International Migratory Regimes: Transit Migration Flows. *International Social Science Journal, 52*(165), 357-367. doi:10.1111/1468-2451.00265

İçduygu, A. (2007). EU-ization Matters: Changes in the Immigration and Asylum Policies and Practices in Turkey. T. Faist, & A. Ette içinde, *The Europeanization of National Immigration Policies* (s. 201-222). Londra: Palgrave McMillan Publishers .

İçduygu, A. (2012). Turkey’s Evolving Migration Policies:A Mediterranean Transit Stop at the Doors of the EU. *Population, Space and Place, 15*(31), 407-415.

İçduygu, A. (2015). *Syrian refugees in Turkey: The Long Road Ahead.* Brussels: Migration Policy Institute.

İçduygu, A., & Aksel, D. B. (2012). *IRREGULAR MIGRATION.* Ankara: IOM.

İçduygu, A., & Aksel, D. B. (2013). Turkish Migration Policies: A Critical Historical Retrospective. *Perceptions, 18*(3), 167-190.

İçduygu, A., & Diker , E. (2017). Labor Market Integration of Syrian Refugees in Turkey: From Refugees to Settlers. *Göç Araştırmaları Dergisi, 3*(1), 12-35.

İçduygu, A., & Şimşek , D. (2016). Syrian Refugees in Turkey: Towards İntegration Policies. *Turkish Policy Quarterly, 15*(3), 59-69.

İçduygu, A., & Toktaş, Ş. (2014). The Politics of Population in a Nation-Bulding Process: Emigration of Non-Muslims from Turkey. *Ethnic and Rational Studies* , 358-389.

İçduygu, A., Çolak, Y., & Soyarık, N. (1999). What is the matter with citizenship? A Turkish debate. *Middle Eastern Studies, 35*(4), 187-208.

İçduygu, A., Erder, S., & Gençkaya, Ö. F. (2014). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere.* İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi.

İçduygu, A., Toktaş , Ş., & Soner, A. B. (2008). The politics of population in a nation-building process: Emigration of Non-Muslims from Turkey. *Ethnic and Racial Studies, 31*(2), 358-389.

Ihlamur Öner, S. G. (2013). Turkey's Refugee Regime Stretched to the Limit? The Case of Iraqi and Syrian Refugee Flows. *Perceptions*(18), 191-228.

İnan, C. E. (2016). Türkiye'de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerinden Bir İnceleme. *Göç Araştırmaları Dergisi, 2*(3), 10-33.

İneli-Ciger, M. (2014). Implications of the New Turkish Law on Foreigners and International Protection and Regulation no. 29153 on Temporary Protection for Syrians Seeking Protection in Turkey. *Oxford Monitor of Forced Migration, 4*(2), 28-36.

IOM. (2020). *World Migration Report.* Geneva: International Organization for Migration.

İskan Tarihçesi . (1932). İstanbul: Hamit Matbaası.

İvic, S. (2012). *EU Citizenship as a Mental Construct: Reconstruction of Postnational Model of Citizenship.* Belgrade: European Review.

Joppke, C. (1999). *Immigration and the Nation-State.* New York : Oxford University Press .

Kamil, İ. (1989). *Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü.* İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Karpat, K. (1997). The Balkan Natıonal States and Nationalism: Image And Reality. *Islamic Studies, 36*(2/3), 329-359.

Karpat, K. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi-Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus.* Ankara: İmge Kitabevi.

Karpat, K. (2004). *Balkan Müslümanlarının Medeni Hakları, Balkanlarda Osmanlı Mirası ve.* Ankara: İmge Yayınları.

Karpat, K. (2004). *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk.* Ankara: İmge Kitabevi.

Kartal, F. (2010). *Yurttaşlık Tartışmaları Yeni Yaklaşımlar.* Ankara : TODAİE .

Kaya, A., & Erdoğan, M. (2015). A. Kaya, & M. Erdoğan içinde, *Türkiye'nin Göç Tarihi* (s. 6). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kemaloğlu, A. İ. (2012). *Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989).* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Keyman, E. (2008). *Aydınlanma,Türkiye ve Vatandaşlık* . İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.

Kirişci, K. (2014). *Syrian Refugees and Turkey's Challenges: Going Beyond Hospitality.* Washington: Brookings.

Kirişçi, K. (2000). Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration. *Middle Eastern Studies, 36*(3), 1-22.

Kirişçi, K., & Karaca, S. (2015). Hoşgörü ve Çelişkiler: 1989, 1991 ve 2011'de Türkiye'ye Yönelen Kitlesel Mülteci Akınları. M. Kaya, & A. Kaya içinde, *Türkiye'nin Göç Tarihi* (s. 297-314). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları .

Kongar, E. (1999). *21. Yüzyılda Türkiye.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kupchan, C. A. (1995). Nationalism Resurgent. C. A. Kupchan içinde, *Nationalism and Nationalities in the New Europe* (s. 1-14). London: Cornell University Press.

Kymlicka, W., & Norman, W. (2000). *Citizenship in Culturally Diverse Socities : Issues , Contexts , Concepts.* New York: Oxford University Press.

Lütem, Ö. (2003). Tarihsel Süreç İçinde Bulgaristan Türklerinin Hakları. E. Türbedar içinde, *Balkan Türkleri: Balkanlar'da Türk Varlığı* (s. 46). Ankara: ASAM Yayınları.

Mannaert, C. (2003). *Irregular migration and asylum in Turkey.* Geneva: UNHCR Working Paper No. 89.

Marshall, 1950; Aktaran Aker 2014. (2014, Eylül). Migration, Citizenship and Naturalization: Turkish Immigrants in Canada and Germany. 15. Ankara. Aralık 2019 tarihinde alındı

Marshall, T. (1950). *Citizenship and Social Class and Other Essays.* Londra: Cambridge University Press.

Marshall, T. v., & Bottomore, T. (1992). *Citizenship and Social Class.* London: Pluto Press.

McClelland, M. (2014, 02 13). How to Build a Perfect Refugee Camp. New York. http://www.nytimes.com/2014/02/16/magazine/how-to-build-a-perfect-refugee-camp.html. adresinden alındı

Mengü, S. Ç. (2008). The Image of Turkey for the Turkish Immigrants from Bulgaria. *İletişim Fakültesi Dergisi, 0*(33), 103-120.

Milliyet, 1989, Kasım 17. (1989, Kasım 17). Soydaşa Yeşil Işık. Eylül 16, 2020 tarihinde alındı

Mülteciler Derneği. (2020, 12 23). Türkiyedeki Suriyeli Sayısı Aralık 2020. 01 05, 2021 tarihinde https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/ adresinden alındı

Oran, B. (2001). Bulgaristan'daki Türk Azınlığın Hakları. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne : Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2:1980-2001* (s. 177). İstanbul : İletişim Yayıncılık.

ORSAM. (2014). *Suriye'ye Komşu Ülkelerde Suriyeli Mültecilerin Durumu: Bulgular, Sonuçlar ve Öneriler.* Ankara: orsam.

Önder, N. (2019). Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyelilere Yönelik Sağlık Politikalarının Analizi. *Göç Araştırmaları Dergisi, 5*(1), 110-165.

Öner, N. A., & Genç, D. (2015). Continuity or Change in Turkey's Mass Migration Policy: From 1989 émigrés to Syrian "guests". *Turkish Migration Conference 2015 Selected Proceedings* (s. 23-38). London: Transnational Press.

Öner, N. Ş. (2017). "Vizesiz Avrupa" Hayal mi? : Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde Vize Konusunun Değerlendirilmesi. *Türkiye – Almanya Araştırmaları Dergisi, 6*(1), 1-22.

Özkazanç, A. (2011). *Neo-liberal Tezahürler.* Ankara: Dipnot Yayınları.

Pelin, İ. F. (2011). Verginin Tarihsel Evrimi ve Batı ile Doğu Arasında Bu Hususta Muvazilik. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 401-406.

Phillips, D. L. (2014, 09 11). Research Paper: ISIS-Turkey Links. www.huffpost.com. https://www.huffpost.com/entry/research-paper-isis-turke_b_6128950 adresinden alındı

Pocock, J. (1995). The Ideal of Citizenship since Classical Times. R. Beiner içinde, *Theorizing Citizenship* (s. 29-52). Albany: State University of New York Press.

Pocock, J. (2017). The Ideal of Citizenship Since Classical Times. R. Bellamy, & Antonino Palumbo içinde, *Citizenship The Library of Contemporary Essays in Political Theory and Public Policy* (s. 339-354). Oxford: Routledge .

Poulton, H. (1991). *The Balkans: Minorities and States in Conflict.* London: Minority Rights Group.

Resmi Gazete , 1968/822. (1968, 05 25). Türkiye - Bulgaristan Yakın Akraba Göçü Anlaşmasına Müteadir Kanun. Ankara: TBMM.

Resmî Gazete, 06.04.2010: 27544. (2010, 06 04). Türk Vatandaşlığı Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik.

Resmî Gazete, 12.06.2009: 27256. (2009, 06 12). Türk Vatandaşlığı Kanunu.

Resmi Gazete, 1924 / 491. (1924, 04 20). 1924 Anayasası. Ankara. tbmm.gov.tr: https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm adresinden alındı

Resmi Gazete, 1926/874. (1926, 05 30). Türkiye ile Bulgaristan Arasında İmzalanan Muhadenet Muahedenamesi ve Umumi Protokol ile İkamet Mukavelenamesi'nin Tasdiki Hakkında Kanun. Ankara: Mülga Hariciye Vekâleti.

Resmi Gazete, 1934/2733. (1934, 06 21). İskân Kanunu . Ankara: Mülga Dahiliye Vekilliği.

Resmi Gazete, 1964 / 11638 . (1964, Şubat 22). www.resmigazete.gov.tr: https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11638.pdf adresinden alındı

Resmi Gazete, 1982/2641. (1982, Mart 17). Afganistan'dan Pakistan'a Sığınan Türk Soylu Göçmenlerin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun. Ankara.

Resmi Gazete, 1989/20210. (1989, 06 29). 14.6.1934 Tarihli ve 2510 Sayılı İskân Kanununa Bir Madde Eklenmesine Dair Kanun. *T.C. Resmi Gazete*, s. 2.

Resmi Gazete, 2006/5543. (2006, 09 26). İskan Kanunu (2006). Ankara: İçişleri Bakanlığı.

Resmi Gazete, 2013/ 28615. (2013, Nisan 11). Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu. Ankara: İçişleri Bakanlığı.

Resmi Gazete, 2014 / 29153. (2014, 10 22). Geçici Koruma Kanunu. İçişleri Bakanlığı.

Resmi Gazete, 2016/8375. (2016, 01 11). Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İiznlerine Dair Yönetmelik.

Resmi Gazete, sayı:2733. (1934, Haziran 21). İskân Kanunu (1934). *T.C. Resmi Gazete*.

Resmi Gazete,1994 /22127. (1994, Kasım 30). Türkiyeye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiyeden İkametİzni Talep Eden Münferit Yabancılarile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılarave Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul veEsaslar Hakkında Yönetmelik. Ankara: İçişleri Bakanlığı.

Rubin, A. (2017). Turkish citizenship: the perils of hegemonic tendencies and the 'shadow of securitization'. *Citizenship Studies, 21*(8), 872-888.

Ryan, S. (1995). *Ethnic Conflict and İnternational Relations.* England and USA: Darthmouth Publishing Company.

Sabah, 2018, Nisan 9. (2018, Nisan 09). Esad rejimi Suriye'de 215 kez kimyasal silaha başvurdu. Eylül 12, 2020 tarihinde https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/04/09/esad-rejimi-suriyede-215-kez-kimyasal-silaha-basvurdu adresinden alındı

Samuk, Ş. (2009). *Foreighners and İnternational Migration: The Case Of Turkey in the Post- 1980s.* İstanbul: Koç Universitesi.

Schwartz, S. H. (1994). Natural Culture as Value Orientations:Consequences of Value Differences and Cultural Distance. *Handbook of the Economics of Art and Culture*, 01-64.

Shaw, S. J. (1991). *The Jews of the Otoman Empire and the Turkish Republic.* New York : New York University Press.

Shorter, F. C. (1985, Kasım). The Population of Turkey after the War of Independence. *International Journal of Middle East Studies , 17*(4), 417-441.

Sirkeci, İ., & Eroğlu Utku , D. (2020). Türkiye'nin Kitlesel Akınlar Deneyiminin Çatışma Modeli ve 3Ka Ekseninde Değerlendirilmesi. *Göç Dergisi, 7*(2), 319-342.

Sirkeci, İ., & Eroğlu Utku, D. (2020). Ethics of Commodified (Golden) Citizenship. *Journal of Economy Culture and Society, 0*(62), 365-380.

Smith, A. (1986). *The ethnic origins of nations.* Oxford: Blackwell Publishing.

Smith, A. (1993). The Ethnic Sources of Nationalism. M. E. Brown içinde, *Ethnic Conflict and International Security* (s. 48-62). New Jersey : Princeton University Press.

Soykan, C. (2012). The New Draft Law on Foreigners and International Protection in Turkey. *Oxford Monitor of Forced Migration, 2*(2), 38-47.

Soysal, Y. N. (1994). *Limits of citizenship: migrants and postnational membership in Europe.* London: The University of Chicago Press.

Soysal, Y. N. (1996). *"Changing Citizenship in Europe: Remarks on Post-National membership and the National State.* London: Routledge.

Sözcü. (2017, 06 07). Yıldırım'dan Suriyeliler mesajı. https://www.sozcu.com.tr/2017/gundem/yildirimdan-suriyeliler-mesaji-1921618/ adresinden alındı

Spiro, P. J. (2008). *Beyond Citizenship American İdentity after Globalization.* New York: Oxford University Press.

Sputniknews, 2018, Kasım 16. (2018, 11 16). Soylu: 24 Haziran'da 22 bin Suriyeli oy kullandı. Ankara. Ekim 19, 2020 tarihinde https://tr.sputniknews.com/turkiye/201811161036175225-suleyman-soylu-suriyeli-oy/ adresinden alındı

Sputniknews, 2019, Ekim 23. (2019, Ekim 23). Barış Pınarı Harekatı ve Suriye kuzeyinde son durum. Ekim 15, 2020 tarihinde https://tr.sputniknews.com/infografik/201910231040456470-baris-pinari-harekati-ve-suriyenin-kuzeyinde-son-durum/ adresinden alındı

Şentürk, N. S. (2009). Türk Vatandaşlığının Yasal ve Anayasal Esasları:Değişimler ve Devamlılıklar. A. İ.-E. Keyman içinde, *Küreselleşme, Avrupalılaşma ve Türkiye'de Vatandaşlık* (s. 133-158). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Şimşir, B. (1985). *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri: Zorla Ad Değiştirme Sorunu.* Ankara: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü,.

Şimşir, B. (2009). *Bulgaristan Türkleri.* Ankara: Bilgi Yayınevi.

T.C Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2020). Göçmen Sağlığı Merkezi. https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/g%C3%B6%C3%A7men-sa%C4%9Fl%C4%B1%C4%9F%C4%B1-merkezleri.html adresinden alındı

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (2016). *Türkiye-AB Vize Muafiyeti Süreci ve Geri Kabul Anlaşması Hakkında Temel Sorular ve Yanıtları.* www.ab.gov.tr: https://www.ab.gov.tr/files/pub/turkiye_ab_vize_muafiyeti_sureci_ve_geri_kabul_anlasmasi_hakkinda_temel_sorular_ve_yanitlari.pdf adresinden alındı

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu. (2012). *Ülkemize Sığınan Suriye Vatandaşlarının Barındıkları Çadırkentler Hakkında İnceleme Raporu.* Ankara.

TBMM Tutanak Dergisi . (1985, 02 12). 59 uncu Birleşim . *T.B.M.M TUTANAK DERGİSİ Dönem 17 Yasama Yılı 2 Cilt 12*, s. 500-501.

TBMM Tutanak Dergisi. (1985, Ocak 23). 23 Ocak 1985. *Dönem 17 , Toplantı, 3,Cilt 12*, s. 400-401.

TBMM Tutanak Dergisi. (1989, Aralık 22). Dönem 18 , Toplantı 3. *37*, 473-474. Ankara.

TBMM Tutanak Dergisi. (1989, Aralık 14). Dönem 18 , Toplantı 3. *36*, 29-30. Ankara.

TBMM Tutanak Dergisi. (2013, 11 27). Dönem 24(4) , B. 22. *63*, 118. Ankara.

TBMM Tutanak Dergisi. (2016, Temmuz 12). 26(1) , B 111. *20*, 1046. Ankara.

TBMM Tutanak Dergisi. (2016, 04 06). Dönem 26(1) , B. 68. *14*, 210. Ankara.

The Council Of Europan Union. (2001, Ağustos 07). on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. *Official Journal of the European Communities*.

Timeturk, 2015, Mayıs 27. (2015, 05 27). *www.timeturk.com/*. Kasım 26, 2020 tarihinde www.timeturk.com/: https://www.timeturk.com/bulgaristan-da-zulmun-26-yildonumu/haber-5581 adresinden alındı

Toktaş, Ş. (2005). Citizenship and Minorities: A Historical Overview of Turkey's Jewish Minority. *Journal of Historical Sociology, 18*(4), 394.

Topuz, S. K. (2011). Gypsies and Citizenship in Turkey. R. Ö. Dönmez içinde, *Societal Peace and Ideal Citizenship For Turkey* (s. 95-123). Plymouth: Lexington Books.

Tuğlacı, P. (1984). *Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri* . İstanbul: Cem Yayınevi.

Tuğluoğlu, F., & Tunç, T. (2010). 1926 İlkmektep Müfredatı ve Cumhuriyet. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 26*(76), 55-96.

Tuncel, G., & Ekici, S. (2019). Göçün Siyasal Etkisi: Suriyeli Göçmenlerin Türkiye Siyasetine Etkisi. *Birey ve Toplum, 9*(2), 49-73.

Tuncer, E. (2008). *1946 Seçimleri.* Ankara: TESAV.

Turam, B. (2007). *Between Islam and the State: The Politics of Engagement.* Stanford: Stanford University Press.

Turan, Ö. (2003). Geçmişten Günümüze Bulgaristan Türkleri . E. Türbedar içinde, *Balkan Türkleri : Balkanlar'da Türk Varlığı* (s. 21). Ankara: ASAM Yayınları .

Turner, J. (2016). (En)gendering the political: Citizenship from marginal spaces. *Citizenship Studies, 20*(2), 141-155.

Türk, S. (1989, Haziran 14). Tehcir ve Sofya. 1-12. Cumhuriyet.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2021, 01 05). *http://www.mfa.gov.tr*. http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa adresinden alındı

Türmen, R. (2020, Mart 16). Sınırdaki Suriyeliler. T24. https://t24.com.tr/yazarlar/riza-turmen/sinirdaki-suriyeliler,25874 adresinden alındı

UN Security Council. (1991). *Resolution 688.* New York.

Unat, N. A. (2015). Türkiye'nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum , Eleştiri , Öngörü. M. Erdoğan, & A. Kaya içinde, *Türkiye'nin Göç Tarihi* (s. 279). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları .

UNHCR. (2002, 04 25). *Global Consultations on International Protection/Third Track: Local Integration.* www.refworld.org: https://www.refworld.org/docid/3d6266e17.html adresinden alındı

UNHCR. (2018). *Türkiye'de Üçüncü Ülkeye Yerleştirme.*

UNHCR. (2019). *Global Trends.* Kopenhag: United Nations High Commissioner for Refugees.

UNHCR. (2019). *Global Trends Forced Displacement in 2019* . Copenhagen: The UN Refugee Agency.

UNHCR. (2020, 10 31). *The UN Refugee Agency*. https://www.unhcr.org/: https://www.unhcr.org/syria-emergency.html adresinden alındı

United Nations Human Rights. (1948, 12 10). *Universal Declaration of Human Rights.* https://www.ohchr.org/: https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=trk adresinden alındı

United Nations Human Rights. (1966). *International Covenant on Civil and Political Rights.* New York.

Uzgel, İ. (2001). Türkiye- Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık Sorunu. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2: 1980-2001* (s. 176-181). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Üstel, F. (2004). *Makbul Vatandaşın Peşinde.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Vardar, D. (2009). European-Turkish relations and the question of citizenship. F. Keyman, & A. İçduygu içinde, *Citizenship in a global world: European questions and Turkish experiences* (s. 95). Routledge.

Vasileva, D. (1992). Bulgarian Turkish Emigration and Return. *The International Migration Review, 26*(2), 342-352.

Weil, P. (2011). From conditional to secured and sovereign: The new strategic link between the citizen and the nation-state in a globalized world. *Oxford University Press, 9*(3-4), 615-635.

Weil, P. (2011). From conditional to secured and sovereign: The new strategic link between the citizen and the nation-state in a globalized world. *Oxford University Press* , 615-635.

www.goc.gov.tr. (2020). *www.goc.gov.tr*. https://www.goc.gov.tr/turkiyenin-duzensiz-gocle-mucadelesi adresinden alındı

Yalçın, O. (2012). Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması. *Avrasya İncelemeleri Dergisi, 1*(1), 313-354.

Yavuz, M. (2009). *Secularism and Muslim Democracy in Turkey.* New York: Cambridge University Press.

Yaycı, C. (2019). Irak'ta Yaşanan Savaşlar ve Türkiye'ye Etkileri. *Güvenlik Stratejileri, 15*(30), 331-352.

Yeğen, M. (2004). Citizenship and Ethnicity in Turkey. *Middle Eastern Studies, 40*(6), 51-66.

Yıldırım, O. (2006). *Diplomasi ve Göç: Türk Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü.* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları .

Yıldız, A. (2017). Göç ve Entegrasyon Politikalarında Vatandaşlık. *Göç Araştırmaları Dergisi, 3*(1), 36-67.

3RP. (2020). *3RP Ülke Bölümü 2019/2020 Türkiye.* Regional Strategic Overview Regional Refugee & Resilience Plan.